

**biuletyn
kwartalny
radomskiego
towarzystwa
naukowego**

ZESZYT JUBILEUSZOWY Z OKAZJI XXX-LECIA PRL

tom XI

radom 1974

zeszyt 1-2

ZAWARTOŚĆ WYDANYCH TOMÓW
„Biuletynu Kwartalnego RTN”

- T. 1: 1964 Żelnio T.: Dzieje podłoża geologicznego regionu Radomia; Witkowski S.: Budowa geologiczna i kopaliny użyteczne wokół Radomia; Mróz K.: Rozwój granic powiatu radomskiego; Pióro Z.: Wstępne studium ekologii miasta Radomia.
- T. 2: 1965 Telus W.: Otwarcie konferencji poświęconej problematyce regionalnej; Kawalec W.: Rozwój ekonomiczny Radomia na tle regionu; Raszewski L.: Rozwój społeczno-gospodarczy Radomia w 20-leciu; Pazdur J.: Związek nauki i praktyki w badaniach regionalnych; Witkowski S.: Stan zaawansowania prac badawczych nad miastem i regionem Radomia; Witkowski S.: Strefa podmiejska m. Radomia; Brykowski R.: Budynek gospodarczy przy klasztorze OO Bernardynów w Radomiu; Czaplarska I.: Przystępczość gospodarcza w Radomiu; Sprawy kultury Radomia u Ministra Kultury i Sztuki; Mróz K.: Walka o szkołę polską w Radomsku w 1905 r. (Seminarium Nauczycielskie w Solcu); Mróz K.: Radomka; Zieliński S.: Bibliografia prac K. Mroza; Zieliński S.: Prasa o Radomiu z okazji „Dni Radomia 1965”.
- T. 3: 1966 Sznuro H.: Grodziska w Radomsku (1); Wilczyńska M.: Wykaz znalezisk archeologicznych w Radomsku; Zieliński S.: Bibliografia Radomia 1964—1965; Urban W.: Z dziejów reformacji w Radomsku; Maj M.: Liceum Chałubińskiego w Radomiu; Boniecki J.: Emigracja zarobkowa w gub. radomskiej 1898—1914; Pazdur J.: Osiągnięcia milenijne woj. kieleckiego w zakresie nauki i kultury; Telus W.: Osiągnięcia milenijne Radomia; Wyzomska B.: Dokumenty m. Radomia z lat 1355—1450.
- T. 4: 1967 Lasota J.: Transfer pieniężny m. Radomia 1959—1961; Łubiński M.: Zakład przemysłowy „Wulkan” w Radomiu; Zieliński S.: Bibliografia Radomia 1966; Boniecki J.: Materiały agitacji antyrządowej wśród wojsk carskich gub. radomskiej i wystąpienia żołnierzy 1900—1914; Sołtyk M.: Instytut Naukowo-Społeczny w Radomiu (1945); Wiecińska M.: Kronika kulturalna Radomia 1966; Jagusiak J.: Migracje w procesach urbanizacji Radomia; Koba S.: Epidemia cholery w gub. radomskiej 1847—1867; Hański W.: Zakład Anatomii Patologicznej Szpitala Miejskiego w Radomiu; Karbownik H.: Powstanie i rozwój szpitala w Radomiu; Zieliński S.: Materiały biograficzne lekarzy radomskich; Zieliński S.: Bibliografia Radomia 1967.
- T. 5: 1968 Kierzkowska E., Kalinowski W.: Dawny kościół św. Wacława w świetle ostatnich badań; Boniecki J.: PPS w Radomiu w okresie przedrewolucyjnym (1893—1904); Naumiuk J.: Niektóre problemy Radomia na tle Kielecczyzny w latach 1918—1919; Witkowski S.: Warunki mieszkaniowe w Radomiu; Naumiuk J.: Ze studiów nad koniunkturą przemysłu metalowego i położeniem metalowców w Zagłębiu Staropolskim (1918—1928); Sznuro H.: Grodziska w Radomsku (2); Wiecińska M.: Kronika kulturalna Radomia 1967; Ośko S.: Nauczyciele radomscy w walce o szkołę polską 1905—1917; Grzywna J.: Wpływ reformy jędrzejowickiej na poziom nauczania w szkolnictwie powszechnym w Radomsku; Sołtyk M.: 10 lat Studium Nauczycielskiego w Radomiu; Gruszka J.: Działalność Radomskiego Oddziału PTG 1950—1968; Zieliński S.: Bibliografia Radomia 1968.
- T. 6: 1969 Witkowski S.: Dziedzictwo urządzeń trwałych w miastach; Boniecki J.: Wieś radomska w rewolucji 1905—1907 r.; Kalinowski W.: Najstarsze plany Radomia (do 1818 r.); Gula J., Twardowski W.: Wyniki badań archeologicznych przy średniowiecznych murach obronnych w Radomiu w latach 1966—1967; Kierzkowska-Kalinowska E., Twardowski W.: Grodzisko w Rzucowie; Skwarek S.: Ludowy ruch oporu w Radomiu i okolicy (1942—1944); Kalinowski W.: Zabudowa rynku radomskiego na przełomie VIII/XIX w.; Banaszekiewicz S.: Rozwój badań w dziedzinie chemii organicznej ze szczególnym uwzględnieniem ostatniego dwudziestolecia w Polsce; Boniecki J.: Aleksander Domagalski (1904—1969); Kisiel H.: Maria Kelles-Krauzowa (1882—1969); Kisiel H.: Sesja naukowa „Udział miast w tworzeniu kultury narodowej”; Kalinowski W.: Sympozjum naukowe „Problemy konserwatorskie miast kazimierzowskich”.

BIULETYN KWARTALNY

RADOMSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

TOM XI

ZESZYT 1-2

ZESZYT JUBILEUSZOWY Z OKAZJI XXX-LECIA PRL

RADOM 1974

KOMITET REDAKCYJNY:

JAN BONIECKI
 STANISŁAW CIEŚLIŃSKI
 ALEKSANDER CZAPLIŃSKI (przewodniczący)
 MAREK GAWLIK
 WITOLD HANSKI
 HELENA KISIEL (sekretarz)
 STANISŁAW OŚKO
 LEON SKOWROŃSKI
 MARIAN SOŁTYK
 STANISŁAW ZIELIŃSKI
 CZESŁAW TADEUSZ ZWOLSKI (redaktor)

Konsultant
 Prof. dr JAN PAZDUR

Korekta
 J. ORZECHOWSKI

2154

P.194

001+ P30.85 (438)(03) C

WYDAWCA: RADOMSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE
 RADOM, RYNEK 1

S P I S T R E Ś C I

Strona

1 / Zdzisław Kwieciński	- WPROWADZENIE	5
<u>ARTYKUŁY</u>		
2 / Cz. T. Zwolski	- POCZĄTKI WŁADZY LUDOWEJ W RADOMIU	11
3 / S. Witkowski	- ROZWÓJ PRZEMYSŁU W RADOMIU /1945-1972/	39
4 / St. Leśniak	- DEMOGRAFIA MIASTA RADOMIA	53
5 / St. Leśniak	- GOSPODARKA MIESZKANIOWA I KOMUNALNA W RADOMIU	65
6 / T. Kwiatkowski	- OBRÓT TOWAROWY	83
7 / St. Ośko	- SZKOLNICTWO RADOMSKIE W 30-LECIU PRL	91
8 / D. Tomczyk	- ROZWÓJ ŻYCIA KULTURALNEGO W RADOMIU /1945 - 1973/	125
9 / Cz. Myśliwiec	- SŁUŻBA ZDROWIA	151
10/ Wł. Sobczyk	- ROZWÓJ TELEKOMUNIKACJI I ELEKTRONIKI NA TERENIE RUT RADOM	175
11/ S. Iwaniak	- SPOŁECZEŃSTWO RADOMIA I PO- WIATU RADOMSKIEGO W OSAD NIGTWE NA ZIEMIACH ODZY - SKANYCH	189

RECENZJE

12/ St. Zieliński	- RECENZJE PRAC	219
	1/MATERIAŁY NA SESJĘ NAUKO- WĄ Z OKAZJI 50-LECIA ARCHI- WUM PAŃSTWOWEGO W RADOMIU	
	2/JEDNODNIÓWKA OKOLICZNOŚCIO- WA M B P W RADOMIU	
	3/INFORMATOR, 50 LAT MUZEUM REGIONALNEGO W RADOMIU	
	4/DANUTA TOMCZYK. BIBLIOGRA- FIA MUZEUM 1925 - 1973	

WPROWADZENIE

Mija 30 lat od daty powstania PRL, jako jednego z krajów socjalistycznej wspólnoty narodów. Wielkie reformy społeczno-ekonomiczne ukształtowały na nowych podstawach nowy ustrój i nowy aparat władzy, który tworzył cały system życia społeczno-gospodarczego, oświaty i kultury.

Pokolenie, które pod przewodnictwem klasy robotniczej i jej partii podjęło to dzieło, stanęło przed największym i najtrudniejszym w całej naszej historii zadaniem. Nowy układ stosunków społeczno-gospodarczych stworzył sprzyjające warunki dla rozwoju miasta.

W Radomiu podobnie jak i w całym województwie i kraju rozwinął się potencjał wytwórczy, rozbudowany i unowocześniony został system oświaty, uzyskane olbrzymie efekty w zakresie budownictwa mieszkaniowego i ogólnej poprawy warunków życiowych ludności. Zniszczony lub zagrabiony przez okupanta przemysł dzięki wysiłkom robotników został odbudowany w ciągu kilku lat powojennych, a w latach następnych wszystkie istniejące zakłady przemysłowe zostały rozbudowane i zmodernizowane.

Niezależnie od rozbudowy, modernizacji i budowy zakładów zlokalizowano na terenie m. Radomia kilka przedsiębiorstw zdeglomerowanych z Warszawy. Szczególnie burzliwy rozwój radomskiego przemysłu przypada na okres dwóch ostatnich pięcioletek t.j. 1966 - 1970 i 1971 - 1975. W tym to okresie wybudowane nowe i rozpoczęto przewidziane do zakończenia w 1975 roku następujące obiekty:

Zakłady Remontu Maszyn Budowlanych,
 Garbarnia Skór Miękkich,
 Nowa hala produkcyjna "Radoskóru",
 Zakłady Mleczarskie,
 Radomskie Zakłady Naprawy Autobusów,
 Wytwórnia Elementów dla budownictwa mieszkaniowego, systemu W-7",
 Bazy i zaplecza sprzętu, transportu i produkcji pomocniczej RTPB, PBK, Centrodlewu, Budochemu, Prebotu, Techno-transu i ZEOW,
 Wydział Produkcji Tarcz Numerowych RWT,
 Wydział Produkcji Maszyn do pisania Zakładów Metalowych,
 Baza Remontu Urządzeń Ciepłych ZEOW,
 Spółdzielnia Pracy "Wspólnymi Siłami", "Unia", "Rękodzieło", "Nowe Życie", "Społwe" i inne.

Dwie duże kotłownie w północnej i południowej części miasta. Nowe, spełniające współczesne wymogi, maszyny i zaplecza WPBS, Rejonowej Spółdzielni Ogrodniczo-Pszczelarskiej oraz Państwowej Komunikacji Samochodowej.

O dynamicznym rozwoju miasta świadczą rosnące w każdym pięcioleciu nakłady inwestycyjne i tak:

Wysokość nakładów inwest. w l. 1961-1965	wynosiła	2,6 mld zł.
" " " " 1966-1970	"	3864 mil. zł.
" " " " 1971-1975	"	5867 " "

Uznając decydujące dla życia mieszkańców i rozwoju miasta znaczenie przemysłu, nie zapominamy o zaspokojeniu potrzeb mieszkańców, a w szczególności mieszkaniowych i komunalnych, ochrony zdrowia, oświatowo-kulturalnych, handlowych i usługowych.

W okresie 30-lecia PRL wybudowane w Radomiu ponad 50 tys. izb mieszkalnych, kilkanaście szkół podstawowych, średnich i zasadniczych zawodowych. Ilość studentów radomskie -

ge Ośrodka Wyższej Szkoły Inżynierskiej znacznie przekroczyła 2 tys. osób. Szkolnictwo wyższe na terenie naszego miasta będzie się nadal rozwijać zgodnie z przyjętym przez władze centralne, wojewódzkie i miejskie programem. Aktualnie we wszystkich typach szkół radomskich uczy się 45 tys. dzieci i młodzieży, co stanowi około 1/4 ogółu mieszkańców miasta.

Radomskie leczenie wzbogaciło się o nowy szpital, zmodernizowany oddział ginekologiczno-położniczy i kilka nowych przychodni przemysłowych i ogólnych.

Ożywiony ruch inwestycyjny w zakresie budownictwa przemysłowego, mieszkaniowego, oświatowego i usługowego ma zasadniczy wpływ na wzrost zatrudnienia.

Dla zobrazowania postępu w tej dziedzinie wystarczy podać, że jeżeli w 1939 r. w przemyśle radomskim pracowało około 11 tys. pracowników, to aktualnie zatrudnienie wynosi ponad 80 tys. osób, z tego 40 tys. w przemyśle.

Istniejące zainwestowanie, doświadczenia, z tradycjami produkcyjnymi, kadra wykwalifikowana-sprawy, że podstawową funkcją miasta pozostaje nadal przemysł.

Równoległe ze wzrostem produkcji dóbr materialnych rozwija się szeroko zakrojona działalność społeczna. W ramach Frontu Jedności Narodu, w poszczególnych dzielnicach miasta działa wielu ludzi zrzeszonych w organizacjach społecznych i setki bezpartyjnych społecznie zaangażowanych aktywistów, którzy nie tylko realizują, ale i kształtują politykę.

Osiągnięcie dotychczasowych efektów było możliwe dzięki ofiarności ludzi pracy, którzy są autorami wszystkich sukcesów miasta. Należy podkreślić, że w integrowaniu i mobilizowaniu radomskiej społeczności istotną rolę odegrała miejska organizacja partyjna i wszystkie społeczne organizacje działające na naszym terenie.

Zamykając 30-lecie istnienia PRL i wkraczając w dalszy etap rozwoju winniśmy pamiętać, że jedną z fundamentalnych zasad socjalistycznego gospodarowania jest dążenie do maksymalnie najlepszego kojarzenia ambicji i aspiracji jednostki z potrzebami i interesami całego społeczeństwa. Od czynnika ludzkiego zależy powodzenie naszej strategii rozwojowej, realizacja naszego ambitnego programu zaspokajania społecznych potrzeb, przyspieszenia rozwoju gospodarczego, umacniania pozycji Polski na świecie.

Nowe siły społeczne, które w 1944 roku wzięły w swe ręce pełną odpowiedzialność za przyszłość Polski, wywarły zasadniczy wpływ na ukształtowanie oblicza dzisiejszego narodu polskiego.

Wniezione przez klasę robotniczą tradycje, wartości i wzory takie jak: uznanie pracy za główny miernik wartości i najwyższe dobro narodu, wola walki aż do ostatecznego zwycięstwa, sukcesy osiągnięte zdyscyplinowanym, zbiorowym wysiłkiem, patriotyzm nierozdzielnie związany z internacjonalizmem, realizm polityczny - stają się własnością powszechną, trwałym składnikiem polskiego charakteru narodowego oraz myślenia i działania współczesnego Polaka.

Zdzisław Kwieciński

I Sekretarz KM PZPR w Radomiu

A R T Y K U Ł Y

Biuletyn Kwartalny RRM
tom XI, z.1-2, 1 9 7 4r.

Czesław Tadeusz Zwolski

POCZĄTKI WŁADZY LUDOWEJ W RADOMIU

1. Organizowanie aparatu władzy

Załączki władzy ludowej w Radomiu kształtowały się już w warunkach okupacji hitlerowskiej. Z końcem lutego 1944 r. Komitet Dzielnicowy PPR powołał do życia Inicjatywny Komitet Utworzenia Miejskiej Rady Narodowej, przywiązując do realizacji tego zadania duże znaczenie.^{1/} Dla powołania wspomnianego organu konspiracyjnej władzy ludowej w mieście, zwołano specjalne posiedzenie Komitetu Dzielnicowego PPR, które odbyło się na Halinowie w dniu 14 marca 1944 r. Niestety, agenci gestapo rozbili posiedzenie ciężko raniąc i aresztując [] kilku jego uczestników.^{2/} Dopiero jesienią wspomnianego roku, działacz PPR - Józef Rdzanek nawiązał kontakt z kilkoma działaczami społecznymi, w efekcie czego utworzono konspiracyjną MRN, na czele której stanął inż. Józef Grzędziński.^{3/} Ze względu na bliskość frontu i nasycenie miasta Niemcami, MRN nie przejawiała większej działalności.

Po wyzwoleniu Radonia przez Armię Radziecką w dniu 16 stycznia 1945 r., powstała w mieście radziecka Komendantura Wojskowa, na czele której stał płk Wołkow, która udzieliła wszechstronnego poparcia tworzącej się władzy ludowej zarówno w dziedzinie gospodarczej jak i społecznej.

18 stycznia 1945 r. przybyła na teren miasta "grupa operacyjna" Rządu Tymczasowego z Lublina, na czele której stał Mateusz Oko. ^{4/} Podjął on decyzję o wzmocnienia miejscowych kadr stuosobową grupą "świtowców" z Iłży oraz podobną grupą reperowców z Ostrówca. Dzięki temu wzmocnieniu, już 19 stycznia funkcjonowały w mieście organy MO i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, a w trzy dni później Komenda Miejska i Powiatowa MO oraz trzy komisariaty dzielnicowe. ^{5/}

Wkrótce po wyzwoleniu powołano do życia Zarząd Miejski, na czele którego stanął Andrzej Zalewski, aby po powołaniu go na stanowisko starosty powiatowego, ustąpić miejsca Kazimierzowi Kiełczowskiemu z Lublina.

20 stycznia odbyła się narada miejscowego aktywu partyjnego z udziałem przedstawicieli KW i KC PPR. Dekretem na niej wybrano KM PPR, powierzając funkcję I Sekretarza mjr Mieczysławowi Róg-Swistkowi. ^{6/} Na czele nowo powołanego KP PPR stanął Władysław Skorek. ^{7/} Od tego momentu nastąpił szybki wzrost radomskich szeregów partyjnych.

Z końcem stycznia zaczęła się odradzać w Radomiu również PBS, która 1 marca liczyła 215 członków i stanowiła poważną siłę w działającym w mieście Bloku Stronnictw Demokratycznych. ^{8/} Przewodniczącym KM PBS został Wiktor Jaworski.

Stosunkowo szybko zaczęło rozwijać się w Radomiu Stronnictwo Demokratyczne, stając się najsilniejszym og-

niem tej organizacji w województwie kieleckim. ^{9/} Przewodniczącym MK SD był początkowo Marian Sołtyk a potem Zygmunt Moskwa. Przedstawiciele wyżej wymienionych partii politycznych szli obok słabo rozwiniętego w mieście Stronnictwa Ludowego do powołanej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Politycznych, która odegrała bardzo poważną rolę w procesie przebudowy życia społeczno-politycznego w mieście.

1 lutego 1945 r. odbyło się w Radomiu posiedzenie organizacyjne MRN, na które przybył ppłk Edward Ochab. Powołało ono do życia MRN w 32-osobowym składzie i wybrało Kazimierza Kiełczewskiego na jej przewodniczącego. Jednocześnie ukonstytuowane zostały pierwsze komisje i omówione zadania związane z uruchomieniem przemysłu, służby zdrowia i szkolnictwa. ^{10/} W dwa tygodnie później, na kolejnym posiedzeniu MRN, Kazimierz Kiełczewski zrezygnował z funkcji Przewodniczącego MRN, na które to stanowisko radni powołali Józefa Łukaszczyka - członka PPR reprezentującego spółdzielczość radomską. Jego zastępcą został Roman Durasiewicz /garbarz z PBS/ a członkami Prezydium MRN - Marian Wilczyński, Marian Sołtyk i Jan Nowakowski. ^{11/} Na tym samym posiedzeniu rozszerzono skład rady do 48 członków, z których 16 reprezentowało PPR a 5 PBS.

Już w pierwszych tygodniach po wyzwoleniu Radonia mieliśmy przedstawicieli we władzach wojewódzkich i centralnych. Członkiem KRN został Marian Langer i Józef Rżanek, podczas gdy w WRN zasiadał Roman Durasiewicz z PBS i Józef Łukaszczyk z PPR. ^{12/}

W miarę upływu czasu, systematycznie rosła w mieście popularność i znaczenie PPR, która przekształcała się z partii kadrowej w partię masową. O ile pod koniec stycznia liczyła ona 40 członków, o tyle w maju 1945 r. osiągnęła ona 1 600 członków, podczas gdy w powiecie 1 400 członków. ^{13/}

Stanowili oni poważną siłę polityczną. Rozwojowi szeregów partyjnych towarzyszyło systematyczne szkolenie marksistowsko-leninowskie.^{14/}

W lutym 1945 r. odszedł z Radomia do Kielc na stanowisko II Sekretarza KW PPR mjr M. Róg-Swiostek, którego stanowisko objął Józef Rdzanek.

Wszystkie wspomniane wyżej przemiany toczyły się w mieście w warunkach ostrej walki politycznej i terroru ze strony podziemia prołondyńskiego. W mieście ukazywały się ulotki o wrogiej treści oraz działały bandy podziemne korzystające z poparcia miejscowej burżuazji.

Bardzo poważną rolę w konsolidacji sił politycznych miasta odegrali radomscy kolejarze zrzeszeni w ZZK, którzy wkrótce po wyzwoleniu zorganizowali przed dworcem wielki wiec polityczny na rzecz szybkiej odbudowy węzła radomskiego. Główną rolę w aktywizacji kolejarzy i reaktywacji działalności ZZK odegrał Jan Nowakowski i Jan Białecki z Radomia.^{15/}

Skoro mowa o ruchu związkowym należy stwierdzić, że przybycie do Radomia członka Tymczasowego KC Związków Zawodowych - Adama Dolińskiego przyspieszyło odbudowę większości związków działających w mieście przed wojną. Najszybciej reaktywował swoją działalność ZZK oraz Związek Zawodowy Metalowców /18 I 1945 r./, na czele którego stanął E. Schulmeier.^{16/} Już 20 stycznia powołane w mieście Powiatową Komisję ZZ, na czele której stanął kolejarz Józef Przybylski, a po jego odejściu na stanowisko starosty powiatowego inny kolejarz - Jan Nowakowski.^{17/}

PKZZ rozpoczęła organizować w fabrykach rady robotnicze oraz straż przemysłową a także rozwijała działalność na rzecz szybkiej odbudowy życia gospodarczego społecznego miasta.

2. Ochrona mienia społecznego i uruchomienie przemysłu

Miasto Radom nie zostało zbyt poważnie zniszczone w czasie wojny, gdyż straciło tylko 40 budynków w czasie działań wojennych, ale powiat radomski poniósł poważne straty. Jego substancja mieszkaniowo-gospodarcza pomniejsza się aż o 9 673 budynki, które trzeba było odbudować.^{18/} W znacznie gorszej sytuacji jak zabudowa mieszkaniowa znalazł się przemysł radomski, gdyż okupant hitlerowski wywiózł w głąb Rzeszy maszyny i urządzenia z kilku zakładów pracy i instytucji. Do najbardziej zdewastowanych należała Fabryka Broni skąd Niemcy wywieźli 480 piętnastotenowych wagonów oraz 500 samochodów ciężarowych sprzętu, maszyn i surowców, niszcząc jednocześnie 30% budynków, sieć elektryczną i ogrzewczą. Straty materialne fabryki zostały oszacowane na 60 milionów złotych przedwojennych. W obozach śmierci i więzieniach poniosła śmierć ok. stu pracowników fabryki.^{19/}

Podobnym zniszczeniem i dewastacją uległy także Kolejowe Zakłady Naprawcze, gdzie Niemcy zerwali tory, zniszczyli zwrotnice i bocznice kolejowe oraz zerwali dachy na budynkach.^{20/} Wypada zaznaczyć, że okupant uciekając przed Armią Radziecką zniszczył centralę telefoniczną oraz wywiózł sprzęt ze szpitali i szkół.

Tak więc walka o szybką odbudowę przemysłu oraz zabezpieczenie mienia społecznego stała się w Radomiu głównym elementem walki o władzę.

Odbudowa radomskiego przemysłu spoczywała na barkach klasy robotniczej, kierowanej przez członków "przemysłowej grupy operacyjnej" KM PPR oraz Wydział Przemysłu Zarządu Miejskiego. Nie czekając na pensje, robotnicy miasta posługując się niekiedy własnymi narzędziami

mi usunęli uszkodzenia agregatów prądotwórczych i dali miastu energię elektryczną, kolejarze w warunkach surowej zimy remontowali swe Zakłady Naprawcze, układali zerwane tory kolejowe na linii Pionki-Bąkowiec, usuwali dewastacje na linii prowadzącej do Warszawy oraz odbudowywali most na Kamiennej w Skarżysku, pchając ręcznie wagony z podkładami.^{21/}

W Fabryce Broni robotnicy zjawili się aby uruchomić zakład, gdy tylko pierwsi żołnierze radzieccy weszli do miasta. Rozpoczęli oni produkcję podkładek do gwoździ papowych oraz... zapalniczek, które to produkty wymieniane na wsiach na żywność. W międzyczasie władze rewindykowały urządzenia wywiezione z fabryk, dzięki czemu powróciły one do miasta z Częstochowy, Zabrze oraz Matchausen. Wypada dodać, że robotnicy fabryki brali udział w odbudowie Zakładów "Zilgit i Henke" w Elblągu.

Stosunkowo mniej zdewastowane były Zakłady Obuwia "Bata", gdzie załoga szybko uruchomiła produkcję obuwia wojskowego. Radomscy garbarze i obuwnicy wzięli udział w odbudowie i uruchomieniu licznych garbarni jak w Świdnicy, Chojnicach, Parchonicach, Kamiennej Górze, Łątku, Białymstoku, Elku, Suwałkach i Krynkach oraz w zarządzaniu garbarniami w Brzegu, Jaworze, Bolkowie oraz Glince.^{22/}

Poważne znaczenie dla miasta miało przejęcie pod zarząd robotniczy zakładów podległych "Społem" jak: Fabryka Namiastki Kawy "Jawa", Fabryka Wyrobów Owocowych "Fructilla" oraz kaszarni i młynów o zdolności przemiałowej 60 ton mąki i kaszy dziennie.

Dzięki ofiarności klasy robotniczej już w końcu marca 1945 r. czynnych było w Radomiu 59 zakładów przemysłowych, które zatrudniały 1 828 robotników, podczas gdy we wrześniu tegoż roku pracowało już 95 zakładów zatrudniających 3 803 pracowników.^{23/}

Cały rok 1945 był niezwykle trudny dla radomskiego przemysłu, gdyż brakowało energii elektrycznej, paliw, surowców a także żywności dla pracowników. Władze miasta interweniowały u ministra Olewińskiego, który przyznał miastu jeden pociąg kursujący z węglem na trasie Śląsk-Radom.^{24/}

Przemysł radomski potrzebował także wielkich nakładów inwestycyjnych, lecz państwo nie dysponowało zbyt wielkimi środkami i dlatego tylko nieliczne zakłady otrzymały kredyty bankowe. Był wśród nich Związek Gospodarczy Spółdzielni RP Okręg w Radomiu - 2 mil. zł., Radomski Torf S.A. - 0,5 mil. zł., Garbarnia "Dąb" - 0,2 mil. zł., Fabryka Wyrobów Skórzanych "Kromołowski" - 0,2 mil. zł. i inne.

3. Podstawowe reformy gospodarcze i ich realizacja

Przystępując w Radomiu do realizacji dekretu EKWN o reformie rolnej z dnia 6 września 1944r., powołano do życia Urząd Pełnomocnika do Spraw Reformy Rolnej oraz Powiatowy Urząd Ziemi. KM PPR podjął organizowanie i wysyłanie w teren/w ramach akcji pomocy "miasta dla wsi" ekipy parcelacyjne, które dzieliły między chłopów ziemie obszarnicze. Do akcji tej włączyła się spontanicznie radomska młodzież zrzeszona w ZWM i brała ona udział w parcelacji majątków obszarniczych na terenie gminy Stromiec i Białobrzegi. Radomscy zetwemowcy rozdzielili między chłopów 1398 ha ziemi, nadzielając nią 583 rodziny chłopskie.^{25/}

Robotnicze ekipy parcelacyjne rozparcelowały do dnia 20 marca 18 majątków obszarniczych na terenie pow. Buske, Kozienice i Radom. Całkowite zakończenie reformy rolnej nastąpiło 1 kwietnia 1945 r. i z tej okazji zorga-

nizowane w Radomiu w sali kina "Wisła" uroczysty wiec.^{26/}

Wyzwolenie miasta i dokonywujące się przemiany ustrojowe doprowadziły do przejmowania przez miejscową klasę robotniczą średnich i dużych zakładów przemysłowych, których właściciele /w większości Żydzi/ zostali wcześniej wywłaszczeni przez okupanta. Robotnicy, którzy przejęli garbarnie, browary, cegielnie oraz różne przetwórnice, uznali się za jedynych właścicieli tego majątku, ponieważ dzięki ich osobistemu zaangażowaniu, uruchomiona została w nich produkcja.

Były wypadki, że dawni właściciele zakładów przemysłowych wracali do Radomia i wiedząc, że brak jest aktu prawnego normującego wywłaszczenie, agitowani przez wrogie elementy, ruszyli do ataku aby wyrwać zakłady z rąk klasy robotniczej. I tak w garbarni "Brągo" zjawili się jej dawni właściciele bracia Gotlieb, którzy zażądali zwrotu swej własności, przedkładając stosowny wyrok sądowy. Robotnicy zorganizowali wiec i podpisali rezolucję, że w wypadku reprivatyzacji zablokują zakład.^{27/}

Podobna sytuacja zaistniała w Odlewni "Rubinstein". Dwa jej dawni właściciele przeprowadzili zwycięską rozprawę sądową lecz nie zdołali przełamać jednolitej postawy załogi, która nie pozwoliła wyrzec ze swych rąk zakładów.

Kiedy KRN wydała w dniu 3 stycznia 1946 r. ustawę o nacjonalizacji, w Radomiu sankcjonowała ona w sensie prawnym to, czego dokonała radomska klasa robotnicza już w 1945 r.

Należy stwierdzić, że w mieście zdarzały się wypadki, że pod wpływem reakcyjnego podziemia podejmowano rezolucje na rzecz reprivatyzacji przejętych przez państwo zakładów przemysłowych.^{28/} W mieście pojawiły się ulotki i afisze antypaństwowe, w których reakcja starała

się podważyć zaufanie do władzy ludowej, jej trwałości, zapewniając, że "jej dni są policzone"...

4. Problemy gospodarcze i społeczno-polityczne miasta

Powojenny Radom przeżywał poważne trudności ekonomiczne, mieszkaniowe, komunikacyjne oraz w zakresie opieki zdrowotnej. Trudności te będące konsekwencją wojny nie mogły być zlikwidowane zbyt szybko, gdyż przekraczało to możliwości młodej władzy ludowej.

W kwietniu 1945 roku utworzone w Zarządzie Miejskim 15 wydziałów obejmujących wszystkie dziedziny życia oraz zarządzano, aby wszyscy właściciele sklepów otworzyli natychmiast swe placówki. Ponieważ w mieście nastąpiła spekulacja, powołano do życia Komisję Kontroli Społecznej do Walki z Nadużyciami i Idłami, oraz wprowadzono kartkowy system zaopatrzenia. Braki narastały wraz ze wzrostem aktywności band, które rabowały w terenie magazyny oraz transporty z zaopatrzeniem. Wypada dodać, że przez miasto przejeżdżały liczne transporty repatriantów, których trzeba było wyżywić. Powołany do życia Miejski Komitet Opieki Społecznej uruchomił dla przesiedleńców 1 dom noclegowy, 1 punkt dworcowy oraz 9 kuchni wydających dziennie 4 tys. porcji zupy.^{29/} Pod opieką MKOS znajdowało się 12 tys. osób.^{30/}

Wiosną 1945 r. sytuacja żywnościowa miasta znacznie pogorszyła się. Na pomoc głodującej ludności Radomia pospieszyła Armia Radziecka, która przekazała ze swych magazynów w Przysusze 350 ton zbóż i 205 ton kaszy. Powyższe zapasy przywoziły do miasta 63 podwozy oraz kilka samochodów. Radzieckie dowództwo dostarczyło głodującej ludności miasta także 300 ton ziemniaków zakopcowanych poza granicami Radomia.

Dopiero w czerwcu zaopatrzenie poprawiło się na tyle, że realizowano około 80% kartek żywnościowych.

Niezwykle ciężkim do rozwiązania problemem była także likwidacja bezrobocia. Przy PKZZ utworzone Biuro Pośrednictwa Pracy, które w maju 1945 r. zarejestrowało 981 bezrobotnych w tym 261 kobiet.^{31/} Tylko część bezrobotnych udało się zatrudnić na miejscu a reszcie proponowano wyjazd na Ziemię Odzyskaną. Wyjazdami tymi kierował oddział radomski Polskiego Związku Zachodniego.

W Radomiu wystąpiły także trudności mieszkaniowe, które władze miasta starały się zlikwidować przy pomocy PKZZ, przy której utworzone Komisję Mieszkaniową. W ciągu jednego miesiąca wpływało do komisji ok. 300 podań od pententów.^{32/} Ponieważ w mieście nie budowano nowych mieszkań, problem mieszkaniowy był rozwiązywany przez odpowiednie zagęszczenie istniejących lokali.

Obok partii robotniczych oraz stronnictw politycznych, okres powojenny sprzyjał rozwojowi ruchu młodzieżowego. Już 25 stycznia 1945 r. zorganizowany został w sali kina "Ojczyzna" wiec młodzieży, na którym zebranych zapoznano ze statutem ZWM i OM TUR.^{33/} W ciągu najbliższych dni do wspomnianych organizacji zgłosiło akces setki dziewcząt i chłopców z m. Radomia. Ze sprawozdania instruktora KC ZWM Józefa Szpilskiego wynika, że już 28 stycznia Koło ZWM w Radomiu liczyło 675 członków, podczas gdy w powiecie 240.^{34/}

Młodzież zetwemowska oraz osturewska niezwykle aktywnie włączyły się w nurt przemian i odegrały pozytywną rolę w odbudowie życia gospodarczego i społeczno-politycznego w mieście.

Jeżeli chodzi o ZHP to organizacja ta była szeroko rezbudowana w czasie wojny i działała w postaci "Szarych

Szeregów". Reaktywacja organizacji harcerskiej nastąpiła w połowie marca 1945 r.^{35/} Oparła się ona głównie o środowisko szkolne, prowadząc swoją działalność na przedwojennych założeniach programowych. Część instruktorów kufca wyrabiała wśród młodzieży harcerskiej wrogi stosunek do młodej władzy ludowej i klerykalizowała młodzież. Wejście ZWM do Gimnazjum i Liceum J. Kochanowskiego czy Liceum Wieczorowego ZNP spowodowało ostrą konfrontację polityczną z młodzieżą ZHP i jej opiekunami. Zdarzały się wypadki lżenia zetwemowców, bicia ich i ośmieszania.^{36/}

Jeżeli chodzi o radomskie szkolnictwo, to stosunkowo wczesnie bo już 23 lutego 1945 r. nastąpiło oficjalne otwarcie nowego roku szkolnego.^{37/} W mieście uruchomiono 12 szkół podstawowych, 5 gimnazjów i 1 liceum oraz 7 średnich szkół zawodowych.^{38/} Równocześnie reaktywowała swą działalność MBP, Muzeum Regionalne, 3 domy kultury robotniczej, 3 kina oraz szereg innych instytucji.

Pragnąc zwiększyć oddziaływanie ideowo-polityczne na społeczeństwo, KM PRR podjął decyzję wydawania własnego pisma pod nazwą "Radomski Biuletyn Informacyjny" /od 1 lutego 1945 r./ oraz tygodnika społeczno-politycznego "Świt" /od 14 kwietnia 1945 r./. Również KM PRS nie pozostał w tyle i rozpoczął wydawanie dziennika "Życie Robotnicze". Obywatele miasta uzyskali rzetelną informację o sytuacji w mieście, kraju oraz świecie.

Tysiące codziennych spraw i obowiązków nie pozwoliły społeczeństwu miasta zapomnieć komu Radom zawdzięcza swoje wyzwolenie. 25 lutego 1945 r. w parku Kościuszki nastąpiło odsłonięcie pomnika ku czci Armii Radzieckiej.^{39/} Równocześnie prowadzone prace ekshumacyjne pochów 2 674 żołnierzy radzieckich, poległych na przedpolach miasta w walkach o jego wyzwolenie. Społecz-

li oni na cmentarzu "rosyjskim" przy ul. Warszawskiej.^{40/}

Do odbudowy życia w dziedzinie oświaty, nauki i kultury włączyła się w mieście szeroka miejscowa inteligencja, która 7 lutego założyła jedyny w Polsce Odrodzonej Instytut Naukowo-Społeczny.^{41/} Odegrał on poważną rolę w kształceniu kadr, rozwoju kultury i nauki, badaniu zbrodni hitlerowskich, prowadzeniu akcji odczytowej itp.

Pragnąc maksymalnie upolitycznić obywateli miasta i wciągnąć do szerokiej współpracy z młodą władzą ludową, partie polityczne i stronnictwa organizowały wiece, masówki i manifestacje. Jedną z takich imprez, był wiec "jedności narodu", zorganizowany na placu Jagiellońskim 23 VI 1945 r. Wzięło w nim udział ok. 10 tys. radomianów, do których przemówił między innymi premier Rządu Tymczasowego Edward Osóbka-Morawski. Zebrani przyjęli rezolucję popierającą rząd i potępiającą działalność reakcji.^{42/}

W tym samym miesiącu czerwcu, odwiedził Radom, wracając do ZSRR, marszałek Grigorij Żukow, który złożył hołd żołnierzom radzieckim poległym w walce o wyzwolenie miasta oraz odbył rozmowy z władzami miejskimi.^{43/}

5. Powstanie Polskiego Stronnictwa Ludowego i sytuacja w Polskiej Partii Socjalistycznej

W atmosferze ostrej walki politycznej przebiegała kampania sprawozdawczo-wyborcza oraz przedzjazdowa PPR, przeprowadzana w mieście w II połowie 1945 r. Przebiegała ona pod hasłem stwerczenia jednolitego frontu klasy robotniczej, walki z reakcją oraz poprawienia pracy politycznej z masami.

W listopadzie 1945 r. odbyła się miejska konferen-

cja PPR, na której wybrano delegatów na I Zjazd PPR/6-13 XII 1945 r./ w następującym składzie: Mateusz Oks, Czesław Kutyla, Henryk Mirowski, Stefan Malarski, Jan Nowakowski oraz Józef Różanek.^{44/} Po powrocie ze Zjazdu, delegaci odbyli liczne spotkania z aktywnym partyjnym i zapoznali z uchwałami, na czoło których wysunęła się walka o konsolidację klasy robotniczej, walka z reakcją oraz odbudowa kraju.

Po powstaniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej /28 VI 1945 r./ i wejściu w jego skład przedstawicieli emigracji londyńskiej na czele ze Stanisławem Mikołajczykiem, nastąpił okres kształtowania się w Polsce legalnej opozycji. Mikołajczyk zalegalizował SL "Rech" i na jego bazie stworzył 22 sierpnia Polskie Stronnictwo Ludowe, które jak zauważył J. Borkowski stało się "osredkiem, wokół którego skupił się blok kontrrewolucyjny".^{45/}

Od września 1945 r. nastąpił silny wzrost PSL w Radomsku. 6 września ZP SL w Radomiu stając na gruncie jedności ruchu ludowego, podjął decyzję przystąpienia do PSL.^{46/} Na czele nowych władz powiatowych stanął Stanisław Grzyb z Oronska a miejskich-inspektor szkolny Wacław Gawski.^{47/} W dniu 29 lutego 1946 r. PSL liczyła w mieście i w powiecie 2 020 członków i stanowiła poważną siłę polityczną.^{48/}

Wiosną 1946 r. wskutek ostrej krytyki polityki PSL przez BSD, nastąpiło zahamowanie rozwoju stronnictwa w mieście i osłabienie w powiecie, chociaż na 60 radnych PRN aż 24 reprezentowało PSL. Szczególnie niekorzystna była sytuacja w GRN, gdzie na 684 radnych aż 478 reprezentowało PSL.^{49/}

Obóz reakcji usiłował rozbić jednolitefrontową działalność PPR i PPS. Byli członkowie PPS, którzy pozostali poza odrodzoną partią, głosili hasła zjednocze-

nia PPS-WRN z lewicą PPS, pragnąc opanować jej kierownictwo. Po nieudanych próbach realizacji tego zamiaru, siły skupione wokół Zygmunta Żuławskiego, b. Przewodniczącego Rady Naczelnej przedwojennej PPS, rozpoczęły przygotowania do założenia trzeciej partii robotniczej w Polsce a ich główny atak skierowany był na Radom jako "twierdzę polskiego socjalizmu". Po powstaniu PSL, zwolennicy Żuławskiego zorganizowali Polską Partię Socjalno-Demokratyczną, do której w Radomiu wstąpiła pewna ilość ludzi.^{50/} W związku z zakazem działania powyższej partii, zwolennicy Żuławskiego wcielali się do ogniw kierowniczych oddziałów PPS aby ją rozsadzić od wewnątrz.

Wypada zaznaczyć, że w Radomiu mieściła się siedziba Komitetu Okręgowego PPS, obejmująca północną część Kielecczyny, która przekształciła się w ośrodek dyspozycyjny prawicy PPS.^{51/}

Pierwsze znamiona kryzysu w radomskiej PPS zaistniały we wrześniu 1945 r., dlatego korzystając z zaproszenia TUR przybył do Radomia Sekretarz Generalny PPS Józef Cyrankiewicz oraz Minister Skarbu - Konstanty Dąbrowski. Po rozmowach z działaczami partii, uczestniczyli oni w wielkim "wiecu jedności narodu" na placu Jagiellońskim, który się odbył 9 września wspomnianego roku. Mimo tej wizyty sytuacja na odcinku współpracy PPR i PPS pogarszała się z tygodnia na tydzień. Dzięki się tak dlatego, że działacze radomskiego Komitetu Okręgowego z Józefem Grzeczmarowskim, Antonim Cwiżkiem i Ludwikiem Kasche na czele, wykazywali nieprzejednaną postawę.

Sytuacja polityczna w PPS na wiosnę 1946 r. była tak trudna, że wymagała interwencji władz wojewódzkich organizacji. 21 marca odbyło się w Radomiu wyjazdowe posiedzenie KW PPS, na którym nastąpiło ostre starcie z

grupą Józefa Grzeczmarowskiego. Przedmiotem sporu była sprawa taktyki wyborczej, stosunek do PSL, ocena polityki prawicy PPS-WRN oraz zasady współpracy z PPR.^{52/}

Józef Grzeczmarowski jak pisze B. Gyzdek i K. Kałuża "wypowiadał się za pójściem PPS do wyborów z odrębną listą. Próbował w pewnym stopniu usprawiedliwić politykę PPS-WRN w latach okupacji."^{53/}

Prezydium WK PPS przedstawiło zebrany rezolucję, którą podpisało 29 obradujących. Opowiadała się ona za jednością działania PPS i PPR oraz podjęciem wspólnej walki z reakcją.^{54/} Z powyższą rezolucją zapoznane wszystkie ogniwka PPS w terenie oraz częściej organizowano wspólne zebrania.

Na dalszą poprawę stosunków między partiami wpłynęły jednolitefrontowe decyzje zjazdu wojewódzkiego PPS, odbytego w Kielcach dnia 7 X 1946 r., na którym Józef Grzeczmarowski został wybrany zastępcą przewodniczącego WK PPS.^{55/}

Istotny wpływ na pogłębienie się jedności klasy robotniczej miasta, miało podjęcie realizacji "umowy PPR i PPS o jedności działania i współpracy" podpisanej w Warszawie w dniu 29 XII 1946 r. przez Władysława C. Gomułkę oraz Józefa Cyrankiewicza. Nakreślała ona program walki z bandami, odbudowy kraju oraz jedności działania bratnich partii w zbliżających się wyborach do Sejmu Ustawodawczego.

6. Poprawa sytuacji gospodarczej miasta

Druga połowa 1945 r. nie przyniosła zbyt widocznych zmian na lepsze jeżeli chodzi o zaopatrzenie ludności Radomia w żywność. Bandy nadal terroryzowały chłepów i utrudniały realizację obowiązkowych dostaw. Do

władz przysyłane były bezustanne monity o pomoc żywnościową. Prezydent miasta pisał do Warszawy "nie będę w stanie opanować sytuacji o ile aprowizacja nie zostanie uregulowana".^{56/}

Zimą 1945 roku znowu wystąpiły braki opałów a także trudności w zaopatrzeniu przemysłu w surowce. W tej sytuacji wystąpiły tendencje strajkowe. Jeden ze strajków wybuchł w Odlewni "Glinice".^{57/}

Poprawa zaopatrzenia miasta w żywność nastąpiła wtedy, gdy województwo poznańskie zaczęło nadsyłać systematyczne transporty zbóż do Radomia. Młyn Tylińskiego i inne zakłady młynarskie znowu pracowały pełną parą a ludziom nie brakowało chleba. Zaopatrzenie kartkowe realizowane już niemal w 100%.

W związku z zagospodarowaniem Ziemi Odzyskanych, przesiedleńców z miasta i powiatu radomskiego kierowano na teren powiatu Człuchów i Szczecinek. W 1945 r. wyjechało "na Zachód" 12 928 rodzin /23 867 osób/, podczas gdy w następnym roku 4 935 rodzin /8 244 osób/. Z zasady migracja ta zakończyła się w 1947 r. kiedy to na Ziemi Odzyskanej wyjechało 789 rodzin w składzie 1 524 osoby.^{58/}

Odbudowa i uruchomienie przemysłu w Radomiu doprowadziło do systematycznego wzrostu produkcji przemysłowej i zatrudnienia mimo trudności kadrowych i surowcowych. W marcu 1946 r. sytuacja na tym odcinku wyglądała następująco :

<u>Rodzaj zakładów</u>	<u>liczba</u>	<u>il. zatrudnionych</u>
Państwowe	45	4 482
Spółdzielcze	14	348
Samorządowe	2	125
Prywatne	76	860

Tak więc łącznie w mieście czynnych było w marcu 1946 r. 137 zakładów przemysłowych, które zatrudniały 5815 osób.

7. Reakcyjne podziemie i jego działalność

Powstanie BSL, stanowiącego legalną opozycję antyrządową, spowodowało aktywizację band na terenie Ziemi Radomskiej. We wrześniu 1945 r. "Jantar" założył kilka placówek WIN-u na terenie Jedlni, Pionek, Garbatki i Suskowioli. Weszły one w skład podobowodu "B" wspomnianej organizacji, w której główną rolę zaczął odgrywać na miejscowym terenie Jerzy Jaskólski "Zagończyk".^{59/} Mimo ujawnienia się na mocy amnestii z dnia 2 VIII 1945 r. kilkuset członków band, w mieście i powiecie coraz żywiej dawały o sobie znać bandy poakowskie. Starosta powiatu radomskiego zwracał uwagę na to, że część młodzieży uchylała się od obowiązku służby wojskowej i zbiegała do lasu.^{60/} W mieście pojawiła się gazetka "Walka o wolność" i zwiększyła się aktywność band.

Do największych akcji reakcyjnego podziemia w Radomiu należy zaliczyć atak 150-osobowej bandy NSZ "Harnasia" /Stefan Bebiński/ na więzienie radomskie w nocy 9 września 1945 r. Banda przyjechała pięcioma samochodami ciężarowymi, rozbiła więzienie i wypuściła na wolność 292 więźniów, w tym 78 przestępców kryminalnych.^{61/} W toku walki zginęło 2 milicjantów, 2 żołnierzy polskich, 2 radzieckich, 2 osoby cywilne a 4 osoby ranne.^{62/} Społeczeństwo Radomia zgotowało ofiarom pogrzeb, który zamienił się w wielką manifestację polityczną.

Do historii walk ze zbrojnym podziemiem nie tylko w Radomskiem, ale w całej Kielecczyźnie, przejdą walki z bandami "Zagończyka", któremu w latach 1945-46 podlegało około 20 stale rajdujących band na czele z grupami "Dołęgi", "Igły", "Zawoja", "Dziady", "Szczerbala", "Orlika", "Sokoła", "Orła", "Kruka", "Zagały" i "Dragala".^{63/}

Sytuacja jaka się wytworzyła w Radomskiem przypo -

minała stan wojny domowej. Głośnym echem w całym kraju odbił się mord dokonany na ppłk Alfredzie Wnukowskim, jego rodzinie oraz 10 żołnierzach pod Skaryszewem w czerwcu 1946 r. przez bandę WIN-u dowodzoną przez "Igię". Wkrótce potem nadeszły meldunki o ataku band na Iżę, Skaryszew, Orońsko, Przytyk i Szydłowiec.

W toku walk z bandami w samym Radomiu zamordowano 26 obywateli, wśród których było 18 funkcjonariuszy MO i 4 pracowników UB.^{64/} Bandy zamordowały między innymi dyrektora drukarni radomskiej, peperowca Władysława Drzeźnia, formierza Odlewni, peperowca Bogusława Markowskiego, technika z garbarni "Dąb", peperowca Mieczysława Świerczyńskiego oraz bezpartyjną krawcową.^{65/} Kilkudziesięciu radomian poległo w walce z bandami na terenie innych powiatów.

Warto zaznaczyć, że tylko w 1946 r. w mieście dokonano 180 napadów rabunkowych w tym znaczna ilość z bronią w ręku.^{66/}

Ogólnie należy stwierdzić, że powiat radomski był terenem największego nasilenia działalności band w całym województwie kieleckim a tuż za nim plasował się powiat Kozienice.^{67/}

Dopiero po wygraniu przez BSD referendum ludowego w dniu 30 czerwca 1946 r. nastąpił w Radomskim powieś spadek wpływów PSL, osłabienie działalności band oraz ferment wśród różnych środowisk podziemia.

8. Układ sił politycznych w okresie referendum ludowego i jego przebieg w Radomiu

Zgodnie z decyzją partii zrzeszonych w BSD 30 czerwca 1946 r. miało się odbyć w całym kraju powszechne referendum ludowe, w którym ludność miała się wypowiedzieć

na trzy pytania dotyczące przeprowadzonych reform społecznych, akceptacji granicy zachodniej i zniesienia Senatu.

W Radomiu podobnie jak w całym kraju rozpoczęła się kampania propagandowa na rzecz głosowania "3 razy TAK". Przebiegała ona w ostrej walce politycznej. W tym czasie siły PPR na terenie Radomia były dość duże, gdyż w czerwcu 1946 r. do PPR należało w Radomiu 2 009 członków, podczas gdy w powiecie 836.^{68/} Również PPS dysponowała w mieście dużą siłą, ale wpływy prawicy osłabiały jej pozycję w BSD. Warto zaznaczyć, że jeszcze 7 marca 1945 r. powstała w Radomiu Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Politycznych, która prowadziła propagandę polityczną wśród społeczeństwa.

1 kwietnia 1946 r. odbył się w Radomiu zjazd SD, na który przybył Sekretarz OK SD Marek Arozyński. Zebrani w pełni opowiedzieli się za współpracą w ramach BSD i podjęli rezolucję na rzecz głosowania "3 razy TAK".^{69/}

W miarę zbliżania się do referendum, rosła w mieście atmosfera polityczna a społeczeństwo podjęło realizację czynów społecznych. Pełnomocnikiem do spraw referendum był w Radomiu II Sekretarz PPR Czesław Kutyła, podczas gdy w powiecie Przewodniczącym MK PPS Stanisław Kwasiński. Miasto podzielone na 36 obwodów głosowania. Spisy ujawniły pewne rozbieżności w dokumentacji spowodowane wyjazdami "na Zachód". W związku z tym Biuro Ewidencji Ludności skreśliło z list 1 452 nazwiska a dopisało 4 081, wynikiem czego uprawnionych do głosowania było 47 470 obywateli miasta.^{70/}

6 kwietnia odbył się na placu Jagiellońskim wieś ludności na rzecz pełnego poparcia polityki BSD w zbliżającym się referendum. Skonsolidował on społeczeństwo miasta przed wyjątkowo ważnym aktem politycznym.

Referendum odbyło się 30 czerwca 1946 r. W tym dniu reakcyjne bandy atakowały lokale referendalne w Krzyża - nowicach, Kazanowie i Zwoleniu, niszcząc listy głosują - cych i sprzęt oraz zabijając członków Komisji Obwodowych. W samym Radomiu zginęło z rąk band 4 peperowców, podczas gdy w powiecie 5.^{71/}

Mimo terreru band i działania legalnej opozycji PSL referendum zakończyło się pełnym zwycięstwem BSD. W Ra - domiu wzięło udział w głosowaniu 95% uprawnionych a w po - wiecie 93%.^{72/} Zdecydowana większość obywateli głosowała "3 razy TAK" a miasto Radom zajęło I miejsce w wojewódz - twie za sprawną organizację referendum.^{73/}

Wyniki referendum zdemaskowały prawdziwe oblicze PSL, odizolowały od społeczeństwa reakcyjne bandy i za - chwiałały ich wiarę w skuteczność ich działania.

9. Osłabienie wpływów opozycji oraz kampania wyborcza do Sejmu

Zwycięstwo w referendum ludowym wzmocniło siły BSD w Radomiu i aktywizowało go do kolejnego, niezwykle waż - nego zadania jakim były przygotowania kampanii wyborczej do Sejmu Ustawodawczego. W PSL nastąpił rozłam, w wyniku którego powstało PSL "Nowe Wyzwolenie". Mimo tego partia Mikołajczyka dysponowała jeszcze sporymi wpływami, z któ - rymi obóz demokracji musiał się liczyć. W listopadzie 1946 r. układ sił politycznych w MRN przedstawiał się następu - jąco: na 53 radnych 22 reprezentowało PPR, 20 PPS, 2 SL, 4 SD, 2 SP, 2 PSL i 1 bezpartyjnych. W radomskiej PRN na 57 radnych 16 reprezentowało PPR, 6 PPS, 7 SL, 2 SD i 26 PSL! W GRN powiatu rademskiego przewaga PSL była druzgo - cąca. Na 685 radnych aż 478 reprezentowało PSL, podczas gdy 109 PPR, 74 PPS, 3 SD, 1 SL, 1 SP a 19 było bezpar -

tyjnych.^{74/}

Zgodnie z dyrektywami władz państwowych, Wojewódzki Komitet Bezpieczeństwa Publicznego w Kielcach korzystając z pomocy wojska, rozpoczął w sierpniu 1946 r. zakrejoną na szeroką skalę akcję walk z reakcyjnymi bandami leśnymi. W rejon Radomia, Koźlenia i Starachowic skierowane 4 pp i 2 pl KBW oraz jednostki operacyjne MO i UB. Sztab całej ak - cji mieścił się w Radomiu.

Szerokie zakrejone działania bojowe doprowadziły do likwidacji wielu band, bądź do ich ujawnienia się i zło - żenia broni. We wsi Tyniec ujawniła się banda "Igły", a aresztowanie "Zagończyka" doprowadziło do likwidacji ca - łego zgrupowania WIN i złożenia w Radomiu broni przez od - działy "Dziady", "Ognia" i "Sokoła" w sile 150 ludzi oraz placówek terenowych w sile 500 ludzi.^{75/}

Wkrótce potem ujawnił się cały Inspektorat WIN Ra - dom a 195 ludzi z kierownictw obwodów i rejonów złożyło 221 sztuk broni i wiele in nego sprzętu.^{76/} Tylko w ciągu września i pierwszej połowie października ujawniło się w Radomiu ponad 400 ludzi.^{77/} Mimo liczego ujawniania się członków podziemia, notowane jeszcze pewną ilość przypad - ków rozboju, zabójstw i włamań, ale nie miały one charak - teru masowego.

Program wyborczy pierwszych powojennych wyborów do Sejmu Ustawodawczego opublikowany został przez BSD dnia 2 grudnia 1946 r. Wcześniej, gdyż w październiku wspan - nianego roku, zorganizowane w Radomiu Okręgowe Kolegium Propagandowe oraz podobne zespoły dla miasta i powiatu Radom. Działał w nich aktyw partyjny i społeczny, który kierował pracą "grup agitacyjne-propagandowych". Dzia - łały one w różnych środowiskach miasta i powiatu radem - skiego.

Radom stanowił siedzibę 14 Okręgu Wyborczego, w którym Komisji Wyborczej przewodniczył Kazimierz Duszyński z PPR, podczas gdy jego zastępcą był Tadeusz Bogucki z PPS. Zastąpiony on został przez Wiktera Jaworskiego reprezentującego również PPS. Polskie Stronnictwo Ludowe usiłowało włączyć do Komisji Wyborczej swego przedstawiciela, ale wniosek postawiony na posiedzeniu WRN w dniu 16 XI 1946 r. upadł w głosowaniu.^{78/}

W celu propagandowo-politycznego oddziaływania na wyborców, PPR i PPS powołały w dniu 25 XI 1946 r. Międzypartyjny Komitet Propagandy Wyborczej, na czele którego stanął znany działacz socjalistyczny Antoni Cwięk.

Okręgowa Komisja Wyborcza dokonała podziału okręgu na obwody wyborcze oraz powołała Obwodowe Komisje Wyborcze.

Poszczególne partie polityczne i stronnictwa zgłosiły w Okręgowej Komisji Wyborczej cztery listy z kandydatami: lista BSD zawierała 14 nazwisk, Stronnictwa Pracy 4, PSL 12 i PSL "Nowe Wyzwolenie" 7. Na podstawie artykułu 38 ordynacji wyborczej, listę PSL unieważniono, gdyż spośród 100 wyborców zgłaszających kandydatów na posłów z tego stronnictwa, wielu zostało pozbawionych prawa głosu za działalność podziemną. Resztę list zatwierdzono.

Przed wyborami odbyło się w mieście 154 wieców, zebrania i spotkania, w których uczestniczyło 37 400 wyborców. Równocześnie powołano do życia 22 Komitety Obywatelskie oraz 31 "trójek obwodowych" dla sprawnego przeprowadzenia akcji wyborczej.^{79/}

W 14 Okręgu Wyborczym w Radomiu początkowo pozbawiono prawa głosu 25 481 wyborców, przywracając go następnie 13 819 obywatelom. Ostatecznie pozbawionych zostało prawa głosu 11 672 ludzi, którzy związani byli z reakcyjnym podziemiem.^{80/} W związku z tym, że w 14 Okręgu lista PSL nie

została zatwierdzona, partia mikołajczykowska zbojkotowała wybory.

W przededniu wyborów sytuacja na wsi radomskiej była dla władzy ludowej bardzo trudna. Wielu wójtów i sołtysów prowadziło ostrą walkę przeciwko władzy a jednocześnie uważać można było aktywizację band. Napadały one na lokale wyborcze, sklepy, posterunki, oraz funkcjonariuszy MO i UB, a także społecznych działaczy komisji wyborczych jak to miało miejsce w Zwoleniu, Mircu, Teczowie, Janowcu, Mszadli, Grabowie, Leszczynie i innych miejscowościach.

10. Zwycięstwo wyborcze BSD i utrwalenie władzy ludowej w Radomiu.

19 stycznia 1947 r. odbyły się w Radomiu podobnie jak w całym kraju wybory do Sejmu Ustawodawczego. W Radomiu i powiecie przebiegały one przy dużej frekwencji wyborców. Wiele zakładów radomskich fabryk szło do urn manifestacyjnie z orkiestrami. Wszędzie panował nastrój powagi i radości. Wybory obserwowały grupy dziennikarzy amerykańskich, przeprowadzające wywiady i robiące zdjęcia dla swej prasy.^{81/}

W godzinach późnocnych komisje obwodowe przesłały do Komisji Okręgowej podliczone wyniki, które dla 14 Okręgu obejmującego północną część województwa przedstawiały się następująco:^{82/}

Uprawnionych do głosu	- 261 097
Głosowało	- 214 545 wyborców t.j. 81,9%
Głosów ważnych	- 205 766 t.j. 95,8%
BSD	- 161 254 głosów t.j. 78,4% i 6 mandatów poselskich
PSL "Nowe Wyzwolenie"	- 25 729 głosów t.j. 12,5% i 1 mandat poselski
Stronnictwo Pracy	- 18 783 głosy t.j. 9,1%.

W działających na terenie miasta Radomia 21 obwodach wyborczych wyniki były następujące:^{83/}

Uprawnionych do głosu	-	46 588 wyborców
Głosowało	-	41 322 t.j. 88,7% wybor.
Głosów ważnych	-	39 122 t.j. 94,7%
BSD	-	26 210 t.j. 66,9%
Stronnictwo Pracy	-	7 757 t.j. 19,8%
HSL "Nowe Wyzwolenie"	-	5 155 t.j. 13,3%

Z listy Bloku Stronnictw Demokratycznych posłami do Sejmu Ustawodawczego RP zostali wybrani: Edward Osóbka - Morawski /PPS/, Eugeniusz Wiślicz-Iwańczyk /PRR/, Józef Grzeczmarowski /PPS/, Stanisław Podrygałko /SL/, Krzysztof Radziwiłł /SD/ oraz Edward Abramowicz /PPS/. Z listy HSL "Nowe Wyzwolenie" posłem został Tadeusz Rek.^{84/}

Imienne listy posłów zostały podane do wiadomości publicznej w protokóle Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 I 1947 r. ogłoszonym w "Monitorze Polskim". W następnych dniach na ręce Generalnego Komisarza Wyborczego wpłynęły oświadczenia posłów zrzekających się mandatów na podstawie art. 70 ordynacji wyborczej. W 14 Okręgu Wyborczym zrzekli się mandatów: Edward Osóbka-Morawski, Eugeniusz Wiślicz - Iwańczyk, Stanisław Podrygałko i Tadeusz Rek. Na ich miejsce wybrani zostali posłami: Andrzej Maj, Stefan Rękas, Zygmunt Moskwa oraz Julian Makuch. Zostali oni zatwierdzeni przez Państwową Komisję Wyborczą w dniu 1 II 1947 r.^{85/}

W czasie wyborów były na terenie woj. kieleckiego jedynie trzy wypadki napadów z bronią w rękę na lokale wyborcze. Reakcyjne podziemie przestało istnieć jako zorganizowana siła polityczna.

Sukces wyborczy Bloku Stronnictw Demokratycznych zakończył stan tymczasowości stosunków w Polsce a kwestia władzy została definitywnie rozstrzygnięta na rzecz lewicy.

Na terenie Radomia i powiatu tysiące robotników, chłopów i inteligencji wstępowało do PRR, która w najcięższych chwilach dźwigała ciężar odpowiedzialności za losy narodu na swych barkach.

Władza ludowa zwyciężyła ostatecznie, rozpoczynając nowy etap budowy zrębów socjalizmu w Polsce.

- 1 / Wojewódzkie Archiwum Państwowe /dalej WAP/, Akta Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego, Wydział Społeczno-Polityczny /dalej Akta UWK WS-P/. Protokół z posiedzenia MRN w Radomiu w dniu 1 II 1945 r. syg. 77.
- 2 / Archiwum Komitetu Wojewódzkiego w Kielcach /dalej AKW PZPR/, Wspomnienie Piotra Mularskiego, teczka 146b. Cz. Zwolski "Godziny walki", Słowo Ludu-Magazyn Nie-dzielny, nr 386 z dn. 25-27 III 1967 r. s. 6-7.
- 3 / WAP Kielce, Akta UWK, WS-P, ibidem.
- 4 / J. Naumiuk, "Początki władzy ludowej na Kielecczyźnie", Lublin 1969, s. 100.
- 5 / Ibidem, s. 85.
- 6 / Ibidem.
- 7 / Cz. Zwolski "Pierwsze dni wolności", Słowo Ludu /mutacja radomska/, nr 16 z dnia 16 I 1968, s. 4.
- 8 / J. Naumiuk, op. cit., ibidem, s. 91.
- 9 / Ibidem, s. 93.
- 10 / Archiwum Zakładu Partii przy KC PZPR, sprawozdanie ze stanu organizacyjnego na terenie Radomskiego, /sporządzone przez Mateusza Oksa w dniu 22 I 1945r/, syg. 295/VII-105.
- 11 / "Radomski Biuletyn Informacyjny", Najważniejsze sprawy miasta, nr 34, z 1945 r. s. 4.
- 12 / Relacja Czesława Kutyla, spisana przez autora pracy.
- 13 / J. Naumiuk, op. cit., s. 88.
- 14 / "Świt" nr 6 z 1945 r.
- 15 / J. Naumiuk, Z dziejów związków zawodowych na Kielecczyźnie, Warszawa 1969, s. 7.
- 16 / Archiwum CRZZ, Akta KC ZZ, Wydział Organizacyjny, Sprawozdanie organizacyjne PKZZ w Radomiu za okres 20 I - 31 III 1945.

- 17/ Ibidem.
- 18/ WAP Kielce, Akta UWK WS-P, "Zagadnienia odbudowy na terenie województwa kieleckiego", syg. 100.
- 19/ WAP Kielce Oddział Radom Akta m.Radomia, Wydział Administracyjny, syg. 63.
- 20/ "Radomski Biuletyn Informacyjny" z dnia 21 II 1945r.
- 21/ Ibidem, art."Ożywi się życie gdy ruszy kolej", nr 13 z roku 1945.
- 22/ "Dziennik Powszechny" z 23 XII 1945 r.
- 23/ "Świt", Statystyka nr 29/30 z dnia 4 XI 1945 r.
- 24/ "Dziennik Powszechny" nr 146 z 9 X 1945 r.
- 25/ Cz. Zwolski, M. Korczyński "ZWM w Radomiu 1945-1948", Biuletyn Kwartalny RTN, nr 1-2 1970, s. 3-25.
- 26/ "Radomski Biuletyn Informacyjny", art."Udział brygad robotniczych w przeprowadzeniu reformy rolnej", nr 22 z 1945 r.
- 27/ "Dziennik Powszechny" nr 166 z dn. 29 X 1945.
- 28/ AKW PZPR Kielce, Akta PPR, Wydz.Przem. Sprawozdanie Wydz. Przem. KW PPR, syg. 1/IX./6.
- 29/ "Radomski Biuletyn Informacyjny" nr 24 z 6 III 1945 r.
- 30/ Ibidem.
- 31/ "Dziennik Powszechny" nr 31 z 16 VI 1945 r.
- 32/ Ibidem. Art. "Jak pracują związki zawodowe na terenie Radomia", nr 333 z dn. 3 XII 1946 r.
- 33/ Cz.Zwolski, M. Korczyński, "ZWM w Radomiu" 1945-1948", op. cit.
- 34/ Ibidem.
- 35/ Ibidem.
- 36/ Ibidem.
- 37/ "Radomski Biuletyn Informacyjny" z 26 II 1945 r.
- 38/ Cz. Zwolski, "Szkolnictwo". W: "Rozwój Radomia 1945 - 1964", Radom 1964, s. 105-141.
- 39/ "Radomski Biuletyn Informacyjny", z 26 V 1945 r.
- 40/ J. Gedyk, J. Ignaczak "Pamięć o bohaterach", Warszawa 1970, s. 58.
- 41/ Cz. Zwolski, "To była dobra robota", "Kamena", nr 9 z 28 IV 1968 r.

- 42/ "Dziennik Powszechny" nr 36 z 21 VI 1945 r.
- 43/ Relacja Czesława Kutyczy spisaną przez autora pracy.
- 44/ Ibidem.
- 45/ J. Borkowski "Działalność PSL w latach 1945-1947. "Roczniki z dziejów ruchu ludowego", 1960, z.2, s.92.
- 46/ J. Naumiuk "Początki władzy ludowej na Kielecczyźnie", op. cit., s. 187 /tabela/.
- 47/ "Dziennik Powszechny" nr 142 z 1945 r.
- 48/ J. Naumiuk, op. cit., s. 189 /tabela/.
- 49/ Ibidem.
- 50/ B. Syzdek, K. Kałuża "PPR i PPS wobec budowy władzy ludowej na Kielecczyźnie 1944-1948", w: 1944... Kielecczyzna w walce o lepsze jutro", KIW 1969, s. 66.
- 51/ Ibidem.
- 52/ Ibidem.
- 53/ Ibidem.
- 54/ Ibidem.
- 55/ WAP Kielce, Akta UWK, WS-P, Sprawozdanie, syg. 888.
- 56/ Ibidem. Sprawozdanie starosty grodzkiego, syg. 120.
- 57/ J. Naumiuk "Początki władzy ludowej na Kielecczyźnie", op. cit., s. 181.
- 58/ Opracowano na podstawie pracy Jana Naumiuka, op. cit., s. 163 tab. 11 i s. 169 tab. 15.
- 59/ S. Marcuzko "Walka z reakcyjnym podziemiem w Kielce - kien". W: W walce o utrwalenie władzy ludowej w Polsce 1944-1947", KIW 1967, s.327.
- 60/ WAP Kielce, UWK, WS-P, ibidem, Sprawozdanie starosty iżdeckiego i radomskiego za lipiec 1945 r., syg.120.
- 61/ S. Marcuzko, op. cit., ibidem.
- 62/ Ibidem.
- 63/ R. Halaba "Z problemów walki z reakcyjnym podziemiem w woj. kieleckim w latach 1945-1948", W: "Kielecczyzna w walce o lepsze jutro", op. cit., s. 152.
- 64/ Opracowano na podstawie listy zawartej w art. Jerzego Kiljana "Polegli za władzę ludową". W: "1944... Kielecczyzna w walce o lepsze jutro", ibidem, op. cit. s. 201-208.
65. Ibidem.

- 66/ WAP Kielce, Akta UWK, WS-P, ibidem, syg. 125.
- 67/ J. Kiljan, op. cit., s. 180.
- 68/ J. Naumiuk, "Początki władzy ludowej na Kielecczyźnie", op. cit., s. 199, tab. 22.
- 69/ "Dziennik Powszechny" z 3 IV 1946 r.
- 70/ M. Tamioła "Referendum ludowe w województwie kieleckim w 1946 r.".W: "1944... Kielecczyzna w walce o lepsze jutro", op. cit., s. 105.
- 71/ AKW PZPR, Akta KW PPR, Sprawozdania KW za okres od kwietnia 1946 r. do maja 1947 r., Sekretariat syg. 1/I/2.
72. J. Naumiuk, op. cit., ibidem, s. 222.
- 73/ Ibidem.
- 74/ Ibidem., op. cit., s. 231, tab. 29.
- 75/ Ibidem, op. cit., s. 233.
- 76/ Ibidem.
- 77/ Ibidem.
- 78/ Ibidem, op. cit., s. 244.
- 79/ B. Ryszewski. "Wybory do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 r. w woj. kieleckim", w: "1944... Kielecczyzna w walce o lepsze jutro", op. cit., s. 258, tab. 7.
- 80/ J. Naumiuk, op. cit., s. 258, tab. 31.
- 81/ "Dziennik Powszechny", nr 21 z 21 I 1947 r.
- 82/ J. Naumiuk, op. cit., s. 271, tab. 32.
- 83/ "Dziennik Powszechny" nr 20 z 20 I 1947 r.
- 84/ J. Naumiuk, op. cit., s. 272, tab. 33.
- 85/ B. Ryszewski, op. cit., s. 138.

Biuletyn Kwartalny RTN
tom XI, z. 1-2, 1974 r.

Stefan Witkowski

ROZWÓJ PRZEMYSŁU RADOMIA

/1945 - 1972/

Rozwój przemysłu w Radomiu w okresie powojennym był przedmiotem kilku publikowanych opracowań^{1/}, traktujących ten problem dość szeroko a nawet poświęcona mu została specjalna monografia wydana w 1970 r. przez Radomskie Towarzystwo Naukowe pt. "Przemysł Radomia". Wszystkie dotychczasowe opracowania obejmują okres od wyzwolenia miasta w 1945 r. do 1964 r. Druga i trzecia pięcioletka stanowią w rozwoju i unowocześnieniu przemysłu radomskiego bardzo ważny etap, stąd w niniejszym krótkim opracowaniu szczególną uwagę zwrócone na ten ostatni interesujący okres na tle rozwoju przemysłu w mieście w ostatnim dwudziestopięcioletciu.

W rozwoju przemysłu radomskiego w okresie powojennym można wyróżnić następujące okresy:

- 1945-1949 - okres odbudowy potencjału produkcyjnego w zniszczeniach wojennych,
- 1950-1955 - okres planu sześcioletniego rozbudowy wielkich zakładów kluczowych, organizacja przemysłu drobnego,
- 1956-1960 - okres I planu pięcioletniego, zahamowanie wzrostu zatrudnienia w przemyśle,
- 1961-1970 - okres II i III planu pięcioletniego wielkich inwestycji, budowy, rozbudowy i modernizacji przemysłu,
- 1971-1972 - okres realizacji IV planu pięcioletniego.

Okres 1945-1949

Radom już w latach międzywojennych należał do jednych z lepiej uprzemysłowionych miast w kraju. Skupiony był tu, mający stare tradycje, przemysł garbarski i związany z nim przemysł obuwniczy, przemysł odlewniczy oraz nowoczesny przemysł zbrojeniowy. Wprawdzie ustępujące w 1944 i 1945 r. niemieckie władze okupacyjne zdemontowały i wywiozły na zachód maszyny i aparaturę zakładów przemysłowych i ogołociły je z surowców i półfabrykatów, lecz pozostały budynki, instalacje energetyczne i komunikacyjne oraz wykwalifikowana kadra pracowników.

W 1945 r. po wyzwoleniu praktycznie żaden z zakładów przemysłowych nie był czynny. Jednym z podstawowych zadań pierwszych władz terenowych w Polsce Ludowej było uruchomienie zakładów przemysłowych, które miały zapewnić pracę miejscowej ludności i dostarczyć brakujących na rynku towarów.

Odbudowa zakładów przemysłowych przebiegała w Radomiu znacznie szybciej niż w innych miastach zniszczonych wskutek działań wojennych. W okresie odbudowy w końcu Planu Trzyletniego w 1949 r. wszystkie większe zakłady prze-

mysłowe Radomia zostały uruchomione, a zatrudnienie przekroczyło stan przedwojenny i wynosiło ok. 16 tys. osób w tym głównie w Zakładach Metalowych, powstałych na bazie dawnej Państwowej Wytwórni Broni.

Okres 1950 - 1955

W okresie planu sześcioletniego na rozwój przemyślu wpłynęły korzystnie dwa fakty a mianowicie rozbudowa wielkich zakładów przemysłu kluczowego i organizacja przemysłu drobnego.

Rozbudową objęte przede wszystkim Zakłady Metalowe, w których wybudowano nowe hale produkcyjne. W 1950 r. w tych zakładach pracowało połowę wszystkich zatrudnionych w przemyśle Radomia. Zakłady Metalowe pierwsze rozpoczęły budowę nowych zakładowych osiedli mieszkaniowych/Planty, Malczewskiego/ dla ciągle wzrastającej liczby swych pracowników. Poważną rozbudową zostały objęte Radomskie Zakłady Materiałów Ogniotrwałych /dawny "Marywil"/, które zmieniły swój profil produkcyjny, przystosowując go do potrzeb hutnictwa; Radomska Fabryka Farb i Lakierów oraz Radomska Wytwórnia Papierosów.

Z nowych zakładów wybudowane i uruchomione zostały pierwsze obiekty zakładu produkcji urządzeń klimatyzacyjnych "Termowent", bazy prefabrykacji materiałów budowlanych, Wytwórnia Części Zamiennej. W tym okresie nastąpiło w szerokiej mierze uregulowanie strony organizacyjnej przemysłu drobnego. Wiele prywatnych mniejszych fabryczek i zakładów produkcyjnych zostało przekształconych na spółdzielnie pracy lub zostało upaństwowionych i zorganizowanych jako zakłady państwowego przemysłu terenowego. W ten sposób w oparciu o istniejącą bazę materialną, budynki i maszyny zaczął rozwijać się przemysł drobny o dość różnicowanym profilu produkcyjnym. W 1955 r. zatrudnienie w

przemysle osiągnęło 27 633 osób tj. ponad dwukrotnie przekroczyło stan przedwojenny z 1938 r.

Okres 1956 - 1960

W pięcioletcu 1956-1960 nastąpiło zahamowanie wzrostu zatrudnienia w przemyśle, gdyż wyczerpały się już rezerwy przestrzeni i mocy produkcyjnej w istniejących starych zakładach przemysłowych a dalszy wzrost zatrudnienia był uwarunkowany nowymi inwestycjami, których w poprzednim okresie planu pięcioletniego nie przygotowano.

Radom posiadał w tym czasie w porównaniu do innych miast niezwykle dogodne warunki dla dalszego rozwoju przemysłu: dobrze rozwiniętą bazę energetyczną, zapewnione zaopatrzenie w wodę oraz dogodne powiązania transportowe. W pobliżu Radomia wybudowano jedną z podstawowych stacji energetycznych w kraju, zapewniającą pełne zaopatrzenie w energię elektryczną, a Radom stał się siedzibą najpierw Zjednoczenia a potem Zakładu Energetycznego Okręgu Wschodniego. Przez Radom w pierwszych latach powojennych przeprowadzony został rurociąg gazu ziemnego z Zagłębia Krośnieńskiego do Warszawy.

Istniejący w mieście system wodociągowy i kanalizacyjny zapewniał wodę i odprowadzenie ścieków. W tym okresie Radom pod względem urządzeń gospodarki wodnej i energetycznej był najlepiej wyposażonym miastem w regionie.

Duży ośrodek przemysłowy w Radomiu oraz rozwinięte tu szkolnictwo zawodowe pozwalało bez większego trudu na skompletowanie wykwalifikowanej załogi powstających nowych wydziałów produkcji przemysłowej lub nowych zakładów przemysłowych. Znacznie zniszczone wskutek działań wojennych zasoby mieszkaniowe, w pierwszym okresie słabego ruchu budownictwa mieszkaniowego, zostały użyte do zakwaterowania przybyszających z zewnątrz do pracy imigrantów. Odbywało się to

przez ścieśnienie ludności na coraz mniejszej powierzchni mieszkalnej i dokwaterowywanie przybyłych rodzin w sposób administracyjny do mieszkań, które nie miały pełnego zaludnienia według ustalonych niskich norm mieszkaniowych. Wskutek tej polityki mieszkaniowej w 1960 r. osiągnięto w mieście średni bardzo niekorzystny wskaźnik zagęszczenia mieszkań 2,02 osób na izbę.

Okres 1961 - 1970

Po 1956 r. zostały powzięte podstawowe decyzje dotyczące ważnych inwestycji przemysłowych w Radomiu. Suggestie te dotyczyły budowy nowych zakładów i rozbudowy oraz modernizacji zakładów istniejących. W szczególności objęły one zakłady przemysłu lekkiego, co związane było z nową polityką rządu. Na skutek tych decyzji w następnych dwóch pięcioletkach w latach 1961-1970 oddany został do użytku szereg nowoczesnych zakładów przemysłowych: Zakłady Odlewnicze "Łączniki" na Podkanowie, garbarnia "Radoskór" na Gołębiowie, mleczarnia, Zakłady Naprawcze Autobusów Miejskich, Zakłady Remontu Maszyn Budowlanych - "ZREMB". Rozbudowane zostały zakłady: Radomska Wytwórnia Telefonów, Radomska Fabryka Wyrobów Emaliowanych, Fabryka Obuwia "Radoskór", Zakłady Mięsne, Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego. Poza tym wszystkie zakłady przemysłowe w tym czasie dokonały znacznych modernizacji swych urządzeń produkcyjnych i pomieszczeń, w tym również drobne zakłady spółdzielczości pracy, które dotychczas mieściły się w starych adaptowanych pomieszczeniach i pracowały przestarzałym parkiem maszynowym. Wśród spółdzielczych zakładów przemysłowych nowoczesne zakłady wybudowały następujące Spółdzielnie: "Spolwo" dla produkcji artykułów gumowych i kleju skórnoego, "Świt" dla produkcji wyrobów z tworzyw sztucznych, "Mechanik" dla produkcji wy-

robów oświetlenia elektrycznego, "Wspólnymi Siłami" dla produkcji odzieżowej.

Następnym ważnym czynnikiem, który wpłynął korzystnie w latach sześćdziesiątych na dalszy rozwój przemysłu w Radomiu była akcja deglomeracyjna Warszawy. Radom jest największym miastem leżącym w kręgu Warszawy i wobec tego w Radomiu szukało lokalizacji wiele przedsiębiorstw i zakładów, które były zmuszone wynieść się z Warszawy. Wskutek tej akcji wybudowały w Radomiu swą siedzibę i zakład Przedsiębiorstwo Budowy Pieców Przemysłowych, Przedsiębiorstwo Budowy Kopalń, przyspieszona została realizacja garbarni "Radoskór", zwiększony program inwestycyjny "ZREMB-u", rozbudowany został zakład urządzeń klimatyzacyjnych "Termowent".

Nakłady inwestycyjne na budowę nowych oraz rozbudowę i modernizację starych zakładów przemysłowych w latach 1961-1970 wyniosły 2 406,7 mln. złotych i są widoczne we wzroście zatrudnienia w przemyśle o 13,3 tys. osób, tj. o 48% w stosunku do 1960 r.

Okres 1971 - 1972

Należy zwrócić uwagę, że wysokie tempo rozbudowy przemysłu w Radomiu zostaje utrzymane w bieżącej pięcioletce. W latach 1971-1972 nakłady inwestycyjne w przemyśle wyniosły 1 267,9 mln zł. tj. średnio rocznie więcej niż w poprzednich pięcioletkach. Przedsiębiorstwa przemysłowe w Radomiu przystępują do budowy nowych zakładów przemysłowych: Zakłady Metalowe im. Waltera - Zakładu maszyn do pisania, Radomska Fabryka Telefonów - Zakładu tarcz numerowych, Zakłady Energetyczne Okręgu Wschodniego - zakładu prefabrykacji, a o lokalizację występuje Radomska Fabryka Farb i Lakierów dla budowy wielkiego nowego zakładu produkcji laboratoriów.

Nakłady na inwestycje przemysłowe

Nakłady inwestycyjne na rozwój przemysłu w Radomiu początkowo nieznacznie wzrastają, dopiero poważnie od r. 1960.

Tabl. 1 Nakłady inwestycyjne w przemyśle 1945-1973

O k r e s	Nakłady mln zł.	Nakłady średnio- roczne w mln zł.
1945 - 1950	220,0	36,7
1951 - 1960	536,6	53,7
1961 - 1970	2 406,7	240,7
1971 - 1972	1 267,9	634,0

Według inwentaryzacji środków trwałych w 1960 r. wartość tych środków w przemyśle wynosiła 1 948 mln zł. Ponieważ ogólne nakłady inwestycyjne przemysłu w latach 1945 - 1960 wyniosły 736,6 mln zł. a więc w 1960 r. w procesach produkcyjnych przeważały jeszcze środki trwałe z okresu przedwojennego.

Struktura produkcji

W związku z rozbudową bazy produkcyjnej wzrasta ilość i wartość produkcji globalnej przemysłu z 4 372, 6 mln zł. w 1960 r. do 8 019 mln zł. w 1970 r.

Tabl. 2 Produkcja globalna przemysłu w/g gałęzi w latach 1960 i 1970 w mln zł.

Gałęzie przemysłu	1 9 6 0	1 9 7 0
Wytwarzanie energii elektr. i ciepł.	-	3,4
Przemysł maszynowy, konstr. metal.	24,2	4 540
Przemysł elektrotechniczny	108,0	615,7

Przemysł środków transportowych	82,1	214,5
Przemysł metalowy	1 071,4	2 460,3
Przemysł chemiczny	184,7	565,1
Przemysł gumowy	-	83,7
Przemysł mat. budowlanych	97,6	275,4
Przemysł szklarski	18,0	20,9
Przemysł fajansowy	26,2	56,0
Przemysł drzewny	339,3	391,2
Przemysł papierniczy	13,4	40,1
Przemysł poligraficzny	13,4	16,3
Przemysł włókienniczy	3,9	12,4
Przemysł odzieżowy	60,3	150,7
Przemysł skórzano-obuwniczy	988,7	1 228,0
Przemysł spożywczy	1 305,4	1 428,5
Inne gałęzie przemysłu	-	2,4
R a z e m	4 372,6	8 019,0

Zródło: Roczniki statystyczne m. Radomia, dane Miejskiego Urzędu Statystycznego.

Dane dla 1970 r. w cenach porównywalnych z 1 VII 1960 r.

Wzrost produkcji obejmuje te gałęzie przemysłu, w których poczynione nakłady inwestycyjne na budowę i modernizację zakładów przemysłowych. W sestoju znajdują się zakłady przemysłowe branży szklarskiej, poligraficznej i drzewnej. Stosunkowo mały wzrost wykazuje przemysł skórzano-obuwniczy. Charakteryzuje to również zmiany produkcji ważniejszych wyrobów przemysłowych.

Tabl. 3 Produkcja ważniejszych wyrobów przemysłowych

W y r o b y	Jedn. miary	1960	1970	1972
Odlewy żeliwne	kg	9 100	34 406	36 667
Kuchnie gazowe	szt	600	144 456	160 131

Maszyny do szycia domowe	szt.	130 800	135 229	.
Aparaty telefoniczne	tys.szt.	105,8	619,0	772,3
Wyroby lakiernicze	Mg	8 000	17 106	13676
Wyroby glino-krzemianowe	"	33 100	52 078	.
Płytki ściennie fajansowe	tys.m ²	230	250	327
Fajans sanitarny	ton	1 128,5	1 335	.
Skóry gotowe twarde	"	1 700	1 260	.
Skóry gotowe miękkie	tys.m ²	780	6 208	.
Obuwie	tys.par	3 300	6 208,4	7796,0
Papierosy	mh.szt.	13 600	22 513	28876
Mleko spożywcze	tys.l.	552	12 774	15652

Zródło: Roczniki statystyczne m. Radomia.
Kropka znaczy brak danych.

W strukturze produkcji przemysłowej obserwuje się nadal stale zwiększający się udział grupy gałęzi przemysłu metalurgicznego /przemysł metalowy, maszynowy, konstrukcji metalowych, elektryczny, środków transportu/. W latach 1960-1970 udział tej grupy w ogólnej produkcji wzrósł z 30% do 47%, zmniejszyło się natomiast w tym czasie znaczenie przemysłu skórzano-obuwniczego z 22,6% do 15,3% a przemysłu spożywczego z 29,9% do 17,8%.

Zatrudnienie w przemyśle

Radom miasto powiatowe ma stosunkowo małe znaczenie administracyjno-usługowe, główną funkcją miasta jest przemysł i rozwój ludnościowy miasta idzie równoległe z rozwojem przemysłu. W 1970 r. na ogólną liczbę 72 214 osób zatrudnionych w różnych działach gospodarki narodowej, 41 208 osób, tj. 60% pracowało w przemyśle.

Struktura zatrudnienia w gałęziach przemysłu w poszczególnych okresach ulega zmianom zależnym od rozwoju odpowiednich gałęzi.

Tabl. 4

Zatrudnienie w przemyśle według gałęzi przemysłu
w latach 1941 - 1970

Gałęzie przemysłu	1941	1955	1960	1970
Maszynowy, metalowy	3 869	10 899	10 763	16 913
Elektrotechniczny	176	850	909	2 631
Środków transportu	300	992	1 072	1 253
Chemiczny, gumowy	150	552	721	1 187
Materiałów budowlanych	363	1 367	1 109	2 461
Szklarski	61	372	461	263
Fajansowy	142	473	470	665
Drzewny	255	657	594	543
Papierniczy	77	244	202	229
Poligraficzny	66	138	141	120
Odzieżowy i włókienniczy	6	633	975	1 521
Skórzano-obuwniczy	2 059	6 117	6 457	9 305
Spożywczy	962	3 962	3 824	3 800
Inne	-	977	213	217
R a z e m	8 486	28 233	27 911	41 108

Źródło: Roczniki statystyczne m. Radomia oraz "Przemysł Radomia" Lublin 1970.

Powyższe zestawienie wskazuje, że w latach 1960-1972 największy wzrost zatrudnienia widoczny jest w gałęziach, w których dokonane zostały podstawowe inwestycje budowy i rozbudowy zakładów przemysłowych /przemysł maszynowy, metalowy, elektro - techniczny, skórzano-obuwniczy, materiałów budowlanych, odzieżowy /. W pozostałych gałęziach utrzymuje się na równomiernym poziomie lub też wskazuje nawet spadek.

Powiększenie produkcji globalnej w przemyśle świadczy nie tylko o znacznie większym wzroście potencjału produkcyjnego od wskaźnika wzrostu zatrudnienia, ale również wzroście wydajności

pracy, która na robotnikogodzinę grupy przemysłowej wynosiła w 1965 r. 93 zł. a w 1970 r. 110 zł.

Przeciętne płace miesięczne brutto w latach 1960-1970 zatrudnionych w przemyśle wzrosły z 1 681 zł. do 2 300 zł. Poziom tych płac zbliżony jest do średnich krajowych.

Przewaga zatrudnienia w przemyśle ciężkim /maszynowym, metalowym, elektrotechnicznym, środków transportu/ korzystnie wpływa na kształtowanie się średnich płac w przemyśle uspołecznionym.

W 1970 r. przy przeciętnych miesięcznych płacach - 2 300 zł., wynosiły one w przemyśle metalowym 2 526 zł., w przemyśle maszynowym 2 559 zł., w przemyśle środków transportowych 2 502 zł. a w przemyśle wytwarzania energii nawet 3 789 zł.

Niższy od przeciętnego poziom płac utrzymywał się w przemyśle lekkim zatrudniającym przeważnie kobiety i wynosił w przemyśle skórzano-obuwniczym 2 187 zł., w przemyśle odzieżowym 1 754 zł., i w przemyśle włókienniczym 1 619 zł.

Coraz korzystniej kształtuje się w przemyśle zatrudnienie kobiet. W 1970 r. na 41 208 zatrudnionych w przemyśle 16 130 tj. 40% stanowiły kobiety.

Według danych z 1970 r. stan wykształcenia kadry w przemyśle przedstawia tabl. 5.

Tabl. 5 Stan wykształcenia zatrudnionych w przemyśle

Rodzaj wykształcenia	Liczba	%
Wyższe	1 002	2,4
Średnie zawodowe	4 026	9,8
Średnie ogólnokształcące	1 220	3,0
Zasadnicze zawodowe	8 393	20,5
Pozostałe	26 567	64,3
R a z e m	41 108	100,0

Problemy kadrowe przemysłu radomskiego związane są ściśle z organizacją szkolenia zawodowego.

Radom posiada szeroko rozwinięte średnie szkolnictwo zawodowe, na terenie miasta istnieje 18 szkół kształcących kadry dla przemysłu. Szkoły te kształcą w kierunku: elektrotechnicznym, energetycznym, mechanicznym, odzieżowym, skórzanym, włókienniczym i hutniczym. Na ogół można przyjąć, że profil kształcenia w średnich szkołach zawodowych w Radomiu dostosowany jest do potrzeb kadrowych istniejącego przemysłu.

W zakładach przemysłu kluczowego przy organizowaniu nowych zakładów i zastępowaniu przechodzących na emeryturę starych pracowników angażowani są pracownicy młodzi z odpowiednim przygotowaniem zawodowym. W takich zakładach ponad połowa pracowników produkcyjnych posiada już wykształcenie w zakresie technikum lub zasadniczej szkoły zawodowej. Gorzej przygotowanie zawodowe przedstawia się w przemyśle drobnym, do którego kierowane są głównie kobiety w ramach zatrudnienia interwencyjnego.

Z punktu widzenia przestrzennego zagospodarowania miasta w latach 1955-1972 zostały dokonane poczynania lokalizacyjne ograniczające w znacznym stopniu uciążliwość przemysłu. Drobne zakłady przemysłowe znajdujące się wśród zabudowy mieszkaniowej zostały przeważnie przeniesione do wydzielonych stref zabudowy przemysłowej, pozostałe zaś zakłady rozproszone np. wytwórnie wyrobów fajansowych zmniejszają swą uciążliwość przez zastosowanie w technologii opalanie gazem. Na ogół zakłady te mają ograniczone możliwości rozwoju.

Ze starych zgrupowań zabudowy pozostaje szczątkowo zgrupowanie oparte o rzekę Mleczną na Zamłyniu i Starym Mieście, wykorzystujące tereny i budynki dawnych garbarni.

Drugim starym zgrupowaniem przemysłowym, znacznie po-

większonym w okresie powojennym, jest oparte o bocznicę kolejowe zgrupowanie "Borki-Młodzianów-Glinice". Znajdują się tu największe zakłady przemysłowe Radomia, skupiające ok. 60% zatrudnionych w przemyśle. Zgrupowanie posiada pełne uzbrojenie sieciowe: bocznic kolejowych, dróg dojazdowych, gazociągu średnioprężnego. Obecnie wprowadza się tu scentralizowaną gospodarkę ciepłą. Niektóre z tych zakładów np. Zakłady Metalowe im. Gen. Waltera dla dalszego rozwoju swych oddziałów musiały szukać lokalizacji na terenach zgrupowania przemysłowego "Gołębiów".

W okresie powojennym powstały dwa nowe zgrupowania przemysłowe usytuowane na obrzeżu miasta - "Potkanów" na południu i "Gołębiów" na północy miasta.

Zgrupowanie przemysłowe "Potkanów" zostało zapoczątkowane na istniejących tu częściowo uzbrojonych terenach kolejowych o pow. ok. 90 ha. Ze względu na znaczne oddalenie od zabudowy miejskiej grupują się tu zakłady o większej uciążliwości np. Fabryka Łączników, produkcja szupów prefabrykowanych, Przedsiębiorstwo Robót Kolejowych, Centralna Ciepłownia. Teren posiada uzbrojenie w bocznicę kolejową, sieć wodociągową i kanalizacyjną, przedstawia dogodne warunki dla lokalizacji wielkich zakładów. Ogólny projektowany obszar zgrupowania wynosi 257 ha.

Zgrupowanie przemysłowe "Gołębiów" zostało zapoczątkowane budową wielkiej garbarni "Radoskór", w związku z czym dokonane tu zostało podstawowe uzbrojenie terenu, co z kolei stworzyło zachęcające warunki do dalszych lokalizacji zakładów przemysłowych.

W budowie znajdują się tu oddziały produkcyjne: Zakładów Metalowych im. Gen. Waltera, Radomskiej Wytwórni Telefonów, Zakładu Energetycznego Okręgu Wschodniego. Cały obszar zgrupowania będzie wynosił ok. 180 ha. Uciążliwości zakładów przemysłowych zostały w znacznym stopniu ograniczone przez kon-

centrację zakładów w wydzielonych zgrupowaniach przemysłowych w stosunku do stref zabudowy mieszkaniowej i założenie odpowiednich pasów izolacyjnych, a w stosunku do zakładów rozproszonych zmniejszenie zadymiania i zapylenia atmosfery przez centralizację źródła ciepła i stosowanie technologii ograniczających zapylenie i zadymianie atmosfery.

1/ S. Witkowski: Struktura współczesnego przemysłu radomskiego, w: Radom, Szkice z dziejów miasta, Warszawa 1961

S. Witkowski: Przemysł. W: Rozwój Radomia 1945-1964, Radom 1964. Przemysł Radomia pod red. S. Witkowskiego, Lublin 1970.

Biuletyn Kwartalny RTN
tom XI, z. 1-2, 1974 r.

Stanisław Leśniak

DEMOGRAFIA MIASTA RADOMIA

Stosunki ludnościowe m. Radomia w okresie od dnia wyzwolenia do chwili obecnej tj. w okresie niepełnego 30-lecia przedstawiają obraz charakterystyczny dla rozwijającego się ośrodka miejskiego.

Na rok przed wybuchem wojny - w roku 1938 Radom w ówczesnych granicach administracyjnych liczył 85,1 tys. mieszkańców, w tym około 30% ludności pochodzenia żydowskiego, przy powierzchni miasta wynoszącej 22 km².

W okresie okupacji do miasta napłynęła ludność polska z innych terenów objętych działaniami wojennymi, szczególnie z poznańskiego i z Warszawy a także, głównie w pierwszych latach okupacji, ludność żydowska, która w roku 1941 liczyła 32 tys. osób. Od roku 1942 ludność żydowska z utworzonych wcześniej gett radomskich była wywożona do obozów zagłady. W styczniu 1945 r. pozostało w mieście około 300 Żydów.

Straty ludności polskiej w obozach koncentracyjnych i na skutek działań wojennych były wysokie i są określone w ilości 8 - 10 tys. osób.

Okres okupacji spowodował również pewne zmiany w zakresie rozmieszczenia ludności na terenie miasta. Radom został wyznaczony przez okupanta na siedzibę dystryktu utworzonej Generalnej Guberni. Związany z tym faktem napływ wojska, urzędników i funkcjonariuszy niemieckich, dla których potrzebne były mieszkania, spowodował wysiedlenie części ludności polskiej i żydowskiej ze śródmieścia na peryferie, a w roku 1941 zamknięcie ludności żydowskiej w dwóch gettach na Starym Mieście i na Glinicach.

Po wyzwoleniu do opuszczonych przez Niemców mieszkań napłynęła ludność z dzielnic peryferyjnych, zacierając w ten sposób różnice socjalne w rozmieszczeniu ludności miasta. Był to można powiedzieć pierwszy etap zmian w tym zakresie, następne etapy nastąpiły w latach późniejszych, głównie w wyniku budownictwa mieszkaniowego i nowej polityki społecznej ludowego Państwa.

Po wyzwoleniu Warszawy oraz wyzwolaniu pozostałych części kraju, ludność, która napłynęła do Radomia na skutek działań wojennych, zaczęła opuszczać nasze miasto z zamiarem powrotu do poprzednich miejsc zamieszkania. Ponadto w ramach zasiedlania ziem zachodnich znaczna ilość mieszkańców m. Radomia wyprowadziła się z miasta. Jednocześnie wracała do miasta ludność, która w czasie wojny znalazła się poza Radomiem.

Brak danych z okresu bezpośrednio po zakończeniu wojny, który dla miasta rozpoczyna się dniem 16 stycznia 1945r., uniemożliwia podanie dokładnej informacji dotyczącej liczby mieszkańców. Orientacyjnie, ilość mieszkańców w chwili wyzwolenia określa się na około 65 tysięcy. Pierwsza dokładna informacja dotycząca ilości mieszkańców

ców miasta pochodzi z dnia 14 lutego 1946 r., daty pierwszego powojennego Spisu Powszechnego, po dokonaniu się wstępnego przemieszania ludności, która zmieniła miejsce zamieszkania. W dniu tym Radom liczył 69 455 mieszkańców przy powierzchni 22 km². Poczynając od tej daty liczba mieszkańców kształtowała się następująco:

Lata	L u d n o ś ć			na 1 km ²	Na 100 mężczyzn przypada kobiet
	Ogółem	mężczyźni	kobiety		
1938	85 112	41 285	43 827	3 868	106,2
1946 ^{b/}	69 455	30 239	39 216	3 157	129,7
1950 ^{b/}	80 298	36 466	43 832	3 650	120,2
1955	116 647	55 115	61 532	1 795	111,7
1960 ^{b/}	130 116	61 304	68 812	2 001	112,2
1965	143 814	68 842	74 972	2 213	108,9
1970 ^{b/}	159 277	76 021	83 256	2 413	109,5
1971	161 239	77 089	84 150	2 443	109,2
1972	164 617	78 631	85 986	2 494	109,4
1973 plan	166 600	79 550	87 050	2 524	109,4

a/ Dane szacunkowe. b/ Dane Spisów Powszechnych z dnia 14 II 1946, 3 XII 1950r., 6 XII 1960 r., 8 XII 1970 r.

Stan ludności w 1946 r. oraz jej struktura według płci wyrażająca się dużą ilością kobiet oraz wysokim wskaźnikiem ilości kobiet na 100 mężczyzn były wynikiem II wojny światowej. Zmiany w stanie ludnościowym miasta w okresie powojennym były spowodowane wyrównywaniem biologicznym strat z okresu okupacji a następnie napływem ludności wiejskiej z otaczającego miasto regionu rolniczego. W roku 1954 zostały włączone w granice miasta nowe tereny podmiejskie o powierzchni 4337 ha i zamieszkałe przez około 13 600 ludności. Należy podkreślić,

że duża część ludności z terenów przyłączonych mieszkała dotychczas na terenie powiatu radomskiego w zespołach zabudowy przylegających bezpośrednio do granic administracyjnych miasta /Wacyn, Kaptur, Długojów, Prędocinek/ i korzystała z urządzeń miejskich, w tym także urządzeń sieciowych.

Największe nasilenie imigracji do miasta miało miejsce w latach 1948-1955; w okresie tym przybyło do Radomia około 13 tysięcy mieszkańców. Rekordowym okresem w rozwoju ludnościowym miasta były lata 1951-1955, w których po odliczeniu przyrostu z obszarów przyłączonych /13 600/, ilość mieszkańców powiększyła się o 22 700 osób.

Dane dotyczące ruchu naturalnego ludności począwszy od 1955 r. ilustruje poniższe zestawienie:

L a t a	Małżeń- stwa	Urodze- nia żywe	Z g o n y		Przyrost naturalny
			Ogół- kiem	w tym nie- mowlęta a/	
1	2	3	4	5	6
w liczbach bezwzględnych					
1946-1954		23 600	8 000		15 600
1955	1 165	3 941	1 046	337	2 895
1956	1 120	3 511	987	310	2 524
1957	1 115	3 490	1 023	292	2 467
1958	1 125	3 252	936	228	2 316
1959	1 208	2 965	953	198	2 012
1960	1 095	2 827	853	144	1 974
1961	846	2 646	871	145	1 775
1962	883	2 534	888	116	1 646
1963	798	2 429	916	75	1 513
1964	828	2 446	916	85	1 530
1965	922	2 274	972	66	1 302
1966	1 114	2 258	912	48	1 346
1967	1 178	2 217	1 123	81	1 094
1968	1 462	2 196	1 031	56	1 165
1969	1 263	2 317	1 122	67	1 195
1970	1 329	2 524	1 142	75	1 382
1971	1 370	2 642	1 188	73	1 454
1972	1 544	2 780	1 233	77	1 547
na 1000 mieszkańców					
1955	10,0	33,8	9,0	85,5	24,8
1956	9,5	29,6	8,3	88,3	21,3
1957	9,3	29,2	8,6	83,7	20,6

1958	9,2	26,7	7,7	70,1	19,0
1959	9,5	23,4	7,5	66,8	15,9
1960	8,4	21,6	6,5	50,3	15,1
1961	6,3	19,8	6,5	54,8	13,3
1962	6,5	18,6	6,6	45,8	12,1
1963	5,8	17,5	6,6	30,9	10,9
1964	5,9	17,4	6,5	34,8	10,9
1965	6,5	15,8	6,7	28,5	9,1
1966	7,7	15,6	6,3	21,2	9,3
1967	8,0	15,1	7,6	36,5	7,5
1968	9,6	14,4	6,8	25,5	7,6
1969	8,2	15,0	7,3	29,3	7,7
1970	8,3	15,8	7,2	29,7	8,7
1971	8,5	16,4	7,4	27,6	9,0
1972	9,4	17,0	7,5	27,7	9,4

a/ Dzieci w wieku poniżej 1 roku życia. b/ Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych.

Przybywającą ze wsi do miasta ludność stanowili najczęściej młodzi ludzie w wieku odpowiednim do zakładania rodziny. Fakt ten oraz niski wówczas wiek małżonków spowodowały duży wzrost urodzeń w mieście. Jednocześnie malejący w wyniku polepszania się warunków bytowych oraz coraz szerszej opieki lekarskiej i społecznej odsetek zgonów spowodowały stale wzrastający przyrost naturalny ludności, który w 1955 r. osiągnął 24,8%.

Począwszy od tego roku na skutek wchodzenia w wiek dojrzały młodych roczników urodzonych w czasie wojny oraz akcji propagandowej planowania rodziny, obserwuje się spadek urodzeń, powodujący zmniejszenie się przyrostu naturalnego. Od 1970 r. w wiek "małżeński" wchodzi liczne roczniki urodzone w latach pięćdziesiątych w wyniku czego wzrasta ilość zawieranych małżeństw oraz ilość urodzeń, a w konsekwencji czego następuje wzrost przyrostu naturalnego.

Stosunkowo mniejszym wahaniom w omawianym okresie ulega ilość zgonów ogółem tak w liczbach bezwzględnych jak i w zakresie wskaźnika zgonów na 1000 mieszkańców. Wzrost ilości

zgonów w okresie po roku 1968 wynika z faktu coraz większego udziału ludności w wieku starszym w ogólnej ilości mieszkańców. Natomiast bardzo dużemu zmniejszeniu w porównaniu do pierwszych lat powojennych ulegała śmiertelność niemowląt. Jest to wynik wydatnego rozwoju opieki nad matką i dzieckiem a zarazem dużym osiągnięciem minionego okresu.

Zachodzące procesy w zakresie zmian ilościowych ludności miasta po wyzwoleniu do chwili obecnej spowodowały wzrost liczby mieszkańców m. Radomia o około 100 tys. osób, z tego w wyniku:

- przyłączenia terenów w roku 1954 - 13 600 os.
- przyrostu naturalnego - 46 780 "
- migracji /różnicy między imigracją i emigracją/ - 39 620 "

Strukturę ludności według wieku i płci obejmuje poniższa tabela:

Wyszczególnienie		R p k		
		1960	1970	1972
) g ó ł e m /wiek/	r	130 116	159 277	164 617
	m	61 304	76 011	78 631
	k	68 812	83 256	85 986
0 - 2/żłobek/	r	8 178	6 682	7 832
	m	4 246	3 431	3 932
	k	3 932	3 251	3 900
3 - 6/przedszkole/	r	13 496	9 224	9 008
	m	6 935	4 734	4 742
	k	6 561	4 490	4 344
7 - 14/szkoła podst./	r	22 232	23 961	21 914
	m	11 258	12 360	11 258
	k	10 974	11 601	10 656
15 - 18/ " średnia/	r	8 269	17 344	16 148
	m	4 163	8 938	8 247
	k	4 106	8 406	7 901
19 - 59m/wiek produk- 19 - 54k cyjny/	r	63 993	80 959	87 749
	m	30 853	40 170	42 534
	k	33 140	40 789	44 215

60 i więcej m	r	13 948	21 107	21 888
55 i więcej k.	m	3 849	6 388	6 918
/wiek poprodukcyjny/	k	10 099	14 719	14 970

Zmiany w strukturze ludności według wieku w grupie do lat 30 są wynikiem ruchu naturalnego, głównie w zakresie urodzin, jaki miał miejsce w okresie powojennym.

Duża ilość ludności w 1960 roku w poszczególnych grupach wieku od 0-14 lat jest wynikiem dużej ilości urodzin w pierwszych latach powojennych. Jednocześnie na stosunkowo niewielką grupę osób w wieku lat 15-18 miały wpływ działania wojenne.

W roku 1970 liczna grupa osób w wieku lat 10-24, która wypełniła grupy wiekowe od 7-14 i od 15-18 lat została utworzona z młodzieży do lat 14 z roku 1960. Natomiast w wyniku spadku ilości urodzeń, szczególnie w latach 1961-65, znacznie zmniejszyła się w roku 1970 w porównaniu do roku 1960, ilość osób w wieku od 0-2 i od 3-6 lat.

Wzrost ilości urzędzeń zapo zątkowany od roku 1970 spowodował zwiększenie ilości mieszkańców w wieku lat od 0-2 w roku 1972.

Ludność w wieku produkcyjnym w roku 1960 i 1970 stanowiły głównie osoby urodzone w okresie międzywojennym tj. w latach 1919-1939. Począwszy od roku 1972 należy się liczyć ze stałym i znacznym przyrostem tej grupy ludności spowodowanym osiągnięciem wieku produkcyjnego przez osoby urodzone po drugiej wojnie światowej.

Również ludność w wieku poprodukcyjnym będzie coraz liczniejsza jako wynik ogólnej poprawy warunków życia a szczególnie rozwoju opieki zdrowotnej i społecznej.

Zmiany w stanie ilościowym mieszkańców miasta oraz nowa sytuacja społeczno-gospodarcza dająca duże możliwości aktywizacji zawodowej ludności, a szczególnie kobiet, miały de-

cydujący wpływ na zmiany w ilości zatrudnionych osób ogółem oraz w poszczególnych działach gospodarki narodowej, a mianowicie:

Dział gospodarki narodowej	R o k					
	1957	1960	1965	1970	1972	
O g ó ł e m	r	48 782	51 532	59 977	73 989	81 759
	m	32 160	34 647	37 004	44 199	47 066
	k	16 062	16 885	22 971	29 790	34 693
Przemysł	r	28 706	28 156	33 912	41 664	46 483
	m	19 757	19 693	21 807	25 479	27 163
	k	8 949	8 463	12 105	16 185	19 320
Budownictwo	r	5 643	6 584	4 737	7 031	7 570
	m	4 992	6 108	4 125	5 876	6 279
	k	651	476	612	1 155	1 291
Rolnictwo	r	164	125	325	355	439
	m	121	94	282	259	314
	k	43	31	43	96	125
Leśnictwo	r	137	292	399	520	422
	m	85	203	279	394	307
	k	52	89	120	126	115
Transport i Łączność	r	2 558	2 950	5 198	6 478	7 277
	m	2 027	2 444	4 351	5 255	5 787
	k	531	506	847	1 223	1 490
Handel	r	5 788	6 271	6 437	6 941	7 443
	m	2 838	2 869	2 475	2 500	2 468
	k	2 950	3 402	3 962	4 441	4 975
Gospodarka kieszaniowa i komunalna	r	827	1 276	1 952	2 608	2 800
	m	536	941	1 283	1 729	1 938
	k	291	335	669	879	862
Nauka, oświata i wychowanie oraz kultura i sztuka	r		2 048	2 959	3 634	4 252
	m		694	836	975	1 174
	k		1 354	2 123	2 659	3 078
Ochrona zdrowia, opieka społeczna i kultura fizyczna	r	2 723	1 657	1 889	2 269	2 778
	m	785	290	347	414	553
	k	1 938	1 367	1 542	1 855	2 225
Finanse i ubezpieczenia	r	345	371	533	431	463
	m	139	148	182	133	126
	k	206	223	351	298	337
Administracja państwowa, wymiar sprawiedliwości	r	593	891	565	770	661
	m	323	567	281	369	326
	k	270	324	284	401	335
Pozostałe działy gosp. narodowej	r	738	596	671	841	1 171
	m	557	374	482	530	631

Wykazana w powyższej tabeli zmiany w stanie i strukturze zatrudnienia na terenie miasta w okresie ostatnich 15 lat powojennych były kontynuacją zachodzących zmian w omawianym zakresie zapoczątkowanych w chwili zakończenia wojny. W okresie do roku 1957 inne były tylko rozmiary zachodzących zmian, natomiast te same były kierunki zmierzające głównie do:

- pełnego zatrudnienia poprzez rozwój przemysłu i innych działów gospodarki narodowej,
- szerokiej aktywizacji zawodowej kobiet.

W latach 1958-1972 zatrudnienie ogółem powiększyło się o 33 537 osób tj. wzrosło o 69,9%, przy czym udział zatrudnionych w ilości mieszkańców zwiększył się z 39,9% do 49,6%, a udział zatrudnionych w stosunku do ilości mieszkańców w wieku produkcyjnym zwiększył się z 80,5% w roku 1960 do 93,1% w roku 1972.

Udział kobiet w ilości zatrudnionych ogółem wynosił w 1957 roku 33,3%, natomiast w 1972 roku wyniósł 42,4%. Procenta zatrudnionych kobiet w stosunku do ilości mieszkańców płci żeńskiej zwiększył się od 1957 roku z 25,2% do 40,3% w roku 1972, a udział zatrudnionych kobiet w stosunku do ilości kobiet w wieku produkcyjnym zwiększył się z 50,9% w 1960 roku do 78,5% na koniec roku 1972.

Powyższe dane uwzględniają również osoby dojeżdżające do pracy w m. Radomiu oraz wyjeżdżające do pracy poza Radom. Z braku pełnych danych za omawiany okres nie można było dokonać niezbędnych korekt. Orientacyjnie należy przyjąć, że saldo dojazdów do pracy /dojazdy minus wyjazdy/ wynosiło przeciętnie w minionych latach około 10% ogólnego stanu zatrudnienia w mieście na korzyść dojeżdżających do pracy w m. Radomiu. Sytuacja ta tylko w niewielkim stopniu wpływa na ogólne kierunki zmian w zakresie aktywizacji zawodowej mieszkańców miasta.

Najwyższy wzrost zatrudnienia ogółem w liczbach bezwzględnych odnotowano w niżej wymienionych działach gospodarki narodowej:

- w przemyśle - o 17 777 Os.
- w transporcie i łączności - o 4 719 "
- w nauce, oświacie, wychowaniu, kulturze i sztuce oraz ochronie zdrowia, opiece społecznej i kulturze fizycznej - o 4 307 "

przy czym największy wzrost zatrudnienia kobiet nastąpił w przemyśle o 10 371 osób, w nauce, oświacie, wychowaniu, kulturze i sztuce oraz ochronie zdrowia, opiece społecznej i kulturze fizycznej o 3 365 osób i w handlu o 2 025 osób.

Procentowy wzrost zatrudnienia ogółem był najwyższy w następujących istotnych dla miasta działach gospodarki narodowej:

- w gospodarce mieszkaniowej i komunalnej - 339 %
- w transporcie i łączności - 284%
- w nauce, oświacie, wychowaniu, kulturze i sztuce oraz ochronie zdrowia, opiece społecznej i kulturze fizycznej - 258%

Najwyższy udział zatrudnionych kobiet dotyczy takich działów gospodarki narodowej jak: ochrona zdrowia, opieka społeczna i kultura fizyczna - 80,1%, nauka, oświata i wychowanie oraz kultura i sztuka - 72% /w 1957 r. łącznie 71,2%/, finanse i ubezpieczenia - 72,8% /59,7%/, handel - 66,8% /50,9%/, administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości - 50,7% /45,5%/.

Jednocześnie zatrudnienie mężczyzn w roku 1972 w porównaniu do roku 1957 uległo zmniejszeniu w handlu oraz finansach i ubezpieczeniach.

Przemysł radomski zatrudniał i zatrudnia największy procent spośród zatrudnionych ogółem w mieście /56,8%, co wynika z przemysłowego charakteru naszego miasta. Poza

przemysłem duży odsetek zatrudnionych pracuje w takich działach jak: budownictwo - 9,2%, handel - 9,1%, transport i łączność - 8,9%.

Najbliższe lata nie powinny zmienić ogólnych prawidłowości struktury społecznej m. Radomia.

Biuletyn Kwartalny RTN
tom XI, z.1-2, 1974 r.

Stanisław Leśniak

GOSPODARKA MIESZKANIOWA I KOMUNALNA W RADOMIU

Duże potrzeby mieszkaniowe a jednocześnie brak szcze-
inwestycyjnych oraz biur projektowych i przedsiębiorstw wy-
konawczych stanowiły jeden z podstawowych problemów wyzwo-
lonego miasta. W tej sytuacji pierwszymi zrealizowanymi po
wojnie na terenie miasta obiektami mieszkalnymi były domy
indywidualne oparte na wykonawstwie rzemieślniczym i wybu-
dowane głównie przez ludność przybyłą do miasta ze wsi.

Dla celów realizacji uspołecznionego budownictwa miej-
skiego, mieszkaniowego i ogólnego, powstało w roku 1947 pierw-
sze przedsiębiorstwo budowlane Społeczne Przedsiębiorstwo
Budowlane /SPB/, a w roku 1948 zostaje utworzone Zjednocze-
nie Budownictwa Miejskiego, które następnie w czerwcu 1958
roku otrzymuje nazwę Radomskiego Przedsiębiorstwa Budow-
nictwa Miejskiego.

Funkcję inwestora obiektów użyteczności Publicznej
pełniły poszczególne wydziały Prezydium Miejskiej Rady Na-

rodowej, nie posiadające jednak dostatecznego fachowego personelu dla właściwego pokierowania inwestycjami. Inwestorem komunalnego budownictwa mieszkaniowego do 1961 roku był Wojewódzki Zarząd Dyrekcji Budowy Osiedli Robotniczych w Kielcach. W maju 1961 roku powstała w Radomiu Miejska Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych, która przejęła służbę inwestorską budownictwa mieszkaniowego a także budownictwa ogólnego, /szkoły, przedszkola, żłobki, przychodnie zdrowia i inne/ finansowanego ze środków rady narodowej oraz w ramach zastępstwa inwestycyjnego, budownictwa mieszkań i innych obiektów finansowanych ze środków powierzonych przez drobnych inwestorów planu centralnego i terenowego.

Bardzo wcześnie bo już w roku 1947 została założona na terenie miasta Radomia - Radomska Spółdzielnia Mieszkańcowa, która jednak do roku 1957 zrealizowała tylko 3 budynki mieszkalne. Rozwój działalności wymienionej Spółdzielni zaczął się dopiero po roku 1957 tj. po stworzeniu dogodnych warunków dla mieszkaniowego budownictwa spółdzielczego w całym kraju. W następnych latach zostały założone dalsze spółdzielnie mieszkaniowe, a mianowicie:

w 1957 r. Spółdzielnia Budowlano-Mieszkańcowa "Wspólny Dom",
w 1959 r. Spółdzielnia Mieszkańcowa "Budowlani", głównie dla zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych pracowników budowlanych,

w 1959 r. Spółdzielnia Budowlano-Mieszkańcowa "Nasz Dom", skupiająca podobnie jak SBM "Wspólny Dom" głównie rzemieślników i przedstawicieli wolnych zawodów.

W omawianych latach powstało również Spółdzielcze Zrzeszenie Budowy Domów Jednorodzinnych, które z przerwami działa do dnia dzisiejszego i zrealizowało wiele domów jednorodzinnych tzw. bliźniaczych zlokalizowanych na osiedlu XV-lecia przy ul. Sportowej oraz w dzielnicy Dzierzków w re-

jonie ul. Kochanowskiego.

Od 1 lipca 1973 roku SBM "Wspólny Dom" została przyłączona do Radomskiej Spółdzielni Mieszkańcowej tworząc jedną spółdzielnię - RSM.

Budownictwo mieszkaniowe było także realizowane w ramach inwestycji własnych różnych zakładów pracy.

Przyrost zasobów mieszkaniowych w okresie powojennym przedstawia zestawienie nr 1. Jak wynika z tego zestawienia w minionym okresie wybudowano na terenie miasta 22 410 mieszkań o 67 831 izbach dla ponad 70 tys. mieszkańców. Rozmiary budownictwa mieszkaniowego rosły wraz z ogólnym rozwojem miasta.

Z zestawienia widać również zmieniający się udział poszczególnych inwestorów w realizacji budownictwa mieszkaniowego w mieście.

W pierwszych latach powojennych tj. w okresie 1945-50 wyraźnie dominowało budownictwo indywidualne, ale już w latach 1951-55 udział inwestorów uspołecznionego budownictwa mieszkaniowego był wyższy od budownictwa indywidualnego ludności.

Jednocześnie wśród inwestorów uspołecznionego budownictwa mieszkaniowego w pierwszych latach powojennych przeważało budownictwo ze środków rady narodowej, które po roku 1961 ustąpiło na rzecz spółdzielczego budownictwa mieszkaniowego.

Niemalże udział w realizacji budownictwa mieszkaniowego, głównie w latach 1956-65 wniosły zakłady pracy, które aby zapewnić mieszkania dla zwiększonej ilości zatrudnionych musiały budować obiekty mieszkalne z własnych środków. Obecnie począwszy od roku 1966, w związku z realizacją założeń polityki mieszkaniowej określonej w uchwale nr 122 Rady Ministrów z dnia 22 maja 1965 roku w sprawie zapewnienia warunków dalszego rozwoju spółdzielczego budownictwa mieszkaniowego, największe ilości mieszkań są realizowane przez spół-

dzielnie mieszkaniowe, głównie przez Radomską Spółdzielnię Mieszkaniową.

Dynamika wzrostu efektów rzeczowych budownictwa mieszkaniowego na terenie miasta w tym także spółdzielczego uległa w ostatnich trzech latach zwiększeniu po VII i VIII Plenum KC oraz w wyniku realizacji wytycznych VI Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zawartych w uchwale "O dalszym socjalistycznym rozwoju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej", podjętej w m-cu grudnia 1971 roku.

Duża część budynków mieszkalnych zrealizowanych w latach 1945-60 jako budynki jednorodzinne została wybudowana "na dziko", bez zezwolenia władz budowlanych. Przyczyną takiego stanu był brak w tym okresie zatwierdzonego planu ogólnego zagospodarowania miasta.

Przykładami zorganizowanych zespołów budownictwa jednorodzinne zrealizowanych przy pomocy finansowej Państwa przez Spółdzielcze Zrzeszenie Budowy Domów Jednorodzinnych są zespoły budynków zlokalizowane na osiedlu XV-lecia przy ul. Sportowej i Zbrowskiego oraz w dzielnicy Dzierzków w budynkach dwukondygnacyjnych zaczyna przeważać w nowo realizowanym budownictwie jednorodzinne.

Pierwszymi zespołami budynków mieszkalnych zrealizowanych w latach 1950-1955 są dwa osiedla mieszkaniowe "Planty" i "Obozisko".

W okresie pierwszego planu pięcioletniego przypadającego na lata 1956-60 realizowano głównie budynki plombo-we wykorzystując wolne tereny uzbrojone w śródmieściu i jednocześnie porządkując tę część zabudowy miasta. Z okresu tego pochodzą budynki mieszkalne wybudowane przy ul. Traugutta, Buczka, 1 Maja, Młodzianowskiej, Struga oraz wieżowce przy ul. Kościuszki. Od roku 1959 została rozpoczęta budowa osiedla XV-lecia zlokalizowanego w północnej części miasta na dawnych terenach pokoszarowych o powierzchni ok. 40 ha.

Projekt urbanistyczny i architektoniczny tego osiedla został opracowany przez Biuro Projektowe "Miastoprojekt" w Warszawie. Koncepcja osiedla jest nowoczesna, charakteryzuje się swobodnym usytuowaniem poszczególnych budynków mieszkalnych. Obok wielu obiektów pięciokondygnacyjnych występują pojedyncze budynki wysokościowe oraz jednokondygnacyjne pawilony handlowe - usługowe dające w efekcie interesującą architekturę całego osiedla. Całość uzupełniają liczne tereny zielone stwarzające dla mieszkańców właściwe warunki wypoczynku. Osiedle jest wyposażone w wiele obiektów towarzyszących jak sklepy, zakłady usługowe, zakłady gastronomiczne, szkoły, przedszkola oraz oddaną do użytku w 1972 roku rejonową przychodnię lekarską. Inwestorem osiedla była Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych oraz w części spółdzielnia mieszkaniowa, a okres jego realizacji przypada głównie na lata 1961-1966.

Następnymi placami budowy obiektów mieszkalnych były:

- ul. Główna i osiedle w rejonie ul. 1905 Roku, ul. Spółdzielcza oraz ul. Domagalskiego w zakresie budownictwa mieszkaniowego rady narodowej,
- osiedle przy ul. Żeromskiego /za ul. 1 Maja/ realizowane przez Radomską Spółdzielnię Mieszkaniową /budynki przy ul. Żeromskiego, Czachowskiego, Kolberga, Siennej/,
- osiedle przy ul. Struga zwane także osiedlem "Nad Potokiem", realizowane również przez RSM /budynki przy ul. Grzybowskiej, Olsztyńskiej, Szklanej,
- ul. Niedziałkowskiego 8/10 i 5/7, których inwestorem była SM "Budowlani",
- ul. Partyzantów, 1 Maja 71, - budynki SBM "Wspólny Dom",
- ul. Bydgoska, 1 Maja 5/7 i Zacisze, budynki SBM "Nasz Dom".

Ponadto w latach 1966-1970 wybudowano pojedyncze budynki mieszkalne przy ul. Kusocińskiego, Miłej, Warszaw -

skiej na osiedlu XV-lecia, zrealizowane w ramach budownictwa mieszkaniowego rady narodowej i spółdzielni mieszkaniowych.

W roku 1967 rozpoczęto budowę obiektów mieszkalnych SM "Budowlani" na osiedlu "Planty", a ostatnim budynkiem mieszkalnym obecnie realizowanym na tym osiedlu jest budynek przy ul. Chałubińskiego 3/13.

W roku 1971 zrealizowano w stanie surowym pierwsze obiekty mieszkalne na osiedlu Borki, którego inwestorem jest rada narodowa. Budowa wymienionego osiedla trwa do chwili obecnej, a od roku bieżącego jego współinwestorem jest SM "Budowlani".

Rok 1971 był rokiem rozpoczęcia budowy pierwszych budynków mieszkalnych na osiedlu mieszkaniowym "Ustronie" realizowanym przez Radomską Spółdzielnię Mieszkaniową. Osiedle "Ustronie" zlokalizowane jest w południowej części miasta na terenie ograniczonym ulicami: Czarną, Szkolną, Staroopatowską i Młodzianowską o powierzchni ok. 132 ha. Projekt koncepcyjny zakłada realizację czterech jednostek mieszkaniowych A i C dla 8 tys. mieszkańców każda oraz B i D dla 5,5 tys. mieszkańców każda, łącznie dla 27 tys. mieszkańców. Ponadto na osiedlu przewidziano ośrodki międzyjednostkowe AB i CD, w których będą realizowane urządzenia towarzyszące w zakresie sklepów, zakładów gastronomicznych i usługowych, żłobków, przedszkoli, szkół i przychodni zdrowia, placówek kulturalnych oraz innych obiektów użyteczności publicznej. Sklepy i zakłady usługowe będą realizowane także w jednostkach mieszkaniowych w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb mieszkańców.

W planie osiedla przewidziano również zespół gastronomiczny "G" zlokalizowany w sąsiedztwie terenów sportowych i wypoczynkowych. Całe osiedle ma być nowoczesną jednostką urbanistyczną.

Obiekty mieszkalne budowane na osiedlu "Ustronie" są realizowane najnowszym systemem budownictwa wielkopłytowego tzw. systemem W-70 po raz pierwszy zastosowanym nie tylko w naszym mieście ale także w kraju. Pierwsze 3 prototypowe budynki mieszkalne zostały zrealizowane na osiedlu "Struga" przy ul. Grzybowskiej i Olsztyńskiej z elementów dostarczonych z Płonia w woj. szczecińskim /elementy stropowe/oraz z Solca Kujawskiego /ściany osłonowe/.

Budynki na osiedlu "Ustronie" są realizowane w oparciu o wytwórnę prefabrykatów w Radomiu o docelowej zdolności produkcyjnej 6 tys. izb rocznie.

System W-70 pozwala na realizację różnych układów funkcjonalnych i programowych segmentów, budynków i ich zespołów. Mieszkania zbudowane systemem W-70 posiadają prawidłowe rozwiązania funkcjonalne, charakteryzują się lepszymi wartościami użytkowymi oraz są większe średnio o 2-7 m² /za - leżnie od wielkości/ tj ok. 10% od dotychczas realizowanych. Dotychczas na osiedlu "Ustronie" oddano do użytku 10 budynków mieszkalnych, łącznie o 786 mieszkaniach i 3 132 izbach dla ponad 3 tys. mieszkańców /normatyw zakłada 1 izbę dla 1 mieszkańca/. Osiedle "Ustronie" stanowi obecnie największy plac budowy w zakresie budownictwa mieszkaniowego na terenie miasta i będzie do roku 1978.

Ponadto na terenie miasta jeszcze w roku bieżącym zostaną rozpoczęte budynki mieszkalno-usługowe RSM przy ul. Czystej i Nowogrodzkiej 2/4 oraz dla SEM "Nasz Dom" budynek mieszkalno-usługowy przy ul. Staszica.

W ramach budownictwa mieszkaniowego rady narodowej zaczęto roboty uzbrojeniowe pod osiedle Zamłynie zlokalizowane w rejonie ul. Kieleckiej i Garbarskiej, a w roku przyszłym planowane jest rozpoczęcie budowy osiedla mieszkaniowego Młodzianów za ul. Południową.

W wyniku zrealizowanego w minionym okresie zakresu

budownictwa mieszkaniowego zwiększył się stan zasobów w zakresie mieszkań o blisko 110%, a w zakresie izb o ok. 180% i wyniesie na koniec roku 1973 odpowiednio około 43 300 mieszkań i 108 400 izb.

Przyrost pewnej ilości mieszkań był również wynikiem powiększenia w 1954 roku granic administracyjnych miasta oraz uzyskaniem mieszkań w rezultacie remontów lub adaptacji.

Powyższe zmiany spowodowały poprawę warunków mieszkaniowych mieszkańców miasta Radomia co wskazuje wskaźnik zagęszczenia osób na 1 izbę mieszkalną, który z 2,35 w roku 1955 uległ obniżeniu do 1,50 jak i jest planowany na koniec roku 1973. Istniejącej w tym zakresie sytuacji nie można jednak uznać za zadawalającą, gdyż wskaźnik powyższy kształtuje się w Radomiu na poziomie znacznie wyższym niż w innych tej wielkości miastach w Polsce.

Na niezadawalający stan warunków mieszkaniowych ludności m. Radomia wskazuje także relacja pomiędzy ilością gospodarstw domowych a ilością mieszkań. Z danych Narodowego Spisu Powszechnego wynika bowiem, że w roku 1970 na 47 165 gospodarstw domowych przypadało 39 521 mieszkań tj. nadwyżka liczby gospodarstw domowych nad liczbą mieszkań wynosiła 7 644, a sytuacja w tym zakresie w porównaniu do roku 1960, w którym nadwyżka wynosiła 6 978, uległa pogorszeniu.

Choć założenia na lata następne zakładają poprawę omawianej sytuacji, to jednak całkowite rozwiązanie tego problemu wymagać będzie nadal wielkich wysiłków i wydatków poważnych środków.

W latach powojennych nastąpiła wyraźna poprawa w zakresie wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje i urządzenia, a stan w roku 1970 w porównaniu do roku 1960

przedstawia poniższe zestawienie nr 2:

Zestawienie nr 2

	Odsetek mieszkań wyposażonych w instal.					
	wodociąg		ustęp spłukiwany		gaz z sieci	
	1960r.	1970r.	1960r.	1970r.	1960r.	1970r.
m.Radom	49,8	68,1	32,7	53,6	30,2	51,6

Dane na podstawie wyników wstępnych NSP 8 XII 1970 r.

Mimo niedostatku mieszkań i jeszcze trudnej sytuacji mieszkaniowej w mieście to jednak niezaprzeczalnym osiągnięciem mijającego trzydziestolecia w zakresie polityki mieszkaniowej było zapewnienie mieszkań najbardziej potrzebującym rodzinom, które mieszkaly w piwnicach, na strychach i w barakach, zajmowały mieszkania nadmiernie zagęszczone, wilgotne i pozbawione podstawowych urządzeń sanitarnych oraz mieszkaly w ruderach i walących się domach. Realizacja w latach następnych zwiększonego zakresu budownictwa mieszkaniowego pozwoli na uzyskanie odczuwalnej dla mieszkańców miasta poprawy sytuacji mieszkaniowej. Program dalszej poprawy warunków mieszkaniowych w mieście zakłada obniżenie wskaźnika zagęszczenia osób na 1 izbę z 1,5 w 1973 roku do 1,0 w roku 1990. Poprawa warunków mieszkaniowych osiągnana będzie także poprzez stopniowe zwiększanie powierzchni użytkowej nowo budowanych mieszkań, zwiększanie ilości izb przypadających przeciętnie na mieszkanie, polepszanie jakości i funkcjonalności realizowanych mieszkań przy jednocześnie odpowiednio wysokim standardzie wyposażenia.

Powyższe założenia mają szansę pełnej realizacji w dalszym rozwoju uprzemysłowionych form budownictwa mieszkaniowego a szczególnie upowszechnianiu zapoczątkowanego na terenie miasta systemu W-70 oraz poszukiwaniu coraz lepszych rozwiązań i technologii w tym zakresie, pozwalających ponad-

to na skracanie cykli realizacyjnych.

Niezależnie od budownictwa uspołecznionego zakłada się dalszy wydatny rozwój indywidualnego budownictwa mieszkaniowego w formie małych domów jednych i dwurodzinnych, jednakże przy znacznie wyższym standardzie ich wyposażenia w podstawowe instalacje i urządzenia, niż ma to miejsce w obecnych zasobach.

Istotny wpływ na dalszą poprawę warunków mieszkaniowych będzie ponadto wywierać realizacja prac remontowych i modernizacyjnych w starym budownictwie, w wyniku których uzyska się unowocześnienie mieszkań poprzez ich wyposażenie w podstawowe instalacje i urządzenia odpowiadające współczesnym wymogom. Równocześnie następować będzie proces wyburzania budynków o złym stanie technicznym i kolidujących z dalszą planową zabudową miasta.

Warunki bytowe w mieście określa sytuacja mieszkaniowa oraz stan i zakres urządzeń komunalnych, głównie sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, gazowej i ciepłowniczej, ulic oraz komunikacji miejskiej. Wyposażenie miasta Radomia w wyżej wymienione urządzenia komunalne w okresie przed 1939 rokiem nie było dostateczne, a okres wojny pogorszył jeszcze sytuację w tym zakresie.

Po zakończeniu działań wojennych w wyniku dużego napływu ludności wiejskiej do miasta i zwiększonego zapotrzebowania na urządzenia komunalne, warunki bytowe w mieście uległy dalszemu pogorszeniu. Duże potrzeby w zakresie odbudowy zniszczonych zakładów pracy, głównie fabryk, nie pozwoliły na budowę nowych urządzeń komunalnych.

Podstawowym urządzeniem komunalnym są wodociągi i organicznie z nimi związana kanalizacja. W 1945 roku wodociągi posiadały studnie wiercone, zestaw agregatów pompowych i odżeleziaczy na miejskiej stacji pomp, zbiornik wody czystej oraz wieżę ciśnień. Uliczna sieć wodociągowa wynosi

72,5 km. Pierwszy okres powojenny upływa na likwidacji wojennych zniszczeń, a pierwsze nowe ujęcie składające się ze studzien wierconych artezyjskich, rurociągów ssącego oraz tłoczonego, stacji pomp i odżeleziaczy zostało wybudowane w latach 1950-1952.

W celu dalszego zwiększenia mocy produkcyjnej wodociągów oddano do użytku w 1954 roku nowy żelbetonowy podziemny zbiornik wody czystej. Ponadto zmodernizowano zespół pomp w nowym ujęciu w celu zwiększenia jego wydajności. Realizacja nowych budynków mieszkalnych o zwiększającym się standardzie wyposażenia spowodowała narastające wzrastanie zapotrzebowania na wodę z sieci wodociągowej i zmusiła władze miejskie do ograniczenia zużycia wody przez zakłady przemysłowe a następnie do budowy lokalnych zakładów ujęć wody. Jednocześnie podjęto działanie w kierunku maksymalnego zmniejszenia strat wody w sieci miejskiej i instalacjach domowych poprzez rozszerzenie zakresu remontów bieżących i kapitalnych. Straty wody w sieci i zużycie własne zmniejszono w latach 1951-1963 z 19,6% do 6,0% natomiast zużycie wody przez przemysł zmniejszono w tym okresie z 58% do 37%. Aktualne straty wody w sieci i zużycie własne wynoszą ok. 10%, a zużycie wody w sieci miejskiej przez przemysł równa się 41%.

W roku 1954 podjęto decyzję o budowie następnego ujęcia wody i po czteroletnim okresie badań terenowych i prac projektowych, w 1958 roku rozpoczęto jego realizację, a oddanie do eksploatacji nastąpiło w roku 1964. Obecnie realizowany jest II etap budowy ujęcia wody, którego budowa zostanie zakończona w 1974 roku.

Wraz z budową nowych ujęć wzrasta długość sieci wodociągowej w mieście, której długość na koniec roku 1973 wyniesie 140 km, co oznacza, że w omawianym okresie wybudowano 67,5 km. nowej sieci wodociągowej.

Konieczność poprawy warunków sanitarnych na niektórych ulicach, posiadających sieć wodociagową a pozbawionych urządzeń do odprowadzania ścieków lub wód opadowych, spowodowała przyspieszenie tempa rozbudowy sieci kanalizacyjnej. W omawianym okresie długość sieci kanalizacyjnej wzrosła ze stanu ok. 67 km w roku 1945 do 110 km w roku 1973, tj. o 43 km. Aktualnie najważniejszą inwestycją w zakresie sieci kanalizacyjnej jest rozpoczęta w roku 1972 budowa kolektora sanitarnego "T" do oczyszczalni ścieków o długości 3,2 km. Budowa miejskiej oczyszczalni ścieków jest planowana do rozpoczęcia w roku 1975 a jej zakończenie przewidziane w 1979 roku. Koszt tej inwestycji wyniesie 800 tys. zł.

Wybudowana w okresie międzywojennym Gazownia Miejska, mimo zniszczeń wojennych rozpoczęła pracę w ciągu dwóch tygodni po zakończeniu wojny. Jednak nie na długo mogła zaspokoić wzrastające potrzeby na gaz, głównie przemysłu metalowego i gospodarstw domowych. W tej sytuacji podjęto decyzję wprowadzenia do sieci miejskiej gazu ziemnego, co nastąpiło w roku 1950 poprzez doprowadzenie do terenu gazowni odgałęzienia dalekosiężnego gazociągu biegnącego do Warszawy z zagłębia jasielskiego, zapewniając w ten sposób miastu pewne źródło wysoko wartościowego paliwa o wartości opałowej dwukrotnie wyższej od dotychczas stosowanego gazu węglowego. Fakt ten umożliwił szybki rozwój gazyfikacji. W latach 1944-1973 długość sieci gazowej wzrosła z 16 km do 73 km, natomiast liczba odbiorców gazu powiększyła się z 1 060 do ponad 20 tys.

Od roku 1970 na terenie miasta w szerokim zakresie prowadzone są prace przy wymianie zużytej sieci gazowej oraz sieci żeliwnej na stalową. Wymianie podlega ok. 70 km sieci, która będzie wymieniona do końca roku 1975.

Przestrzenny rozwój miasta powoduje wzrost długości ulic oraz duże zróżnicowanie sieci komunikacyjnej. Niedostateczny stan ulic w mieście charakteryzujący się dużym odsetkiem ulic o złej nawierzchni, bardzo często na nawierzchni gruntowej, zmusił do przebudowy wielu ulic oraz budowy nowych nawierzchni. Ogromne potrzeby w innych działach gospodarki miejskiej nie pozwoliły w pierwszym okresie powojennym tj. do roku 1950 poprawić istniejącej sytuacji. Zdołano jedynie dokonać przebudowy zniszczonej nawierzchni ulicy 22 Lipca na całej długości oraz ułożone granitową kostkę na ulicy Dolnej obecnie Domagalskiego na odcinku od Kolejowej do ul. Granicznej. Roboty te zostały wykonane przy udziale zakładów pracy partycypujących w kosztach budowy. Wz własnych środków miasto wybrukowało ulicę Klementyny oraz położyło 1,2 km chodnika na ul. Głównej, Prostej i Strzeleckiej.

Większe osiągnięcia w budowie i renowacji jezdni ulic oraz chodników a nawet mostów /most na ul. Świerczewskiego i na ul. Suchej nad rzeką Mleczną/ odnotowano w latach 1950-1955. W okresie tym szereg ulic uzyskało nawierzchnie z kamienia polnego oraz na wielu ulicach ułożone chodniki. W latach 1956 - 1960 kontynuowane są w coraz większym zakresie roboty zmierzające do ulepszenia nawierzchni ulic i układania chodników, a z większych zadań należy wymienić budowę obwodnicy zewnętrznej, którą tworzą ul. Czarnieckiego i Żółkiewskiego, dzięki czemu miasto uzyskało prawidłowy układ komunikacyjny. Ponadto w okresie tym pojawiły się w mieście pierwsze nawierzchnie asfaltowe w ulicach Czarnieckiego, Wierzbickiej, Wolanowskiej, Starokrakowskiej i Słowackiego oraz Kusocińskiego i Żwirki i Wigury.

W omawianym okresie odnotowano pierwsze czyny spe -

teczne przy budowie ulic, a mianowicie: ul. Idalińskiej i Staroopatowskiej.

Lata 1961 - 1966 przynoszą nowe efekty w zakresie poprawy stanu ulic w mieście, spośród których należy wymienić ulice na osiedlu XV-lecia /ul. Kusocińskiego, ul. Chrobrego/, nawierzchnie asfaltowe na ul. Sienkiewicza i Traugutta. Przy udziale środków finansowych Zakładów Metalowych nastąpiła całkowita przebudowa ul. 1905 Roku, która na odcinku od ul. Kościuszki do Młodzianowskiej, otrzymała nawierzchnię asfaltową.

Od roku 1967 dotychczas wykonano dalsze prace modernizacyjne ulic oraz wybudowano nowe ulice jak np. ul. Toruńska, ul. Maratońska I etap oraz wiele innych.

W minionym okresie znacznie zwiększyła się długość ulic o nawierzchni ulepszonej. Na ogólną długość ulic w mieście 283 km., ulice o nawierzchni ulepszonej stanowią 35%. Dla porównania w roku 1960 ulice o nawierzchni ulepszonej stanowiły 19%. Konserwacją i modernizacją ulic i placów w mieście w ramach remontów bieżących i kapitalnych zajmuje się Miejski Zarząd Dróg i Mostów.

W trosce o zdrowie mieszkańców miasta oraz z myślą o jego wyglądzie estetycznym w minionym okresie poświęcono wiele uwagi sprawom zieleni miejskiej. W roku 1945 ogólna powierzchnia zieleni wynosiła około 30 ha. W okresie powojennym powierzchnia ta znacznie się zwiększyła, głównie dzięki odbudowie Starego Ogrodu, urządzeniu Plant, wybudowaniu zieleni na pl. Zwycięstwa / w miejsce targowiska/, zrealizowaniu parku na Obozisku oraz urządzeniu wielu pasów trawnikowych wzdłuż ulic. Wiele prac przy realizacji wyżej wymienionych terenów zielonych zostało wykonanych w ramach czynów społecznych przy dużym zaangażowaniu mieszkańców miasta. Aktualnie powierzchnia terenów

zielonych w mieście wynosi ok. 70 ha w tym parków ok. 40 ha.

Od roku 1950 po raz pierwszy w dziejach miasta rozpoczęła działalność miejska komunikacja samochodowa. W maju tego roku przy ówczesnym Zarządzie Miejskim została utworzona jednostka budżetowa - Miejska Komunikacja Samochodowa. Wymieniona jednostka nie posiadała jeszcze własnego taboru samochodowego ani zajezdni i była zmuszona korzystać z wypożyczonych od PKS 5 autobusów marki "Leyland", które kursowały na 3 liniach o łącznej długości 21 km.

Z początkiem roku 1952 w miejsce MKS utworzone Zakład Miejskiej Komunikacji Samochodowej przy Miejskim Przedsiębiorstwie Gospodarki Komunalnej, który po uzyskaniu w 1953 r. 10 autobusów marki "Chausson" obsługuje 4 linie o długości 29,6 km. Zajezdnia zakładu została zorganizowana w bardzo prymitywnych warunkach w obiektach byłej garbarni przy ul. Świerczewskiego.

Od 1 stycznia 1954 r. powstaje samodzielne przedsiębiorstwo Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne. Od tego roku wzrasta ilość linii autobusowych a wysłużone "Chaussony" zostają zastąpione przez krajowe "Sany". Wraz ze wzrostem ilości linii autobusowych oraz częstotliwości kursowania autobusów, wzrasta ilość przewożonych pasażerów. Aktualnie MPK posiada około 150 autobusów, obsługuje 20 linii autobusowych miejskich i 6 linii podmiejskich o łącznej długości ponad 200 km. i przewozi rocznie około 50 mln. pasażerów. Oprócz linii autobusowych ogólnie dostępnych, MPK świadczy usługi przewozowe na liniach "zamkniętych" na podstawie zawieranych umów z zakładami pracy. Obecne warunki pracy MPK są bardzo trudne ze względu na brak właściwego zaplecza technicznego, jednak oddanie do eksploatacji w roku 1975 nowej zajezdni na 300 jednostek samochodowych, zlokalizowanej przy ul. Wierzbickiej, znacznie poprawi obecną sytuację.

Do 1951 roku usługi w zakresie oczyszczania ulic i placów administrowanych przez Zarząd Miejski wykonywane były przez kilku zamiataczy przy pomocy 3 wozów konnych. W roku 1951 w ramach Miejskiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej powołany został Zakład Oczyszczania Miasta, który świadczy usługi w zakresie wywozu nieczystości stałych i płynnych oraz oczyszczania ulic i placów na rzecz instytucji i przedsiębiorstw państwowych oraz właścicieli prywatnych posesji.

Na koniec 1972 roku ZOM posiadał 34 jednostki samochodowe przystosowane do potrzeb oczyszczania około 200 tys. m² powierzchni w mieście. Stan zaplecza technicznego ZOM-u jest niedostateczny, dlatego w roku 1974 rozpocznie się budowa nowej bazy dla wymienionego Zakładu.

Na terenie miasta działa Zarząd Zieleni Miejskiej powołany w celu konserwacji i uzupełniania terenów zielonych na terenie miasta. W sytuacji zwiększającego się zanieczyszczenia atmosfery, działalność ZZM staje się coraz bardziej potrzebna.

W minionym okresie odnotowano duże osiągnięcia w zakresie poprawy stanu i wzrostu ilościowego urządzeń komunalnych w mieście. Jednak potrzeby w tym zakresie są w dalszym ciągu duże i wymagają sporych nakładów inwestycyjnych głównie na budowę nowych ulic, sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, poprawę masowej komunikacji miejskiej. Duża część nakładów inwestycyjnych winna być skierowana na budowę urządzeń komunalnych w dzielnicach periferyjnych w celu stworzenia w mieście równomiernych warunków bytowych dla wszystkich mieszkańców miasta.

Niezbędne są również środki na remonty kapitalne istniejących urządzeń komunalnych, na ich modernizację i rozbudowę. Oprócz środków finansowych konieczne jest stworzenie odpowiedniego potencjału przerobowego zabezpieczającego pełną realizację podjętych zamierzeń.

Zestawienie nr 1

Przyrost zasobów mieszkaniowych w okresie powojennym

Okres a/ b/ izby	Rodzaj budownictwa			Indywidualne	Razem	II. izb mieszkań na koniec roku	Zagęszcze- nie osób na 1 izbę na koniec roku
	DBOR	Spni mieszk.	Zakła- dów pra- cy				
1945-1950	a/ 128 b/ 346	84 252	- -	751 2 628	963 3 226	20 715 38 352	2,24
1951-1958	1 342 3 759	-	46 138	733 2 712	2 121 6 609	26 136 51 761	2,35
1956-1960	1 500 4 300	663 1 944	610 1 686	849 3 396	3 622 11 326	29 858 63 271	2,01
1961-1965	1 949 5 755	1 941 5 915	607 1 730	679 2 459	5 176 15 859	34 151 78 547	1,83
1966-1970	1 407 3 312	4 072 11 506	220 503	651 2 401	6 350 17 722	39 821 96 460	1,61
1971-1973 przewidywane koniec	705 1 974	2 909 9 101	189 564	375 1 450	4 178 13 089	43 300 108 400	1,50
Razem	a/ 7 031 b/ 19 446	9 669 28 718	1 672 4 621	4 038 15 046	22 410 67 831	X	X

Uwagi do zestawienia:

- 1/ dane dotyczące ilości mieszkań wybudowanych w latach 1945-1950 i 1951-1955 oraz na koniec tych lat podano szacunkowo,
- 2/ dane dotyczące ilości izb na koniec lat 1950, 1960 i 1970 podano w/g spisu powszechnego,
- 3/ w ilości izb na koniec roku 1955 uwzględniono przyrost izb w ilości ok. 6 800 uzyskany w wyniku powiększenia granic administracyjnych miasta,
- 4/ ilość izb i mieszkań na koniec roku 1960 i lata następne pomniejszono o ubytki.

Tadeusz Kwiatkowski

OBRÓT TOWAROWY

1. Rozwój sieci handlowej

Zadania zawarte w uchwałach VI Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej dotyczą wydatnej poprawy warunków socjalno-bytowych. Szczególną uwagę zwracają na dalszą poprawę zaopatrzenia ludności.

W wyniku dynamicznego rozwoju gospodarki miejskiej i dalszego wzrostu dochodów ludności występuje znaczny wzrost popytu, a w związku z tym zmienia się struktura potrzeb materialnych mieszkańców Radomia. Można zauważyć duże zapotrzebowanie w branży artykułów przemysłowych na atrakcyjne i kosztowne towary jak: samochody, zmechanizowany sprzęt gospodarstwa domowego, meble, telewizory itp. Świadczy o tym między innymi zarejestrowanie i użytkowanie przez mieszkańców miasta ponad 30 tys. telewizorów oraz 28 tys. aparatów radiowych.

Aby potrzeby te zaspokoić, konieczne jest oddziaływa-

nie na przemysł i przedsiębiorstwa handlowe w kierunku szybkiego wprowadzenia na rynek nowych wyrobów o wysokim standardzie. Należy także elastycznie dostosowywać produkcję do zmieniającego się charakteru popytu konsumentów.

Równoległe z rozwojem działalności handlowej rozwijane są różnorodne formy usług dla ludności. W szczególności usługi związane z naprawą zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego, motoryzacyjne i radiowo-telewizyjne.

Po wyzwoleniu miasta, w pierwszych latach odbudowy, warunki, w których powstał handel uspołeczniony i placówki usługowe, były niezwykle trudne. Trzeba pamiętać, że przed wojną była to dziedzina szczególnie zaniedbana, niedorozwinięta nawet w stosunku do ogólnego stanu kraju o strukturze rolniczo-przemysłowej.

W r. 1938 istniało w Radomiu ponad 2 tys. małych sklepów prywatnych. Spółdzielczość odgrywała małą rolę, gdyż było zaledwie 6 sklepów spółdzielczych.^{1/} Przedsiębiorstwa handlowe zatrudniające ponad kilku pracowników zdarzały się rzadko, brak było organizacji wielosklepowych, czy też dużych nowoczesnie zorganizowanych hurtowni. Była to struktura handlu niedorozwiniętego "drobnokapitalistycznego".

Wojna i okupacja hitlerowska spowodowały ogromne спустoszenia również w handlu. Handel radomski był systematycznie niszczony, a spółdzielnie likwidowane i rekwirowane. Dla większych placówek handlowych okupant ustalił komisaryczne zarządy niemieckie. W rezultacie ogólna liczba sklepów zmniejszyła się o ponad 70%.

Wyzwolenie postawiło handel radomski przed zadaniami wielokrotnie przewyższającymi posiadane środki realizacji. W 1945 r. było 35 sklepów spółdzielczych i 520 sklepów prywatnych.

Nie można powiedzieć, że był to handel sprawny i wysociekulturalny, nie było zresztą do tego warunków; brako-

wało towarów, środków transportu oraz kwalifikowanej kadry.

Pierwsze trzy lata Polski Ludowej, to okres olbrzymiego wysiłku organizacyjnego w rozwoju uspołecznionej miejskiej sieci handlowej oraz jej obrotów. W okresie tym rozwijała się głównie sieć handlu spółdzielczego. Powszechna Spółdzielnia Spożywców osiągnęła w 1950 r. liczbę 120 sklepów.

Państwowy handel detaliczny zorganizował w 1946 r. dwa konsumy, a w 1947 r. wielobranżowy Powszechny Dom Towarowy. W 1950 r. podporządkowano działalność handlu państwowego władzom terenowym. Powołano Przedsiębiorstwo Miejskiego Handlu Detalicznego, które posiadało 58 sklepów branży spożywczej i przemysłowej. W roku tym zorganizowano Przedsiębiorstwo Państwowe "Dom Książki", które zajęło się organizacją sieci księgarń na terenie województwa, a w Radomiu uruchomiło 7 punktów księgarskich, przejmując księgarnie spółdzielcze bądź prywatne.

W latach następnych powiększyła się zarówno liczba punktów sprzedaży ogółem, jak i liczba sklepów. Rozbudowa sieci detalicznej w całym tym okresie polegała nie tylko na zwiększeniu jej stanu ilościowego, lecz także na daleko posuniętej modernizacji przy jednoczesnym zwiększaniu powierzchni sklepów. Modernizację rozpoczęto od ciągu handlowego przy ul. Żeromskiego, a później rozszerzono jej zasięg na ulice przyległe, tworząc w ten sposób centrum handlowe miasta.

W nowych osiedlach mieszkaniowych powstały liczne sklepy ogólnospożywcze oraz branży przemysłowej. Nowo zakładane sklepy w dzielnicach mieszkaniowych odpowiadają standardowi krajowemu, natomiast w śródmieściu baza materialna handlu jest, mimo modernizacji, niewystarczająca pod względem ilościowym i jakościowym. Modernizacja objęła głównie zwiększenie powierzchni sklepów, poprawę ich wyposażenia i wprowadzenie nowoczesnych form sprzedaży.

Tabela nr 1

Wielkość sieci detalicznej w latach 1960 - 1972

Wyszczególnienie	L a t a				Wskaźnik dynamiki dla 1972 r. 1960 = 100
	1960	1965	1970	1972	
1	2	3	4	5	6
Ogółem	782	840	958	961	122,9
w tym:					
handel uspołecz.	634	716	814	826	130,3
- państwowy	.	448	454	447	.
- spółdzielczy	.	266	358	376	.
sklepy	416	466	478	492	118,3
kioski	218	250	336	334	153,2
liczba ludn. przypadająca na 1 punkt sprzedaży	167	171	166	170	101,8
liczba ludności przypadająca na 1 sklep	237	251	272	282	119,0

Źródło: Rocznik statystyczny m. Radomia 1971 r. oraz sprawozdanie statystyczne za 1972 r.

Radom w 30-leciu Polski Ludowej posiada znaczny dorobek w zakresie budowy i modernizacji placówek handlu detalicznego.

Do ważniejszych obiektów zrealizowanych w tym okresie należą:

- Spółdzielczy Dom Handlowy "Sezam" o powierzchni użytkowej 1 511 m² przy ul. Żeromskiego
- nowoczesne ośrodki handlowe w osiedlach mieszkaniowych: Planty, os. XV-lecia, Borki i przy ulicach: 1905 Roku, Niedziałkowskiego, Struga, Świerczewskiego i innych,
- supersam o pow. użytkowej 576 m² na osiedlu Ustronie przy ul. Śląskiej,

- pawilon handlowy o pow. użytkowej 659 m² przy ulicy Żeromskiego.

Rozwój sieci detalicznej polegał również na budowie pawilonów handlowych w dzielnicach peryferyjnych jak: Glinice, Zamłynie, Kaptur i innych. Jednak w dalszym ciągu rozmieszczenie sieci handlowej w poszczególnych dzielnicach miasta jest nierównomierne. Dlatego plan perspektywiczny przewiduje poważne złagodzenie tych dysproporcji.

W najbliższej perspektywie przewiduje się dalszy rozwój sieci detalicznej głównie realizowanej w osiedlach mieszkaniowych oraz w centrum miasta w rejonie ul. Witolda i Kilińskiego, gdzie zostaną zbudowane duże obiekty handlowe, jak:

- spółdzielczy dom towarowy WSS,
- powszechny dom towarowy,
- supersam WPBS.

Zgodnie z założeniami programu perspektywicznego nastąpi dalszy rozwój nowych form sprzedaży samoobsługowej i preselekcyjnej. Przeciętna wielkość 1 sklepu w 1972 r. wynosząca 75 m² wzrośnie w 1985 r. do 130 m². Wskaźnik urbanistyczny sieci handlowej zwiększy się z 229 m² na 1000 mieszkańców 1972 r. do 281 m² w 1985 r.^{2/}

2. Zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych ludności przez handel

Dalszy wzrost dochodów ludności wywołał znaczne zapotrzebowanie na artykuły przemysłowe, których sprzedaż wymaga wielu dodatkowych usług oraz powiększenia bazy materialno-technicznej.

Z danych statystycznych wynika, że w latach ostatnich nastąpił poważny wzrost w zakresie dóbr trwałego użytku, natomiast ustabilizował się poziom spożycia artykułów żywnościowych.

Zaopatrzenie w telewizory, sprzęt mechaniczny, nowe tkaniny i pozostałe podstawowe artykuły przemysłowe, stwarza warunki do likwidacji rynku producenta na rzecz rynku konsumenta. Obecnie powstały prawidłowe warunki rynkowe dla handlu radomskiego, wymagające jednak wiadomości teoretycznych i fachowego doświadczenia.

Warunki ten handel radomski wykorzystuje w sposób prawidłowy o czym świadczy dynamiczny wzrost obrotów.

Tabela nr 2

Wyszczególnienie	1960	1965	1970
	w tysiącach złotych		
O g ó ł e m	1 311 500	1 767 170	2 705 067
Towary:			
- żywnościowe	559 000	744 335	1 008 228
- nieżywnościowe	752 500	1 022 835	1 696 839
	na 1 mieszkańca w złotych		
O g ó ł e m	10 079	12 367	17 200
Towary:			
- żywnościowe	4 296	5 209	6 410
- nieżywnościowe	5 783	7 185	10 790

Źródło: Rocznik statystyczny m. Radomia z 1971 r.

Należy zaznaczyć, że w 1970 r. obywatel miasta wydał na zakupy 17 200 zł. Pokazny wzrost obrotów w grupie artykułów przemysłowych świadczy nie tylko o podniesieniu się stopy życiowej ludności, ale także o szybkim rozwoju handlu detalicznego, który był w stanie zaspokoić rosnące potrzeby konsumentów.

3. Handel hurtowy

Na terenie m. Radomia istnieje ponad 20 jednostek hurtowych. Większość tych przedsiębiorstw obejmuje zasięgiem swojego działania północną część województwa kielec-

kiego, a niektóre zajmują się zaopatrzeniem całego województwa. Łączna powierzchnia składowa jednostek hurtowych w mieście wynosi około 60 tys. m². Kilka z istniejących hurtowni ma niedostateczne warunki składowania wynikające ze złego stanu technicznego obiektów oraz zbyt małej powierzchni w stosunku do wymagań racjonalnej eksploatacji.

W ostatnich latach nastąpiło zwiększenie i unowocześnienie bazy magazynowej poprzez wybudowanie magazynów: Hurtowni Artykułów Metalowych "Elmet", Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Handlu Spożywczego, Radomskiej Spółdzielni Ogrodniczo-Pszczelarskiej i innych.

Dla polepszenia zaopatrzenia miasta w pieczywo wybudowano piekarnię mechaniczną o zdolności produkcyjnej 27 ton /przy pracy dwuzmianowej/. Nowoczesne obiekty otrzymała Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska przy ul. Toruńskiej.

Pe r. 1975 będzie zrealizowana budowa obiektów magazynowych dla podhurtowni Centrali Rybnej oraz Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Handlu Opakem.

Podkreślenia wymaga fakt, że handel państwowy na przestrzeni ostatnich lat przeszedł głębokie przeobrażenia wewnętrzne. Z dawnych przedsiębiorstw częste wielobranżowych utworzone branżowe.

4. Gastronomia

Do r. 1948 zakłady gastronomiczne stanowiły własność prywatną. Były to placówki małe o skromnym wyposażeniu technicznym, prowadzone przez właściciela i jego rodzinę. Od r. 1949 rozpoczęło się przejmowanie zakładów przez przedsiębiorstwa uspołecznione tj. Powszechną Spółdzielnię Spożywców i Radomskie Zakłady Gastronomiczne.

Wzrost sieci żywienia zbiorowego w Radomiu w ostatnich latach pokazany jest w tabeli nr 3.

Tabela nr 3

Wyszczególnienie	1960	1965	1970
1	2	3	4
Zakłady gastronomiczne	29	30	38
Stołówki i bufety pracownicze	11	10	17
Liczba miejsc w uspo- żeczonych zakładach gastronomicznych	.	2480	2609

Zródło: Rocznik statystyczny województwa kieleckiego za 1972 r.

Wskaźnik liczby mieszkańców przypadający na 1 miejsce w zakładach gastronomicznych wynosił dla miasta w 1970 roku 61 osób. Rozwój i aktualny stan bazy materialno-technicznej gastronomii był powolniejszy niż sieci handlu detalicznego.

Radom w 30-lecie otrzymał szereg zbudowanych i modernizowanych obiektów gastronomicznych. Wśród obiektów tych można wymienić:

- bary szybkiej obsługi przy ulicach: Moniuszki i Witolda,
- bar mleczny "Osiedlanka",
- restauracja "Bachus", "Smakosz", "Romantyczna", "Zagłęba", "Zamkynianka", "Duna".
- kawiarnie "Jubilatka" i "Małgosia".

W tabelach nie podano danych statystycznych w l. 1945-1960 z uwagi na brak wydawnictw dla tego okresu.

S. Witkowski, Obrót towarowy /w:/

1/ Rozwój Radomia 1945-1964, Radom 1964, s. 78.

2/ Program perspektywiczny rozwoju handlu radomskiego, Prezydium MRN, Radom 1973.

Bimietym Kwartalny RTM
tom XI, z. 1-2, 1974r.

Stanisław Oska

SZKOŁNICTWO RADOMSKIE W 30-LECIU P R L

Nadchodzący jubileusz 30-lecia naszej Ojczyzny Ludowej jest okazją do przypomnienia chlubnej historii szkolnictwa w Radomiu oraz podkreślenia jego osiągnięć. Szczupła rama artykułu uniemożliwiają jednakże wyczerpujące ujęcie tematu. Będzie to więc z konieczności zwięzły i skrótowy zarys szkolnictwa w naszym mieście w minionym 30-leciu.^{1/}

Artykuł niniejszy napisany został w oparciu o materiały zaczerpnięte z dokumentów urzędowych a znajdujących się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach Oddział w Radomiu, w Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach, w Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Radomiu oraz z artykułów miejscowej prasy.

W ostatnim roku szkolnym przed wybuchem II wojny światowej tj. w r. 1938/39 było na terenie Radomia 19 publicznych szkół powszechnych, wszystkie 7-klasowe III stopnia, do których uczęszczało 11 375 uczniów. Według niepełnych danych pracę dydaktyczno-wychowawczą prowadziło z nimi około 220 nauczycieli.^{2/}

Okupacja hitlerowska kraju uniemożliwiła normalną pra-

cę szkół. Już w grudniu 1939 r. ukazało się zarządzenie w sprawie usunięcia z programów szkolnych nauczania historii, geografii i literatury Polski oraz nakazujące kierownikom szkół przekazanie władzom map, globusów, śpiewników, książek i podręczników. Zarządzenie to nie było powszechnie respektowane przez nauczycieli. Nauczyciele nie bacząc na zagrożenie im niebezpieczeństwo, uczyli zakazanych przez wroga przedmiotów. Dotkliwym ciosem dla szkolnictwa było zarządzenie władz niemieckich o redukcji kadry nauczycielskiej. W wyniku tego zarządzenia zwolnionych zostało z pracy w szkołach w mieście z dniem 1 marca 1940 r. 61 nauczycielek. Stanowiło to blisko 1/3 liczby wszystkich nauczycieli. W niedługim czasie rozpoczęły się prześladowania nauczycieli, głównie mężczyzn. Pierwsze aresztowania nastąpiły w 1941 r., dalsze masowe w 1942 r. W roku 1942 hitlerowcy aresztowali aż 47 nauczycieli z terenu miasta i powiatu rademskiego. Wywiezieni oni zostali do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, gdzie większość z nich poniosła męczeńską śmierć. Nie załamało to ducha pozostałych. W warunkach narastającego terroru odbywała się, dokąd to było możliwe, nauka jawna. Nauczyciele zwolnieni przez wroga i skazani na przymusową bezczynność, organizowali komplety nauczania tajnego. Jak wynika z obliczeń, tajne nauczanie z zakresu szkoły powszechnej prowadziło w mieście przeszło 90 nauczycieli.

Ofiarą i behaterską pracą nauczycieli w latach okupacji została okupiona poważnymi stratami. Z rąk oprawców hitlerowskich poniosła śmierć 96 nauczycielek i nauczycieli szkół powszechnych i średnich ziemi rademskiej. Rozpoczęta przez nich praca była kontynuowana w wyzwolonej już i niepodległej Polsce.

W niezwykle trudnych warunkach wznowiono naukę w szkołach rademskich po wyzwoleniu. Brakło sprzętu szkolnego oraz

pomocy naukowych. Księgozbiory bibliotek szkolnych uratowały się jedynie w 8% ich przedwojennych zbiorów.^{3/} Nie było opałki na ogrzewanie sal szkolnych, uczone więc w chłodnych, nie opalanych salach.

Dotkliwie dawał się odczuwać brak nauczycieli. W poważnym stopniu braki w kadrze nauczycielskiej zostały zastąpione przybyłymi na pobyt stażowy do Radomia nauczycielami z terenu. Mimo tych trudności wszystkie szkoły podstawowe w mieście już w początkach lutego 1945 r. wznowiły naukę. Spośród 22 szkół podstawowych, które wówczas uruchomiono / w tym 1 szkoła wieczorowa dla dorosłych i 1 specjalna / tylko 9 mieściło się w budynkach własnych, a tylko 3 miały dobre warunki lokalowe.

W roku 1945/46 było w Radomiu 21 szkół podstawowych z ogólną liczbą 8 418 uczniów uczących się w 138 izbach lekcyjnych przy średnim obciążeniu 64 uczniów na izbę lekcyjną, 25,4 ucznia na 1 oddział oraz 39,7 na nauczyciela. Łącznie w szkołach podstawowych było wówczas zatrudnionych 212 nauczycieli.^{4/} Z dokumentacji Inspektoratu Szkolnego z r. 1946 wynika, że na liczbę 8 593 dzieci zobowiązanych do uczęszczenia do szkoły podstawowej, nie wypełniało obowiązku szkolnego 338 dzieci, co stanowi tylko 4%.^{5/} A więc jak na trudne, powojenne lata - sytuacja nader zadowalająca.

Stopniowo ulegały poprawie warunki pracy szkół. Uzupełniono brakujący sprzęt szkolny i pomoce naukowe oraz książki. Poprawiono w radykalny sposób bazę lokalową Szkoły Podstawowej im. Syrekoni, przekazując jej budynek przy ul. Kieleckiej, zajmowany poprzednio przez pocztę.

Z dniem 1 września 1950 r. i utworzeniem jednolitego organu władzy państwowej, którym stały się rady narodowe, zlikwidowany został Inspektorat Szkolny dla miasta i powiatu. Na jego miejsce powstały dwa oddzielne wydziały oświaty

Powiatowej i Miejskiej Rady Narodowej.

Na początku lat 50-tych było w Radomiu 17 szkół podstawowych, 1 szkoła ćwiczeń przy Państwowym Liceum Pedagogicznym oraz 3 szkoły podstawowe połączone z klasami licealnymi w jedenastolatki.

W roku 1955 zorganizowana została w lokalach Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, oraz częściowo w lokalu sióstr zakonnych przy ul. Kelles-Krauz 19 nowa szkoła podstawowa nr 18. W rok później w związku z przyłączeniem do miasta kilku wsi podradomskich przybyło 7 dalszych szkół, które otrzymały kolejną numerację od 19 do 26.^{6/} Spośród 7 nowo przyłączonych szkół jedynie szkoły w Długojewie i w Gedewie realizowały pełny wariant programu nauczania szkoły 7-klasowej.

Z początkiem roku 1954/55 liczba szkół podstawowych w mieście uległa zwiększeniu w związku z utworzeniem dwóch nowych szkół tj. nr 27 przy ul. Warszawskiej 3 - powstałej w wyniku wyremontowania i rozbudowy zniszczonego w toku działań wojennych byłego sierocińca żydewskiego i demustarów, oraz szkoły nr 28 zlokalizowanej w nowo wybudowanym gmachu szkolnym na terenie Osiedla Planty. Były to pierwsze, poważne inwestycje w szkolnictwie podstawowym w okresie powojennym.

Zarysowujący się coraz bardziej wyż demograficzny wymagał zwiększenia nakładów finansowych na budownictwo szkolne. Stąd też drugie dziesięciolecie Polski Ludowej charakteryzowało się wzmocnionym tempem budownictwa szkolnego. Rozwój ten przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Budownictwo szkolne w Radomiu w l. 1956 - 1965

Lok	Inwestycja	liczba sal lekcyjnych	Investor	Koszt inwestycji w tys. zł.
1957	Szk. Podst. nr 29 ul. Czerwona	15	PMRN	4 480
1958	" " " 30 Sacków	4	Wejsko	2 000
1959	" " " 23, Gajowa	15	PMRN	5 881
1959	" " " 31 Biała	15	PMRN	5 247
1959	" " " 26 Wośniki	8	"	1 906
1961	" " " 32 Jarzyńskiego	15	SFBS - zakł. Metal. im. G. Waltera	8 200
1961	" " " 33 Kolberga	15	PMRN	11 074
1963	" " " 34 Miła	15	PMRN	11 870
1963	" " " 7 Traugutta	15	SFBS	11 300
1964	" " " 35 Borki	15	PMRN	6 421
1965	" " " 36 Pl. Stare Miasto	15	SFBS	6 464
1965	" " " 37 Daleka	15	PMRN	5 622
1965	" " " 1 Sienkiewiczza	15	PMRN	6 127
	Razem 13 bud. szkolnych	177	9 PMRN 1 Wejsko 3 SFBS	86 487

W latach 1956-1965 wzniesiono w Radomiu 13 budynków szkolnych z liczbą 177 sal lekcyjnych. Trzy spośród nich to Szkoły - Pomniki Tysiąclecia Państwa Polskiego wybudowane ze środków Społecznego Funduszu Budowy Szkół. Są to budynki szkół: nr 7, 32 i 36. Ponadto w okresie drugiego 10 - lecia władzy ludowej w mieście przeprowadzono rozbudowę Szkoły Podstawowej Nr 1, 25 i 27, uzyskując dla celów dydaktycznych 11 dalszych pomieszczeń. Do rozbudowy tych placówek przyczyniło się społeczeństwo, gromadząc na ten cel środki pieniężne oraz świadcząc nieodpłatnie robocizną.

Na podkreślenie zasługują również dobrowolne świadczenia rademian na Społeczny Fundusz Budowy Szkół.

Szkolnictwo podstawowe znajdowało się wówczas w stanie intensywnych przygotowań do wprowadzenia w życie reformy szkolnej, mającej na celu przedłużenie nauki z 7 do 8 lat. Przygotowania te były już rozpoczęte w r. 1961/62.

Zgodnie z wcześniejszymi założeniami w pierwszym roku funkcjonowania szkół ośmioklasowych było czynnych w Radomiu 37 szkół podstawowych z ogólną liczbą 27 tysięcy uczniów. Ulegały likwidacji szkoły jedenastoletnie. Jedynie w 11- letce przy ul. Kieleckiej /im. Wł. Syrokomli/, z braku dodatkowej ilości szkół podstawowych na Zamkynie, postanowiono pozostawić klasy podstawowe, tworząc z nich oddzielną i samodzielnie szkołę 8-klasową /Nr 38/.

Spśród 2 867 uczniów, którzy otrzymali promocję do klasy VIII z końcem roku szkolnego 1965/66, naukę w szkołach podstawowych kontynuowało 2 005 uczniów, natomiast pozostałych 862 uczniów przerabiali program VIII klw w szkołach zawodowych. Jeżeli chodzi o liczbę ogólnokształcących to należy wyjaśnić, że w r. szk. 1966/67 nie prowadziły kl. I.

Mimo wzmożonego budownictwa szkół w dziesięcioleciu poprzedzającym reformę szkolną, przejście na 8-letni okres nauki w warunkach Radomia odbywało się przy dużym wskaźniku zagęszczenia na 1 salę lekcyjną. Przy ilości 794 oddziałów i 373 izb lekcyjnych, w tej liczbie 43 w budynkach wynajętych, oraz 81 pracowni przedmiotowych i 28 sal gimnastycznych, wskaźnik zagęszczenia na 1 salę lekcyjną wynosił średnio 73 uczniów, a współczynnik zmianowości do 2,1 oddziału na 1 salę lekcyjną przy wymaganej normie 1,33 oddziału na 1 salę lekcyjną.

Bardziej pomyślnie kształtowała się sytuacja na odcinku kadrowym. W szkolnictwie podstawowym zatrudnionych by-

ło 782 nauczycieli, spośród których 67% posiadało wykształcenie w zakresie Studium Nauczycielskiego, a 141 dalszych tj. 18% kontynuowało studia w wieczorowym i zaocznym Studium Nauczycielskim.

Sytuację w szkolnictwie podstawowym w drugiej połowie lat 60-tych przedstawia tabela nr 2.

Tabela 2. Szkolnictwo podstawowe w Radomiu w II połowie lat sześćdziesiątych.

Wyszczególnienie	1965/66 x/	1966/67 xx/	1967/68	1968/69	1969/70
Szkoły podstaw.	37	37	36	36	36
Uczniowie	25 352	27 291	28 151	27 417	26 606
Nauczyciele pełno-zatrudnieni	736	782	830	837	844
Izby lekcyjne	370	373	377	383	386
Oddziały	719	794	813	795	786
Liczba uczniów na 1 salę lekcyjną	69	73	75	72	69
Liczba oddz. na 1 salę lekcyjną	1,9	2,1	2,2	2,1	2,0

x/ w ostatnim roku przed wprowadzeniem kl. VIII

xx/ w pierwszym roku szkolnym z klasą VIII

Jak wynika z tabeli 2, przedłużenie o rok nauki pogorszyło warunki pracy szkół podstawowych. Sytuacja ta uległa dalszemu pogorszeniu w r. 1967/68 w związku z powiększeniem się liczby uczniów w szkołach do 28 151.

W r. 1967 oddano wprawdzie do użytku młodzieży nowe zorganizowaną Szkołę Podstawową Nr 39 przy ul. Tybla, mieszczącą się w 3-piętrowym budynku o 15 salach lekcyjnych, ale w tymże roku zlikwidowano również Szkołę Podstawową Nr 5 z powodu braku lokalu. Wcześniej jeszcze zlikwidowano Szkołę Podstawową Nr

22 w Malczewie. Mieściła się ona w niezwykle trudnych warunkach lokalowych bez możliwości ich poprawy.

Rok 1967/68 był tym rokiem w historii radomskiego szkolnictwa, w którym zanotowano największą ilość uczniów. Poczynając od roku szk. 1968/69 liczba uczniów w szkołach podstawowych ulegała systematycznemu zmniejszaniu. Oddanie w 1968 r. nowego 18 izbowego budynku dla Szkoły Podstawowej nr 14 przy ul. 1905 Roku poprawiło wydatnie warunki pracy tej placówki, jak też i sąsiadującej z nią Szkoły nr 32. Następną placówką oświatową oddaną do użytku z dniem 1 IX 1969 r. jest obecna Szkoła Podstawowa Nr 5 przy ul. Warszawskiej 12 /była Szkoła Ćwiczeń przy SN/. Budynek o 18 salach lekcyjnych i 6 specjalnych wzniesiony został ze środków Społecznego Funduszu Budowy Szkół i Internatów. Podobny budynek ukończony w 1972 r. przekazano Szkole Podstawowej nr 10 w dzielnicy Glinice. Rozbudowie uległy również w tym okresie szkoły podstawowe nr 20 i nr 1.

W latach 1971-1972 władze miasta wydały kolejne decyzje o likwidacji Szkoły Podstawowej nr 2 przy ul. Żeromskiego 62/64 oraz Szkoły Podstawowej nr 9 przy ul. Niedziałkowskiego 26. Powodem zamknięcia tych placówek był bardzo zły stan techniczny budynków czynszowych, w których się one znajdowały. Tak więc z dniem 1 IX 1972 r. liczba szkół podstawowych w Radomiu zmniejszyła się do 34.

Oparcie systemu nauczania o nowe formy i metody z dziećmi oraz systematyczna poprawa wyposażenia szkół w nowoczesny sprzęt i pomoce naukowe wpływają korzystnie na efektywność pracy dydaktyczno-wychowawczej. Wynowym tego dowodem jest systematyczny wzrost odsetka promowanych i kończących szkołę.

Tabela 3. Wyniki klasyfikacji uczniów w szkołach 8-klasowych
Stan w końcu roku szkolnego

Rok szkolny		Ogółem	U c z n i e w i e		
			promowa- ni i koń- czący szk.	wyzn. do egz. popraw.	pozost. w tej samej klasie
1966/67	w liczb. bezwzgl.	27 264	25041	571	1 652
	w procentach	100,0	91,0	2,1	6,1
1970/71	w liczb. bezwzgl.	25 527	24242 ^x	-	1 285
	w odsetkach	100,0	95,0	-	5,0
1972/73	w liczb. bezwzgl.	23 073	22372 ^x	-	701
	w odsetkach	100,0	97,0	-	3,0

x/ z uwzględnieniem egzaminów poprawkowych

Dalszej poprawie ulega odsetek kończących naukę w szkole podstawowej po 8-miu latach nauki. W końcu roku szkolnego 1968/69 opuściła szkołę po 8-miu latach nauki 74,7% absolwentów, a w 4 lata później, tj. w roku szk. 1972/73 -81,3% absolwentów. Już obecnie prawie 100% absolwentów szkół 8-mie klasowych kontynuuje naukę w szkołach ponadpodstawowych.

Bilansując osiągnięcia szkolnictwa podstawowego w 30-leciu Polski Ludowej podkreślić należy, że w okresie tym wybudowano i przekazano na cele nauczania 19 nowych budynków, 2 budynki już istniejące, oraz rozbudowano 4 dalsze. W sumie szkolnictwo otrzymało 303 sal lekcyjnych, tj. 77% ogólnej liczby oraz 18 sal gimnastycznych i boisk szkolnych.

W roku szkolnym 1973/74 tylko 5 szkół mieści się jeszcze w budynkach wynajętych, zajmując razem 36 sal lekcyjnych, co stanowi 9,0% ich ogólnej liczby. Ponadto szkoły podstawowe w Radomiu posiadają aktualnie 95 pracowni przedmiotowych, oraz 29 sal gimnastycznych. W niniejszym 30-leciu nastąpił 4 -

kretny prawie wzrost kadry nauczycielskiej w szkołach. Spośród 846 nauczycieli pełnozatrudnionych, z których około 4/5 podjęła pracę zawodową w Polsce Ludowej, 6% posiada ukończone studia wyższe, a 87% studia półwyższe / z zakresu SN/. 75 dalszych nauczycieli kontynuuje studia zaoczne na wyższych uczelniach, w tym 23 w szkołach akademickich oraz 52 w Wyższych Szkołach Nauczycielskich.^{7/}

W ostatnich latach odeszła na zasłużony odpoczynek znaczna grupa nauczycieli, których praca z młodzieżą przypadła na trudny okres okupacji hitlerowskiej a następnie praca przy odbudowie szkolnictwa w Polsce Ludowej. Pamięć o nich pozostanie na długo w sercach ich wychowanków oraz współkolegów.

2. Szkoły średnie ogólnokształcące

Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Radomiu ma również swoją długą historię sięgającą czasów słynnego kolegium pijarów z końca XVII i pocz. XVIII wieku. Jak podaje Rocznik Statystyczny m. Radomia za 1931 r., w roku szk. 1931/32 w istniejących 6 szkołach ogólnokształcących, w tym 3 szkoły państwowe, uczyło się ogółem 1 799 młodzieży.

W wyniku sejmowej Ustawy o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r. powstały 4-letnie gimnazja ogólnokształcące oraz gimnazja zawodowe, powiązane organizacyjnie z najwyżej zorganizowaną szkołą powszechną. Absolwenci gimnazjum mogli kontynuować naukę w 2-letnich liceach ogólnokształcących bądź zawodowych. W ostatnich latach Polski międzywojennej istniało na terenie miasta 5 gimnazjów i 5 liceów ogólnokształcących.

Okupant hitlerowski nie zezwolił na dalsze funkcjonowanie szkolnictwa ogólnokształcącego. Drakońskie posunięcia władz okupacyjnych spowodowały zejście szkolnictwa śred-

niego w podziemie. Już w styczniu 1940 r. nauczyciele szkół średnich w Radomiu zaczęli samorzutnie organizować tajne komplety na poziomie gimnazjalnym, a także i licealnym. Przez cały okres okupacji prowadziły tajną działalność oświatową wszystkie przedwojenne gimnazja i licea ogólnokształcące. Przeważająca liczba uczniów na tajnych kompletach wynosiła średnio 560 uczniów. Łącznie w okresie okupacji w tajnych szkołach średnich zdało egzaminy 237 osób a egzaminy z zakresu małej matury /tj. gimnazjum/ - 431 osób.^{8/}

W niezwykle trudnych warunkach życia wojennego następowało wznowienie nauki w wyzwolonym od wroga Radomiu. Rozpoczęły swoją pracę dydaktyczno-wychowawczą wszystkie gimnazja i licea ogólnokształcące w liczbie 5.

Młodzież z wielkim zapałem garnęła się do nauki. Jak podaje M. Sołtyk w swojej pracy pt. Wznowienie życia kulturalnego w Radomiu po okupacji hitlerowskiej - w lutym 1945r. uczęszczało do szkół średnich ogólnokształcących w mieście /dziennych i dla pracujących/ łącznie 2 498 uczniów.^{9/} Baza lokalowa szkół ogólnokształcących była ogólnie bierząca skromna. Stare, niefunkcjonalne budynki, brak podstawowego sprzętu i wyposażenia w pomoce naukowe, a co najważniejsze brak kadry specjalistów przedmiotowych z wyższym wykształceniem. Gimnazjum i Liceum im. T. Chałubińskiego oraz Gimnazjum i Liceum im. J. Kochanowskiego, obydwa szkoły męskie, znalazły swoją siedzibę w opuszczonym przez Dyрекcję Okręgową Kolei Państwowych gmachu popijarskim w Rynku. Pozostałe trzy szkoły żeńskie mieściły się w następujących punktach miasta:

- 1/ Gimnazjum i Liceum M. Gajl przy ul. Traugutta 44/obecne Liceum im. płk D. Czachowskiego/,
- 2/ Gimnazjum i Liceum im. M. Kenepnickiej przy ul. Żeromskiego 41,

3/ III Gimnazjum i Liceum - w budynku przy ul. Żeromskiego 10 /obecne Liceum im. M. Kopernika/.

W pierwszych latach powojennych szkolnictwo polskie przeżyło gruntowną reorganizację. Instrukcja Ministerstwa Oświaty z dnia 4 V 1948 r. wprowadzała dla całego państwa szkołę 7-mie klasową jako szkołę podstawową i obowiązującą wszystkie dzieci do lat 16-tu. Szkoła ta mogła być łączona z 4-letnim liceum ogólnokształcącym w jednolitą 11-letnią szkołę ogólnokształcącą.

Oprócz istniejących dotąd w Radomiu 5 szkół ogólnokształcących stopnia licealnego uruchomiono w 1948 r. nową szkołę średnią, która powstała w wyniku przeorganizowania dotychczasowej Szkoły Podstawowej im. Wł. Syrekomli przy ul. Kieleckiej w rozwijającą 11-letnią szkołę ogólnokształcącą. Wojewódzkie władze oświatowe w Kielcach podjęły decyzję o przekształceniu szkoły M. Gajl w Szkołę Podstawową i Liceum Ogólnokształcące Nr 1 Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. W ten sposób powstała w Radomiu pierwsza szkoła świecka. Szkoły tepeńskie bowiem nie prowadziły nauczania religii. W szkołę Podstawową i Liceum Ogólnokształcące /11-letnią/ przekształcone również Gimnazjum i Liceum im. M. Konopnickiej. Na początku lat 50-tych były więc na terenie miasta 3 szkoły ogólnokształcące 11-letnie oraz 3 licea 4-letnie / bez klas podstawowych/ tj. Liceum im. T. Chałubińskiego i Liceum im. J. Kochanowskiego - obydwa szkoły męskie oraz III Liceum Żeńskie przy ul. Żeromskiego 10. Dotychczasowe szkoły męskie - im. T. Chałubińskiego i im. J. Kochanowskiego z dniem 1 IX 1952 r. przekształcone na szkoły kodyfikacyjne. Wybudowany w 1955 r. 15-izbowy budynek dla szkolnictwa podstawowego, został w rok później przekazany szkolnictwu średniemu. Umieszczone w nim klasy Liceum im. J. Kochanowskiego, które w połączeniu z istniejącymi przez rok klasami ne-

we utworzonej Szkoły Podstawowej nr 29, dały początek Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego im. J. Kochanowskiego /11-latkę/. Z dniem 1 IX 1956 r. w 11-latkę przekształcone zostało również dotychczasowe Liceum im. T. Chałubińskiego. Jedynie I Liceum Ogólnokształcące, żeńskie przy ul. Żeromskiego 10 nie uległo przekształceniu w szkołę 11-letnią.

Liczba uczniów w szkołach licealnych wzrosła z liczby 2 043 w r. szk. 1958/59 do 2 593 w r. szk. 1964/65. Większość spośród nich stanowiły dziewczęta /71,4% w r. szk. 1964/65/. Znacznej poprawie uległa promocja uczniów. Odsetek promowanych - bez uwzględnienia egzaminów poprawkowych - zwiększył się z 67,3% w r. szk. 1958/59 do 85,4% w r. szk. 1964/65. W roku szkolnym 1959/60 szkoły ogólnokształcące opuściło 226 absolwentów, w tym 139 dziewcząt, a w r. szk. 1964/65 - 467 absolwentów, w tym 337 dziewcząt. Jak wynika z danych statystycznych, około 82,5% absolwentów liceów ogólnokształcących w r. 1963 ubiegało się o przyjęcie na studia wyższe, z czego 3/4 pomyślnie zdało egzamin wstępny.

W wyniku reformy szkolnej z 1966 r. przywrócone zostały 4-letnie licea ogólnokształcące przyjmujące obecnie absolwentów 8-klasowej szkoły podstawowej. W ostatnim 10-leciu szkolnictwo licealne zyskało dwa nowe budynki. W 1966 r. nowy budynek o 21 pomieszczeniach dodatkowych otrzymało Liceum im. M. Konopnickiej - zlokalizowane go w dzielnicy Osiedle XV-Lecia PRL, natomiast w 1972 r. - nowy budynek 17-izbowy otrzymało Liceum im. T. Chałubińskiego. Tak więc nakłady finansowe, zainwestowane w budowę trzech budynków dla liceów ogólnokształcących /im. J. Kochanowskiego, im. M. Konopnickiej i im. T. Chałubińskiego/, wyniosły łącznie 23 057 tysięcy złotych. Najgorsze warunki pracy na obecnie Liceum im. Wł. Syrekomli, które w dalszym ciągu zmuszone jest dzielić się pomieszczeniami dydaktycznymi ze Szkołą Podstawową nr 38.

Tabela 4. Licea Ogólnokształcące w Radomiu

Wyszczególnienie	1960/61	1965/66	1970/71	1973/74	
Szkoły	6	6	6	6	
Izby lekcyjne	55	68	62	65	
Pracownie, izby specjal.	26	29	43	38	
Oddziały	57	71	76	110	
Nauczyciele	99	111	116	189	
Uczniowie	ogółem	2 055	2 710	2 824	3 680
	w tym dziewczęta	1 321	2 018	2 138	2 736
Absolwenci	ogółem	241	493	427	x
	w tym dziewczęta	153	348	b.d.	x

Tabela 5. Uzniwienie liceów ogólnokształcących wg grup społeczno-zawodowych rodziców lub opiekunów w odsetkach

Rek szkolny	robotnicy	chłopi	pracow. umysł.	rzemieślnicy	inni
1958/59	24,5	11,0	51,2	9,5	3,8
1964/65	28,4	8,0	51,7	6,4	5,5
1973/74	36,8	4,5	50,6	5,5	2,6

Z dniem 1 IX 1973 r. przyjętych zostało do I klasy 11 - ciosów ogólnokształcących w Radomiu 1 095 uczniów, w tym 850 dziewcząt. Odsetek promowanych w szkołach licealnych / bez uwzględnienia egzaminów poprawkowych/ kształtował się w drugiej połowie lat 60-tych w granicach 74 - 76% a w r. szk. 1970/71 wzrósł do 89,2% - z uwzględnieniem egzaminów poprawkowych. W r. szk. 1972/73 odsetek promowanych wzrósł do 94,8%, a licea ogólnokształcące opuściło 632 absolwentów w tym 608 ze świadectwem dojrzałości.^{10/}

3/ Szkolnictwo ogólnokształcące dla dorosłych

Oświata dla dorosłych na terenie Radomia rozwijała się na trzech następujących poziomach kształcenia: a/ kursy nauki czytania i pisania dla analfabetów, b/ szkoły podstawowe dla pracujących oraz kursy ogólnokształcące w zakresie szkół podstawowej i c/ szkoły ogólnokształcące stopnia licealnego. W takiej też kolejności zostanie przedstawione szkolnictwo dla pracujących w naszym mieście w powyższym 30-leciu.

a/ Kursy nauczania początkowego dla analfabetów

Wkrótce po wyzwoleniu rozpoczęła się wzmożona walka z analfabetyzmem. Nasilono ją w latach 1947/48 oraz 1948/49. Pod koniec 1947 roku zarejestrowano w Radomiu 1 789 analfabetów w wieku od 14 do 45 lat oraz 3 588 osób powyżej 45 lat.

Z ogólnej liczby 5 377 osób nie umiejących czytać i pisać zwolniono z obowiązku uczęszczania na kurs 1 887 osób. Całością akcji kierował Powiatowy Komitet do Walki z analfabetyzmem, w skład którego weszli znani w mieście i powiecie działacze społeczni i oświatowi.

W początkach 1948 r. zorganizowanych zostało na terenie miasta 10 kursów. Powstały one m. in. w Odlewniach Radomskich / 3 kursy/, w Wytwórni Błoni / 3 kursy/ oraz w Zakładach "Bata" / 2 kursy/. Do walki z analfabetyzmem włączyły się także związki zawodowe oraz organizacje społeczne i młodzieżowe. Nauczycielami na kursach byli głównie nauczyciele szkół podstawowych. Pomagali im także działacze młodzieżowi oraz związkowi.

Nauczaniem początkowym objęto również 15 analfabetów głuchoniemych. Do decydującej walki z analfabetyzmem przystąpiono w r. 1950/51. Łącznie nauką na kursach objęto ok. 4 tys. analfabetów i półanalfabetów.^{11/} W akcji tej Radom wy-

b/ Szkoły podstawowe dla pracujących oraz kursy ogólne - kształcące z zakresu szkoły podstawowej.

Pierwsza szkoła podstawowa dla pracujących rozpoczęła swoją działalność już w 1945 r. Mieściła się ona w budynku Szkoły Podstawowej nr 15 przy ul. Nowospacerowej. W pierwszym roku jej istnienia pobierało w niej naukę 87 uczniów. W następnych latach liczba uczniów uległa poważnemu wzrostowi. Zaszła więc konieczność zorganizowania drugiej szkoły dla dorosłych. Zorganizowano ją w 1949 r. w budynku Szkoły Podstawowej nr 16 przy ul. Słowackiego 6. W roku 1954/55 powstała trzecia szkoła wieczorowa, którą umieszczono w budynku Szkoły Podstawowej nr 4. Szkoła dla pracujących nr 1 została wkrótce przeniesiona do budynku Szkoły Podstawowej nr 7 przy ul. Traugutta 52. W latach 50-tych zmieniła się struktura wieku uczniów szkół wieczorowych. Na 651 uczniów uczęszczających do trzech szkół dla pracujących w r. szk. 1960/61 uczniowie w wieku 15-17 lat stanowili 70%. Poczynając od roku szk. 1968/69 szkoły dla pracujących przeszły na program szkoły 8-klasowej. Obecnie w dwóch szkołach wieczorowych zdobywa wiedzę na poziomie szkoły podstawowej 430 uczniów, z którymi pracuje 10 nauczycieli.

Inną formą kształcenia dorosłych były 6-miesięczne kursy przygotowawcze do egzaminu z zakresu szkoły podstawowej. Ta forma kształcenia była szczególnie popularna w latach 50-tych oraz 60-tych. Skorzystało z niej wielu robotników rademskich zakładów pracy, jak również żołnierzy odbywających zasadniczą służbę wojskową. Większe zakłady pracy, jak np. Zakłady Metalowe, "Radoskór" czy węzeł PKP, organizowały kursy na swoim terenie. Średnio w latach 60-tych Inspektorat Oświaty organizował rocznie 25 kursów do-

kształcących z liczbą 500 słuchaczy. Dużą popularnością wśród społeczeństwa naszego miasta cieszą się kursy języka rosyjskiego.

c/ Szkoły licealne dla pracujących

Poważny dorobek w kształceniu dorosłych na poziomie średnim mają istniejące w Radomiu dwa licea ogólnokształcące, tj. Liceum Ogólnokształcące dla Pracujących oraz Państwowe Liceum Korespondencyjne. Obydwie szkoły mieszczą się w budynku popijarskim w Rynku.

Początki szkół licealnych dla dorosłych sięgają 1945 roku. Powstało wówczas Prywatne Korespondencyjne Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych "Przyszłość", które w rok później przejął Oddział Powiatowy Związku Nauczycielstwa Polskiego. W 1948 r., z inicjatywy Związku Młodzieży Polskiej, przy szkole powstają klasy korespondencyjne, które w dwa lata później przekształcone zostały w Państwowe Liceum Korespondencyjne. Od roku 1950 istnieją więc w Radomiu dwie samodzielne, państwowe szkoły średnie.

W pierwszym okresie swojego istnienia Liceum Korespondencyjne obejmowało zasięgiem działania północną część woj. kieleckiego. Szkoła organizowała punkty konsultacyjne, które istniały m. in. w Białobrzegach, Końskich, Koziencach i Zwoleniu. Wśród uczniów tej szkoły początkowo dominowali uczniowie wywodzący się ze wsi. Na przykład w r. szk. 1951/52 uczniowie mieszkający na wsi stanowili 73,9%. Poczynając od połowy lat 50-tych liczba słuchaczy ze środowisk wiejskich ulegała zmniejszeniu. W r. szk. 1972/73 uczniowie ze wsi stanowili tylko 18%. Na zmniejszenie się odsetka liczby uczniów ze wsi wpłynął niewątpliwie fakt powstania szkół dla pracujących w sąsiednich powiatach. Szkoła aktualnie obejmuje głównie słuchaczy z terenu miasta i powiatu rademskiego. Struktura płci i wieku słuchaczy przed-

stawiała się różnie w różnych okresach istnienia liceum. W ostatnich latach przeważają jednak uczniowie młodszy wiekiem. Do końca r.szk. 1971/72 szkołę opuściło 1 520 absolwentów ze świadectwem dojrzałości. W tymże r. szk. w Liceum Korespondencyjnym kształciło się 1 125 uczniów.^{12/}

Podobnie duże osiągnięcia w kształceniu dorosłych ma Liceum Ogólnokształcące dla Pracujących. Bazą rekrutacyjną dla tej placówki jest Radom oraz okoliczne miejscowości z łatwym dojazdem do miasta. W latach 1945-1963 szkołę opuściło 860 absolwentów. Średnie świadectwo dojrzałości zdobywa tu rocznie ok. 50 uczniów. W roku 1973/74 w szkole uczy się 743 uczniów, w tym 576 kobiet. Od dwóch lat Liceum dla Pracujących posiada swój oddział filialny w Przytyku.

4. Szkolnictwo zawodowe

Z wspomnianego już wcześniej "Rocznika Statystycznego m. Radomia za 1931 r." wynika, że na terenie miasta było wówczas czynnych 8 szkół zawodowych z liczbą 1 189 uczęszczających doń uczniów, w tym 909 chłopców. W szkołach tych pracowało łącznie 202 nauczycieli oraz 21 instruktorów. Ponadto istniały w Radomiu do 1938 r. dwa seminaria nauczycielskie, w których kształciło się wówczas 489 seminarzystów, w tym 319 dziewcząt.

W okresie okupacji hitlerowskiej szkoły zawodowe spełniały ważną rolę ochrony młodzieży przed jej wywiezieniem na przymusowe roboty do Rzeszy hitlerowskiej. Czynne były wówczas w Radomiu, aczkolwiek nieregularnie, następujące szkoły zawodowe: Szkoła Mechaniczna przy ul. Kościuszki 7, Szkoła Handlowa mieszcząca się w budynku Szkoły Chemiczno-Garbarskiej przy ul. Śniadeckich 5, Szkoła Chemiczno-Garbarska, Zawodowa Szkoła Krawiecka przy ul. 1 Maja 19, Zawodowa Szkoła Odzieżowa przy ul. Żeremskiego 25 oraz rzemieślnicza dla młodych robotników i terminatorów /dekształkująca/.

Powstanie Polski Ludowej zapoczątkowało nowy rozdział w szkolnictwie zawodowym. Wznowiły swą działalność szko-

ły dotąd istniejące oraz zaczęły powstawać nowe. Już w lutym 1945 r. do wszystkich szkół zawodowych w mieście uczęszczało 2 718 uczniów.^{13/}

Reorganizacja szkolnictwa polskiego dokonana w okresie powojennym objęła także szkoły zawodowe. W wyniku uchwały Prezydium Rządu z dnia 23 VI 1951 r. wprowadzone zostały zmiany organizacyjne w szkolnictwie zawodowym. Zostały utworzone zasadnicze szkoły zawodowe o 2 lub 3 - letnim cyklu kształcenia, przygotowujące wykwalifikowanych robotników różnych specjalności, oraz technika jako średnie szkoły zawodowe, początkowe 3 a następnie 4 lub 5-letnie.

W 1950 r. uległy przekształceniu Państwowe Szkoły Przemysłowe, dające początek istnieniu trzech techników o 4-letnim cyklu kształcenia. Powstały w ten sposób: 1/ Technikum Budowlane, przejmujące na cele dydaktyczne budynek byłej bursy leśników przy ul. 1 Maja 68a; 2/ Technikum Drogowe, zajmujące budynek przy ul. 1 Maja 66; 3/ Technikum Mechaniczne przy ul. Kościuszki 7.

Zostały utworzone także dwa technika przygotowujące kadry dla przemysłu garbarskiego i skórzanego tj. Technikum Przemysłu Skórzanego przy ul. Skłowiackiego 17 oraz Technikum Garbarskie przy ul. Śniadeckich 5. Szkoły te połączone następnie w jeden wielki ośrodek szkoleniowy p.n. Technikum i Zasadnicza Szkoła Przemysłu Skórzanego. Miało to miejsce w 1953 r. Technikum Przemysłu Odzieżowego i Zasadnicza Szkoła Odzieżowa powstały w 1950 r. z połączenia dwóch poprzednio istniejących szkół tj. Gimnazjum Odzieżowego Męskiego oraz Żeńskiego Gimnazjum Krawieckiego. Z zespołu szkół krawieckich i zawodowych bierze także swój początek Technikum Gastronomiczne i Zasadnicza Szkoła Zawodowa przy ul. Traugutta 61. Dawne szkoły handlowe Stowarzyszenia Kupców Polskich przy ul. Traugutta 61 przeszły po wyzwoleniu kilkakrotną reorganizację. W pierwszych latach po wyzwoleniu

mieściło się tam Gimnazjum i Liceum Administracyjno-Gospodarcze, które w r. 1950 przekształcone w 3-letnie Technikum Finansowe /obecnie Liceum Ekonomiczne/.

Przy większości wymienionych tu technikach powstały szkoły zasadnicze zawodowe. W tym czasie powstał również kombinat szkół zawodowych przy ul. 1 Maja 60 pod nazwą Zasadnicza Szkoła Mechaniczna. Utworzono ją w wyniku połączenia 4 istniejących wcześniej szkół zawodowych, tj. Gimnazjum Mechanicznego im. J. Kilińskiego, Średniej Szkoły Zawodowej przy ul. 1 Maja 60, Szkoły Odlewniczej przy ul. 22 Lipca oraz Zasadniczej Szkoły Zawodowej przy Szkolnej 2.

Wśród szkół zawodowych wymienić należy istniejące od wyzwolenia 4-letnie Liceum Pedagogiczne przy ul. Malezewskiego 29,^{14/} oraz powstałe w 1950 r. 3-letnie Liceum Pedagogiczne dla Wychowawczyń Przedszkoli, które mieściło się w budynku przy ul. Żeromskiego 15. Pierwsze absolwentki tej ostatniej szkoły ukończyły naukę w 1953 r.

W roku 1956 decyzją władz oświatowych, szkoła ta uległa likwidacji a uczennice ostatnich klas Liceum zostały przesłane do bliźniaczej szkoły w Ostrowcu Świętokrzyskim.

W rezerwie Zdrowia i Opieki Społecznej utworzona została na początku lat 50-tych dwuletnia penaturalna szkoła felerzarska. Po dwóch latach istnienia uległa likwidacji. Z dniem 1 IX 1959 r. powstaje na terenie miasta Liceum Pielęgniarstwa. Ulokowane jest w budynku przy ul. Kołles-Krauzy, wydzielając do jej dyspozycji 5 pomieszczeń. Początkowo istniało 4-letnie liceum z naborem po 9 klasach liceum ogólnokształcącego. Po kilku latach utworzone 5-letnie liceum. Powstała również Zasadnicza Szkoła Medyczna, kształcąca asystentki pielęgniarstwa. Jest to szkoła w 100% żeńska. W roku szk. 1973/74 pobiera w niej naukę 540 dziewcząt.

W obrębie miasta znalazły się także od 1 I 1954 r. dwie zasłużone dla Ziemi Radomskiej szkoły rolnicze, tj. Technikum Mechanizacji Rolnictwa w Wacynie oraz 2-letnia Zasadnicza Szkoła Ogrodniczo-Warzywnicza w Wośnikach.

Szkoła wacynska powstała w 1923 r., przeszła w swojej długiej historii kilka reorganizacji. Po wyzwoleniu powstała tu początkowo Państwowe Liceum Rolnicze, które z kolei przekształca się w 1949 r. w Technikum Mechanizacji Rolnictwa. Za władzy ludowej szkoła została poważnie rozbudowana i stanowi obecnie nowoczesny ośrodek kształcenia techników mechanizacji rolnictwa. Szkoła posiada obóz internat, w którym zamieszkuje większość uczniów rekrutujących się ze środowisk wiejskich. W roku szk. 1963/64 kształciło się w niej 246 chłopców w 5-letnim technikum oraz 86 w Zasadniczej Szkole Mechanicznej Rolnictwa.

Drugą szkołą rolniczą, istniejącą od wyzwolenia, jest 2-letnia Zasadnicza Szkoła Ogrodniczo-Warzywnicza. Kształci ona dziewczęta w specjalności ogrodniczo-warzywniczej. Dla celów szkoleniowych placówka ta posiada rozległe tereny rolne, na których uprawia się warzywa oraz na których znajduje się duży sad. Część uczennic korzysta z własnego internatu.

W pierwszym dziesięcioleciu powojennym zbudowane na terenie miasta 5 internatów. Dwa z nich, przy ul. Kościuszki 5, zbudowały Zakłady Metalowe im. Gen. Waltera. W internatach tych znajduje się 640 miejsc. Następny internat, o 200 miejscach zbudowany został dla Technikum Przemysłu Skórzanego. Mieści się on przy ul. Śniadeckich. Pozostałe internaty, to internat Liceum Pedagogicznego oraz Technikum Mechanizacji Rolnictwa w Wacynie.

Dalszy pomyślny rozwój szkolnictwa zawodowego nastąpił w drugim 10-leciu PRL. Poza rozbudowę szkoły wacyn -

skiej poważnej rozbudowie uległy w tym czasie następujące szkoły:

- 1/ Liceum Pedagogiczne i Studium Nauczycielskie;
- 2/ Technikum i Zasadnicza Szkoła Samochodowa;
- 3/ Technikum i Zasadnicza Szkoła Przemysłu Skórzanego.

Sprzyjający klimat dla rozwoju szkolnictwa zawodowego wytworzyło VII Plenum KC PZPR odbyte w 1961 r. Uchwała Plenum nakładała na terenowe rady narodowe oraz kierownictwa zakładów pracy obowiązek organizowania przyzakładowych i międzyzakładowych szkół zawodowych, mających kształcić kwalifikowane kadry dla potrzeb przemysłu.

W wyniku realizacji uchwały VII Plenum powstały na terenie Radomia w pierwszej połowie lat 60-tych szkoły przyzakładowe przy następujących zakładach przemysłowych: przy RZPS "Radokór", ZS Metalowa przy RZP Tytoniowego /ul. Dzierżyńskiego/, ZSZ przy RPBM /ul. Wernera/, szkoła przyzakładowa Zakładów Metalowych Gen. Waltera /ul. 22 Lipca/, ZSZ Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego oraz ZSZ Oddziału PKS. W r. szk. 1964/65 w 16 technikalach i szkołach zawodowych stopnia licealnego dla niepracujących kształciło się 4 883 uczniów, a w 11 ZSZ dla niepracujących - 3 490 uczniów. Łącznie w technikalach i ZSZ dla niepracujących uczyło się wówczas 8 373 młodzieży. Oznacza to, że na 1 ucznia liceum ogólnokształcącego przypadało 3,2 ucznia szkoły zawodowej. W dalszych latach proporcja ta uległa zwiększeniu na korzyść szkół zawodowych. Przez tego w r. szk. 1964/65 w 7 technikalach i liceach dla pracujących oraz w technikalach zaocznych zdobywało kwalifikacje zawodowe 2 458 osób, a w 11 zasadniczych szkołach zawodowych i 1 szkole mistrzów - 2631 osób.^{15/}

Tabela 6. Szkolnictwo zawodowe w Radomiu w Polsce Ludowej.

Rok szkolny	Uczniowie w technikalach i szkołach zawodowych stopnia licealnego		Uczniowie z zasadniczych szkółach zawodowych		Słuchacze szkół pematurnalnych
	dla niepracujących	dla pracujących	dla niepracujących	dla pracujących	
1960/61	2008	222	2545	333	273
1970/71	5694	3932 /z zaocznymi/	3869	5638	272 ^{x/}
1973/74	6099	1482/bez zaocznych	3279	4883	394

x/ W końcu roku szk. 1970/71 nastąpiła likwidacja Studium Nauczycielskiego.

W latach sześćdziesiątych powstają nowe szkoły i nowe kierunki kształcenia. Zbudowany zostaje od podstaw gmach przy ul. Dzierżyńskiego, w którym znalazły pomieszczenia nowe powstałe szkoły energetyczne /technikum i szkoła zasadnicza/, uruchomiła swoją szkołę przyzakładową, a następnie także i technikum dla pracujących - Fabryka Łączników w Podkanowie, powstaje Technikum i Zasadnicza Szkoła Telekomunikacyjna. Dalszemu rozwojowi ulegają szkoły resortu Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych, a także szkoły przyzakładowe Zakładów Metalowych im. Gen. Waltera.

Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat zbudowane zostały nowoczesne gmachy dla 7 następujących szkół zawodowych w mieście: zespół szkół energetycznych, zespół szkół zawodowych budownictwa przy ul. Kościuszki, Zasadnicza Szkoła Budowlana RPBM przy ul. Szkolnej, Zasadnicza Szkoła Zawodowa nr 2 przy ul. Szkolnej, Zasadnicza Szkoła Zawodowa RZPS "Radokór", Studium Nauczycielskie oraz Technikum i Zasadnicza Szkoła Odzie-

zowa. Grundownej zaś rozbudowie uległo Technikum Przemysłu Skórzanego przy ul. Śniadeckich, stając się nowoczesnym ośrodkiem kształcenia kadr dla przemysłu skórzanego i garbarskiego. Dobięga również końca budowa gmachu szkolnego oraz internatu dla Zasadniczej Szkoły Ogrodniczej w Woźnikach.

W roku 1971 zakończyła swoją działalność Studium Nauczycielskie. Ta założona dla Radomia i całej Kielecczyny placówka wykształciła w ciągu 13 lat swojego istnienia 2080 nauczycieli z wykształceniem półwyższym w systemie studiów stacjonarnych oraz podwyższyła kwalifikacje zawodowe drogą studiów zaocznych i wieczorowych 2804 nauczycielem. Jej likwidacja nastąpiła z powodu zmiany systemu kształcenia kadr nauczycielskich z dotychczasowych dwuletnich studiów nauczycielskich na trzyletni system studiów zawodowych w wyższych szkołach nauczycielskich.^{16/}

W ostatnich latach uruchomione zostały na terenie Radomia 2-letnie studia pomaturalne. Obecnie istnieje 5 tego typu placówek, w których kształci się 394 słuchaczy, w tym 220 kobiet. Zorganizowały je szkoły: energetyczna, budowlana, medyczna, skórzana oraz technikum przy ul. 1 Maja 68a.

W roku szk. 1973/74 we wszystkich 63 szkołach zawodowych wszystkich typów kształci się 15 743 młodzieży, w tym 6 206 dziewcząt. Do klas pierwszych przyjętych zostało 4986 młodzieży. W końcu r. szk. 1972/73 szkoły zawodowe w Radomiu opuściło natomiast 4 366 absolwentów, w tym 849 absolwentów ze świadectwem dojrzałości, 452 ze świadectwem ukończenia technikum i liceum zawodowego oraz 3 065 absolwentów zasadniczych szkół zawodowych.

W szkołach zawodowych dominuje w większym ciągu młodzież pochodzenia robotniczego. Aktualnie młodzież robotnicza stanowi 50,5% ogółu uczniów w technikumach oraz 60% w zasadniczych szkołach zawodowych. Młodzież chłopska

stanowi 22,4% w technikumach oraz około 30% w zasadniczych szkołach zawodowych. Dzieci pracowników umysłowych są reprezentowane w technikumach w ilości 23,9%, a w szkołach zasadniczych tylko w 9,1%.

Łącznie biorąc, w szkolnictwie zawodowym zatrudnionych jest obecnie 686 nauczycieli etatowych.

6. Szkolnictwo wyższe.

Osobny rozdział szkolnictwa radomskiego to szkolnictwo wyższe. Dopiero po drugiej wojnie światowej miasto wzbogaciło się o pierwszą w swojej historii placówkę szkolnictwa wyższego, którą jest Wyższa Szkoła Inżynierska. Inauguracja pierwszego roku akademickiego odbyła się w 1950 r. W ciągu pierwszych 10 lat istnienia WSI podjęło w niej studia prawie 3 tys. studentów a dyplomy na wydziałach: mechanicznym i chemicznym uzyskało łącznie 621 osób. O prężności i dynamizmie młodej uczelni niech świadczy fakt, że już od początku 1951/52 roku uruchomiła ona swoją filię w Skarżysku Kamiennym oraz na prawach filii - wydział chemiczny w Pienkach. Rozwój uczelni utrudniał w poważnym stopniu brak odpowiednich pomieszczeń na zajęcia dydaktyczne. Przez kilka lat szkoła korzystała bowiem z pomieszczeń Technikum Mechanicznego przy ul. Kościuszki 7. Dzięki staraniom miejscowych władz partyjnych i administracyjnych uczelnia otrzymała do swojej dyspozycji budynek pokoszarowy przy ul. Malezewskiego 22. Rozpoczęte w nim zajęcia dydaktyczne ze studentami w roku akad. 1962/63. W niedługim czasie WSI otrzymała dwa dalsze budynki pokoszarowe, w których urządzone laboratoria naukowe. Wiele zainteresowania i pomocy okazywały młodej uczelni radomskie zakłady pracy, a wśród nich szczególnie Zakłady Metalowe Gen. Waltera, RZPS "Radeskór", Radomska Wytwórnia Papierosów, Zakłady Metalowe w Skarżysku Kamiennym oraz Zakłady Chemiczne "Pre-

nit" w Pienkach.

W roku akadem. 1963/64 WSI radomska uruchomiła obok istniejących dotąd dwóch wydziałów mechanicznych w Radomiu i Skarżysku-Kam., trzeci wydział - garbarski.

W wyniku przeprowadzonej ostatnio reorganizacji Wyższa Szkoła Inżynierska w Radomiu została połączona z bliźniaczą uczelnią w Kielcach w Kielecko-Radomską Wyższą Szkołę Inżynierską. W Radomiu istnieją aktualnie następujące wydziały: Wydział Transportu i Komunikacji, Wydział Technologii, Obuwia i Garbarstwa, Wydział Ekonomiczny oraz Oddział Wydziału Mechanicznego. Baza radomskiego ośrodka WSI uległa ostatnio poważnej poprawie w związku z oddaniem do użytku nowe zbudowanego gmachu szkolnego przy ul. Wilcovej, w którym mieści się Wydział Ekonomiczny oraz z przekazaniem Uczelni całego kompletu gmachów po Studium Nauczy - cieleckim.

Poza tym radomska filia WSI otrzymała przed dwoma laty wielokondygnacyjny Dom Studenta przy ul. Malezewskiego. Baza lokalowa uczelni zostanie definitywnie poprawiona po wybudowaniu rozpoczętego już miasteczka akademickiego przy ul. Dalekiej.

Już w chwili obecnej w filii Kielecko-Radomskiej WSI w Radomiu pracuje pokaźna liczba pracowników naukowo-dydaktycznych. W roku 1970/71 w ośrodku radomskim WSI studiowało 1 722 studentów, w tym 633 kobiety. Ranga uczelni wzrosła w związku z przekształceniem jej z początkiem roku akadem. 1973/74 na pełną szkołę akademicką kształcąca magistrów inżynierów.

6. Inne placówki oświatowe - wychowawcze

A. Szkoły specjalne

Od początku istnienia Państwa Ludowej istniała w Radomiu szkoła podstawowa dla dzieci upośledzonych w rozwoju

umysłowym. Była nią Szkoła Podstawowa nr 21 im. J.F. Jęteyki. W pierwszym dziesięcioleciu swojego istnienia mieściła się ona w budynku przy ul. Traugutta 51. Sześciopięć pomieszczeń dydaktycznych uniemożliwiała jej dalszy rozwój. Z tego względu w szkole specjalnej mogła być umieszczona jedynie część dzieci upośledzonych w rozwoju umysłowym.

W końcu lat 50-tych warunki lokalowe szkoły uległy znacznej poprawie w związku z oddaniem do jej dyspozycji części gmachu przy ul. Słowackiego 17. Szkoła nr 21 otrzymała również dodatkowy lokal w celu urządzenia w nim internatu dla dzieci spoza Radomia. W tym samym również czasie powstała w mieście 3-letnia Zasadnicza Szkoła Zawodowa przyjmująca młodzież po ukończeniu Szkoły Podstawowej nr 21. Obydwie szkoły mieściły się w budynku przy ul. Słowackiego 17. W roku szkolnym 1960/61 uczyło się w nich razem 232 uczniów. Dalszy rozwój szkolnictwa specjalnego przypada na połowę lat 60-tych. W opuszczonym przez szkołę podstawową lokalu przy placu Stare Miasto, zorganizowano drugą w Radomiu Szkołę Podstawową Specjalną. Powstała również w tym samym czasie druga z kolei zasadnicza zawodowa szkoła specjalna. W 1965 r. w szkołach specjalnych stopnia podstawowego uczyło się 389 uczniów, a w zasadniczych szkołach zawodowych 137 uczniów.

Kolejna reorganizacja szkolnictwa specjalnego następuje na początku lat 70-tych. Przy szpitalu psychiatrycznym w Krychowiecach powstaje Szkoła Podstawowa nr 22 dla dzieci przewlekłe chorych. Czynna jest w dalszym ciągu Szkoła Podstawowa nr 12 /specjalna/ przy pl. Stare Miasto, zaś Szkoła Podstawowa nr 21 zostaje połączona wraz ze szkołą zasadniczą w Specjalny Ośrodek Wychowawczy. W roku szk. 1972/73 w Ośrodku tym kształciło się 211 dzieci, w tym 166 z upośledzeniem lekkim oraz 42 z upośledzeniem głębokim. W roku 1967 zakończona została budowa nowoczesnego ośrodka

szkolnego, w którym uruchomiono Zakład dla Dzieci Głuchych. Ośrodek ten posiada nowoczesnie wyposażone pracownie i gabinety oraz internat.

B. Szkoły artystyczne

Szkolnictwo artystyczne w Radomiu skupia się w dwóch placówkach, pozostających pod wspólnym kierownictwem. Jedną z nich to szkoła artystyczna I stopnia o 7-letnim cyklu kształcenia, druga natomiast to szkoła II stopnia o 5-letnim cyklu kształcenia. Szkoły artystyczne mieszczą się w 2 piętrowym budynku przy ul. Waryńskiego 2, w którym znajduje się 18 pomieszczeń dydaktycznych. W roku szkolnym 1970/71 w szkole artystycznej I stopnia kształciło się 246 uczniów, zaś w szkole II stopnia - 68 uczniów. Aktualnie w szkołach muzycznych kształci się 233 uczniów, w tym 134 dziewcząt.

C. Przedszkola

Jak informowało "Życie Radomskie" z 18 XI 1947 r., w Radomiu było w tym czasie czynnych 12 przedszkoli publicznych, obejmujących razem około 1 000 dzieci w wieku 3 - 6 lat. Wychowaniem przedszkolnym obejmowane wówczas prawie 17% dzieci w wieku od 3 do 6 lat. W piątym roku istnienia Polski Ludowej liczba przedszkoli w mieście zwiększyła się do 14. Większość placówek wychowania przedszkolnego lokowane w nowych, przestronnych budynkach. Nowe budynki otrzymały m. in. przedszkole Zakładów Metalowych Gen. Waltera, przedszkole przy ul. Śniadeckich, przy ul. Kalińskiej, a następnie na Osiedlu XV-lecia. W 1965 r. Radom posiadał 24 przedszkola, w tym 8 przedszkoli zakładowych, z ogólną liczbą 2 876 dzieci. Było to stanowisko zbyt małe w porównaniu z ówczesnymi potrzebami.

Na początku obecnej pięcioletki oddano do użytku

przedszkole RZHS "Radeskór", a w 1973 - przedszkole przy ul. Warszawskiej /Osiedle XV-lecia/. Obecnie w 25 placówkach wychowania przedszkolnego objęte 3 120 dzieci, co stanowi 32% dzieci w wieku od 3 do 6 lat. Ponadto działalnością ognisk przedszkolnych są objęte od kilku lat dzieci 6-letnie. Z dziećmi w przedszkolach pracuje aktualnie 153 nauczycielki, spośród których 1/3 posiada wykształcenie wyższe niż średnie.

D. Domy Dziecka. Opieka nad dziećmi

Radom ma również znaczne osiągnięcia w rozwoju form opieki nad dzieckiem. Na czele wybijają się Państwowe Domy Dziecka. Jak wynika z ówczesnych sprawozdań Inspektoratu Szkolnego, w piątym roku istnienia Polski Ludowej było w mieście 6 Domów Dziecka z ogólną liczbą 321 wychowanków, w większości sierot. W wyniku późniejszych reorganizacji, którym towarzyszyło upaństwowienie placówek, w miejsce rozdzielonych zakładów powstały większe domy dziecka.

W roku 1958 w 3 Domach Dziecka było umieszczonych 250 wychowanków, z tego 87 to pełne sieroty oraz 102 półsieroty. Zakłady te borykały się z poważnymi trudnościami lokalowymi. W omawianym tu czasie na 141 miejsce było przyjętych aż 250 wychowanków. Poza 3 P.D.Dz. były czynne wówczas w Radomiu także 2 Zakłady wychowawcze specjalne z liczbą 80 dzieci oraz Pogotowie Opiekunów z przeciętną liczbą 85 wychowanków. Częściowa poprawa warunków pracy P. D. Dz. nastąpiła na początku lat 60-tych z chwilą oddania do użytku nowego zbudowanego obiektu przy ul. Kolberga dla Państwowego Dому Dziecka nr 2. W 3 Domach Dziecka przebywało w r. szk. 1964/65 276 wychowanków, w tym 70 sierot i 129 półsierot; w 2 zakładach wychowawczych 153 wychowanków, zaś w Pogotewiu Opiekunów - 75 dzieci.

Taka mniej więcej liczba wychowanków w państwowych do-

mach opieki kształtowała się w późniejszych latach. W ostatnim czasie władze oświatowe propagują tzw. rodzinną formę opieki nad dzieckiem opuszczonym, względnie sierotą. Polega ona na przyjęciu na wychowanie takiego dziecka przez rodzinę, która wyrazi ku temu chęć. Z takiej formy opieki wychowawczej korzysta obecnie w Radomiu około 60 wychowanków.

Państwo Ludowe świadczy również pomoc finansową dla rodzin znajdujących się w trudnych warunkach materialnych. Wyraża się ona w formie stałych lub okresowych zasiłków, stypendiów, względnie w formie dożywiania w szkole. Dożywianie dzieci prowadzone jest w 27 szkołach i obejmuje średnio 2500 dzieci. Szeroko rozbudowana jest również akcja czasów letnich. Z różnych form czasów letnich korzystało np. w 1970r. 17 418 dzieci i młodzieży.

E. Młodzieżowy Dom Kultury. Praca pozalekcyjna w szkołach.

Zasłużoną placówką wychowania pozaszkolnego jest na terenie Radomia Młodzieżowy Dom Kultury /MDK/. Powstał on w 1952 r. z inicjatywy działaczy społecznych i oświatowych. W pierwszych latach swojego istnienia znany był pod nazwą Dom Harcerza. Łączna liczba kółek zainteresowania i przedmiotowych wynosiła w 1958 r. 44, a w 1964 r. już 124; uczestników kółek zainteresowania i przedmiotowych w roku 1958-1964, a w roku 1964 - 2 528. Młodzieżowy Dom Kultury służy również swoim uczestnikom bogatym i ciekawym księgozbiorem. Szczupłość pomieszczeń / willi przy ul. Mickiewicza, w której mieści się MDK, uniemożliwia dalszy rozwój tej zasłużonej w Radomiu placówki.

Praca pozalekcyjna z dziećmi jest również prowadzona w szkołach. Koncentruje się ona w kółkach przedmiotowych, zainteresowań artystycznych i sportowych, a także w świetlicach szkolnych. Przez tę pracę pozalekcyjną jest rozwijana także

przez organizacje dziecięce, jak ZHP, Młodzieżowa Służba Ruchu, Liga Ochrony Przyrody, PCK i inne.

7. Znaczenie Radomia jako ważnego ośrodka kształcenia kadr w Kielecczyźnie

Po drugiej wojnie światowej Radom stał się prężnym ośrodkiem kształcenia kadr specjalistycznych dla potrzeb rozwijającej się gospodarki narodowej. Tę ważną funkcję społeczną spełniają zasadnicze szkoły, technika i licea zawodowe, szkoły pomaturalne oraz Wyższa Szkoła Inżynierska. Tu zdobywa zawód oraz przygotowanie do studiów wyższych młodzież ze wsi, osad i małych miast naszego województwa. Na przykład w roku 1964/65 rozpoczęło w Radomiu naukę w klasach I liceów ogólnokształcących 197 uczniów spoza Radomia, tj. 25% ogółu uczniów w tych klasach; w technikumach, liceach zawodowych i szkołach zasadniczych 1 256 młodzieży, co stanowi 55,3% młodzieży w klasach I, zaś w szkołach przyzakładowych 362 uczniów tj. 53% ogółu nowo przyjętych uczniów. Z 7-miu internatów znajdujących się wówczas na terenie Radomia korzystało łącznie 1 597 uczniów pozamiejscowych, w tej liczbie - 577 dziewcząt, natomiast w r. 1970/71 z 8 internatów korzystało 1 727 młodzieży.

Spółeczeństwo Radomia, a w tym także i zakłady pracy w nim się znajdujące, przejawia żywe zainteresowanie sprawami oświaty i wychowania. Widocznym dowodem tego zainteresowania jest zgromadzona przez społeczność miasta kwota 107 988 tys. złotych w ciągu trwającej przez 14 lat zbiórki na Społeczny Fundusz Budowy Szkół i Internatów. Z części tej sumy wybudowano 4 szkoły podstawowe, budynek dla Wydziału Ekonomicznego WSI, rozbudowano jedną szkołę, opłacone pomoce naukowe i sprzęt dla 17 placówek. Należy w tym miejscu podkreślić wkłady finansowe rademskich zakładów pracy w budownictwie internatów, szkół przyzakładowych oraz budynków

na przedszkola, jak m.in. Zakłady Metalowe, RZIS "Radokór", czy Kombinat Budownictwa Miejskiego. Podkreślić również w tym miejscu należy ogromny wkład społeczeństwa rademskiego w zagospodarowaniu i urządzeniu terenów przy nowo oddawanych obiektach szkolnych.

Wszystko to składa się w sumie na 30-letni, jakże piękny dorobek szkolnictwa rademskiego, z którego miasto może być dumne w dniach jubileuszu Polski Ludowej.

- 1 / Dzieje szkolnictwa rademskiego w 20-leciu PRL poświęcony jest artykuł Cz. T. Zwolskiego i St. Ośki pt. "Szkolnictwo", zamieszczony w wydawnictwie RTN Rozwój Radomia 1945-1964, Radom 1964.
- 2 / Podane tu liczby uczniów w szkołach powszechnych oraz nauczycieli nie są ścisłe. Są zasadniczo kłopoty z ich ustaleniem. Obwiedowy Inspektorat Szkolny w Radomiu podawał bowiem dane łącznie dla miasta i powiatu rademskiego a nawet łącznie z pow. kozienickim. Według Rocznika Statystycznego miasta Radomia za rok 1931 wydany w 1934 r., w roku 1931 w publicznych szkołach rademskich uczyło się 9 751 dzieci, a w szkołach powszechnych prywatnych i chederach konesjonowanych 1179. Podana liczba uczniów w r. 1938/39 została ustalona na podstawie art. J. Grzywiny "Wpływ reformy jędrzejewiczowskiej na poziom nauczania w szkolnictwie powszechnym w Radomsku" - Biuletyn Kwartalny RTN 1968, nr 3-4, s. 66-67, oraz innych materiałów archiwalnych znajdujących się w posiadaniu autora niniejszego artykułu. Podobnie, w oparciu o posiadane materiały, ustaliliśmy w przybliżeniu liczbę nauczycieli zatrudnionych w szkołach powszechnych w Radomiu.
- 3 / Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział w Radomiu. Zespół Akt: Inspektorat Szkolny w Radomiu do r. 1950 sygn. 7.
- 4 / Rocznik Statystyczny m. Radomia, Radom 1962, s. 86.
- 5 / Wojewódzkie Archiwum Państwowe Oddział w Radomiu, tamże, sygn. 7.
- 6 / W wyniku zmian administracyjnych m. Radomia z dniem 1 I 1954 r. znalazły się w jego obrębie następujące szkoły, mieszczące się w większości w budynkach drewnianych: Szkoła Podstawowa nr 19 w dzielnicy Gołębiów, nr

20 w dzielnicy Długojów, nr 22 w Malczewie, 23 - w Długojewie, 24 - w Podkanowie, nr 25 - w Jezowej Woli oraz nr 26 w Wośnikach, nr 21 pozostawione w dalszym ciągu dla Szkoły Specjalnej.

- 7 / Przedstawiona w niniejszej części artykułu sytuacja w szkolnictwie podstawowym oparta jest w całości na sprawozdaniach GUS-u oraz innych dokumentach urzędowych miejskich władz oświatowych.
- 8 / M. Pietrusiewicz. Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej w średnich szkołach ogólnokształcących w Radomiu. "Przegląd Hist.-Ośw.", Warszawa 1971, nr 3.
- 9 / M. Sołtyk: Wzmocnienie życia kulturalnego w Radomiu po okupacji hitlerowskiej w latach 1945-1947. Praca dyplomatyczna w maszynpisie, w posiadaniu autora.
- 10 / Wszystkie liczby odnoszące się do szkolnictwa licealnego pochodzą ze sprawozdań GUS-u.
- 11 / "Życie Rademskie" z dnia 23 XI 1947 r., oraz z dnia 12 II 1948.
- 12 / J. Paduszek: Relacja Korespondencyjnego Liceum Ogólnokształcącego w rozwoju oświaty w Radomiu i w regionie rademskim. Radom 1973. Wydawnictwo ekoloniczne Państwowe Liceum Korespondencyjne w Radomiu.
- 13 / M. Sołtyk, op. cit.
- 14 / Państwowe Liceum Pedagogiczne w Radomiu powstałe na bazie utworzonego w 1943 r. tajnego liceum o tej samej nazwie.
- 15 / Rozdział niniejszy oraz następne zostały opracowane na podstawie sprawozdań GUS-u oraz innych dokumentów urzędowych, udostępnionych przez KOS w Kielcach, Miejski Inspektorat Statystyki w Radomiu, Miejski Kom. Planowania Gospodarczego i Wydział Oświaty Prez. MRN.
- 16 / Zob. art. M. Sołtyka pt. 10 lat SN w Radomiu. Biuletyn Kwartalny RTN, Radom 1968, nr 3-4.

Biuletyn Kwartalny RTN
tom XI, z.1-2, 1974r.

Danuta Tomczyk

ROZWÓJ ŻYCIA KULTURALNEGO W RADOMIU /1945-1973/

Start do obecnych osiągnięć w dziedzinie kultury w Radomiu był szczególnie trudny. Działaczom przypadło odbierać zacołanie nie tylko z okresu dwudziestolecia międzywojennego, ale także likwidować ogromne zniszczenia materialne z okresu okupacji hitlerowskiej.

Od pierwszych dni istnienia władzy ludowej w Radomiu krystalizował się społeczny charakter prasy poprzez jej związek ze służbą publiczną. Już 6 lutego 1945 r. ukazał się pierwszy numer "Rademskiego Biuletynu Informacyjnego", którego początkowy nakład wynosił 4-5 tys. egz. Z dniem 6 kwietnia 1945 r. "Biuletyn" zmienia nazwę na "Głos Ziemi Radomskiej". Kierował nim redaktor Hieronim Michalski. Wkrótce potem bo 15 maja 1945 r. nastąpiła fuzja wspomnianego pisma z "Dziennikiem Kieleckim" i od 16 maja zaczął wychodzić "Dziennik Powszechny", którego

redaktorem był Jan Jaster. 1 kwietnia 1945 r. wznowiono wydawanie tygodnika "Życie Robotnicze", którego wydawcą był Komitet Miejski PPS a redaktorem - Helena Szawłowska. 14 kwietnia 1945 r. ukazał się tygodnik "Świt" - pismo PPR poświęcone sprawom politycznym, społecznym i kulturalnym, 1 marca 1947 r. wyszedł pierwszy numer "Życia Radomskiego" ukazującego się do dziś. Jego redaktorem naczelnym był Tadeusz M. Dutkowski.^{1/} "Życie Radomskie" ukazywało się w nakładzie 6 tys. egz. Obecnie nakład wynosi 19 tys. egz. w dni powszednie i 25 tys. w niedziele i święta. Pierwszy numer "Słowa Ludu" ukazał się 28 września 1949 r. jako organ KW PZPR. Początkowy nakład 35 tys. egz, wzrósł do 160 tys. egz. Obecnie Radom posiada swoją mutację dziennika, który przez wiele lat nosił nazwę "Radomskie Słowo Ludu".

W Radomiu ukazują się również gazety zakładowe: w 1956 r. wychodziło "Słowo Budowlanych" organ Zjednoczenia Budownictwa Miejskiego. W lipcu 1956 r. - "Obuwnik Radomski" w nakładzie 1 300 egz., obecnie "Radomskie Echo Skórzanych", organ Samorządu Robotniczego Radomskich Zakładów Przemysłu Skórzanego "Radoskór", ukazujący się 3 razy w miesiącu w nakładzie 8 tys. egz. Od 1953 r. wychodzi "Życie Załogi", organ Samorządu Robotniczego Zakładów Metalowych im. Gen. Waltera w nakładzie - 5 tys. egz.

W okresie 30 lat istnienia władzy ludowej rozwijała się w mieście działalność wydawnicza instytucji, organizacji, stowarzyszeń naukowych, związków twórczych i towarzystw regionalnych. W latach 1945-73 wydano w Radomiu wiele publikacji, do których zaliczyć należy: roczniki statystyczne publikowane przez Wydział Statystyki EMRN /1962, 1965, 1971/, "Radom, Szkice z dziejów miasta" pod red. Jędrzeja Jędrzejewicza /1961/, Władysław Gubała "Ra-

dom miasto ohlubnych tradycji - 1905-1945" /1955/, Tadeusz Błachuciak "Radom i okolice" /1956/, Ruch oporu podczas II wojny światowej przedstawił Stanisław Skwarek w książkach "Do końca wierni" /1970/ oraz "Ziemia radomska w walce z okupantem 1939-1944" /1971/; Jan Gauze wydał dwie powieści z wędrówek brazylijskich, a w 1973 r. ukazała się jego książka o Radomiu z lat 1900-1907 pt. "Złożyłeś przysięgę, będziesz z nami". Elżbieta Jackiewiczowa wydała powieść "Pokolenie Teresy" poświęconą okupacji w Radomiu /1965, 1966, 1969, 1971/. Z dziedziny literatury wspomnieniowej należy wymienić: Zacheusza Pawlaka "Przeżyłem" /1969, 1973/ i Stefani Perzanowskiej "Gdy myśli do Majdanka wracają" /1970/. W latach 1945-1947 wydano w Radomiu tomiki poezji Jana Bolesława Ozoga: "Kraj", "Jej Wielki Wóz" oraz "Ząb Mamuta" /nowela/ i Stanisława Skenecznego "Z lasu", Zygmunta Machnikowskiego "Żołnierzom świata", Juliusza Jaśkiewicza "Przechudzenie" i Andrzeja Kamińskiego "Sen o karabinie".

Radomskie Towarzystwo Naukowe wydało "Rozwój Radomia 1945-1964" pod red. Stefana Witkowskiego /1965/, "Zabytki Ziemi Radomskiej. Gromadzenie i ochrona" pod red. Wojciecha Kalinowskiego /1969/, "Przemysł Radomia" pod redakcją S. Witkowskiego /1970/, a E. Bróz i St. Cieśliński opublikowali "Przewodnik przyrodniczy po okolicach Radomia" /1971/.

W latach 1945-1956 ukazywały się roczniki Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych. Z okazji organizowanych wystaw, jubileusów itp. katalogi oraz wydawnictwa ekologiczne wydały: Państwowe Ognisko Plastyczne, Archiwum, Miejska Biblioteka Publiczna, Muzeum oraz Wydział Kultury EMRN.

Jednym z najbardziej charakterystycznych czynników rozwoju szerokich zainteresowań społeczeństwa jest wzrost

sprzedaży gazet i czasopism. Do 1949 r. rozprowadzaniem ich trudniły się we własnym zakresie poszczególne wydawnictwa. Od 1945 - 1950 r. działała w Radomiu Ekspozytura Zarządu Spółdzielni "Czytelnik", organizująca sprzedaż książek i czasopism. Od 1950 r. rozprowadzaniem prasy zajęło się Przedsiębiorstwo Upowszechnienia Prasy i Książki "Ruch". W 1966 r. na terenie miasta istniało 110 kiosków, podczas gdy w 1973 r. - ok. 180. Sprzedaż gazet i czasopism kształtowała się następująco: w 1960 r. - 11 309 tys. /87 na 1 mieszk./, w 1970 r. - 19 273 tys. egz./121 na 1 mieszk./. W 1972 r. Oddział "Ruch" rozprowadził czasopism społeczno-politycznych: miesięczników - 2 884, tygodników - 3 961, dzienników - 25 969.

Pod szyldem FUPIK "Ruch" działa Klub Międzynarodowej Prasy i Książki. Klub powstał 26 listopada 1970 r. Cele swoje realizuje przez organizowanie różnych imprez i wystaw, prowadzenie czytelni i kawiarni oraz księgarni. Od powstania do połowy 1973 r. w Klubie odbyło się 246 różnorodnych imprez z udziałem 25 510 uczestników oraz urzędowe 130 wystaw poświęconych różnym wydarzeniom politycznym, kulturalnym i gospodarczym w kraju i za granicą. Prelegenci w Klubie rekrutowali się z oświatowego środowiska politycznego, naukowego i kulturalnego.

Uruchomieniem sieci księgarstwa po wyzwoleniu na terenie Radomia zajęły się organizacje spółdzielcze oraz osoby prywatne. W 1945 r. zorganizowano pierwszą księgarnię "Edward Suchański" przy ul. Żeromskiego 27, którą prowadził Stanisław Suchański do 28 lutego 1949 r. W 1945 r. istniała przy ul. Żeromskiego 24 Ekspozytura "Czytelnika", gdzie można było nabywać całą polską cedienną prasę. W 1950 r. utworzono Przedsiębiorstwo Państwowe "Dom Książki", które przejęło wszystkie księgarnie spółdzielcze i prywatne. W latach 1957-59 trwa rozbudowa, modernizacja

siatki księgarskiej. Powstają nowe księgarnie. W 1960 r. na terenie miasta było 7 księgarni, podczas gdy w 1973 r. 10. W 1972 r. księgarnie radomskie sprzedały 738 tys. egz. książek /4,5 na 1 mieszk./. Globalna suma utargu wynosiła 16 965 tys. zł. /103,1 zł. na 1 mieszk./.

O wzroście liczby wydawanych książek, czasopism i gazet, w pewnym zakresie również i o ich rozwoju decyduje przemysł poligraficzny. Drukarnie radomskie należały do tej gałęzi przemysłu, w których zniszczenia wojenne usunięte najszybciej - dzięki ofiarności i oddaniu pracowników. W Radomiu funkcję pełnomocnika rządu do spraw zakładów graficznych pełnił Stanisław Kwaśniewski, późniejszy dyrektor drukarni. Drukarnię uruchomiono 29 stycznia 1945 r., nadając jej nazwę II Drukarnia Państwowa. Zatrudniała ona 27 osób, podczas gdy w 1960 r. - 114, a w 1970 r. - 120. Wartość produkcji globalnej wynosiła: w 1955 r. - 3 979, 4, w 1965 r. - 13 033, 0, w 1970 - 16 322 /w tys. zł./^{2/} W latach 1956-65 wprowadzono znaczną poprawę parku maszynowego, stare maszyny zastąpiono nowoczesnymi o dużej wydajności pracy. W pierwszych latach powojennych przerób roczny wynosił ok. 100 ton papieru, w 1953 - 375, w 1965 - 1 000 ton.

W 1964 r. włączone do spółdzielni "Opakowanie" powstała w roku 1950/ Spółdzielcze Zakłady Graficzne, które miały siedzibę przy ul. Żeromskiego 28. W Radomiu istnieje również Inwalidzka Spółdzielnia "Nowe Życie", która przejęła w 1950 r. drukarnię od spółki "Stano i Ciempke". Obecnie spółdzielnia posiada duży zakład poligraficzny w nowym budynku przy ul. Ptasiej 14 /od 1970 r./, oparty na maszynach importowanych z NRD i Czechosłowacji, skracający cykl produkcyjny przez wprowadzenie techniki kserograficznej. "Mała poligrafia" zatrudnia 20 osób, w pierwszym roku wartość produkcji wynosiła ok. 2,5 mln zł.

7 lutego 1945 r. powstał w Radomiu Instytut Naukowo-Społeczny, który miał ogromne znaczenie w reaktywowaniu i rozwoju życia kulturalno-oświatowego tuż po wojnie. INS prowadził pracę w wielu sekcjach: dokumentarnej, kształceniowej, świetlicowej, widowiskowej, Klubu Młodych. Działaczami byli: Henryk Paluszyński, Tomasz Kwapisiewicz, Elżbieta Gałęcka-Jackiewiczowa, Marian Sołtyk i inni. Ważniejsze akcje zorganizowane przez INS: otwarcie Liceum Administracyjnego, publiczna zbiórka książek pod hasłem "Dajmy wsi książkę polską", kursy świetlicowe, poranki i koncerty na rzecz powracających z obozów koncentracyjnych, manifestacja pogrzeb ofiar zbrodni hitlerowskiej, cykl wykładów prof. Kotarbińskiego, wieczór autorski poetów Radomia, kursy języków obcych, teatrzyk kukiełkowy, koncert recytatorski K. Rychterówny, Uniwersytet Powszechny, cykl odczytów o Ziemiach Zachodnich, wieczór piosenek żołnierskich i wiele innych.^{3/}

Jedną z poważniejszych akcji w wielkiej ofensywie kulturalnej było organizowanie czytelnictwa. Zarząd Miejski m. Radomia już 26 stycznia 1945 r. powołał na stanowisko kierownika Biblioteki Florentynę Jakubczakową /założycielkę Biblioteki w 1922 r./.

31 maja 1945 r. Biblioteka udostępniła swoje zbiory w liczbie 5 000 wól. Ogółem księgozbiór obejmował 39 475 wól. zgromadzonych z różnych przedwojennych bibliotek radomskich i biblioteki sejmikowej im. Stefana Hempla.

Rozwój Biblioteki w okresie 30-lecia PRL przedstawia się następująco:

R o k	Il. placówek	Księgozbiór	Czytelnicy	Wypożyczenia
1945	centrala + 1 filia	39 475	2793	67870
1965	" + 7 filii	123 773	16569	266791
1972	" + 11 "	166 503	19538	410190

Do Upowszechnienia książki przyczyniają się prace - dzone przez Bibliotekę różne formy i metody pracy. Na pierwszym miejscu należy wymienić prawnictwo oraz szeroko stosowane formy wizualne o charakterze informacyjnym i propagandowym: wystawki nowości i tematyczne, wystawy okolicznościowe, plakaty, recenzje. Ciekawsze wystawy "Z książką przez Tysiąclecie", "Radom i okolice w książce i czasopiśmie". Biblioteka bierze czynny udział w konkursach i akcjach propagujących książkę, urządza spotkania z autorami, służy pomocą i fachowym instruktorem bibliotekom zakładowym, prowadzi praktyki dla uczestników zaocznych kursów bibliotekarskich.

Powiatowa Biblioteka Publiczna działa od 1945 r. obejmuje teren powiatu radomskiego. Jej księgozbiór w 1945 roku wynosił 2 611 wól., podczas gdy w 1972 r. - 240 281 wól. Powiatowa Biblioteka Pedagogiczna została założona w 1958 r., a jej księgozbiór wynosi obecnie 12 898 wól. W latach 1961-1971 istniała bogata zaopatrzona Biblioteka Studium Nauczycielskiego, która dysponowała księgozbiorem liczącym 24282 wól. Przy Kielecko-Radomskiej WSI istnieją 2 biblioteki: wydziałów technicznych /założona w 1961 r./ z księgozbiorem liczącym 20 580 wól., oraz ok. 1 600 czytelników i Wydziału Ekonomicznego /założona w 1969 r./ - 11 515 wól. Biblioteka otrzymała z Instytutu Ekonomiki i Organizacji Przemysłu w Warszawie ok. 26 000 wól.

Na terenie miasta działają także biblioteki techniczne: NOT-u przy Radoskórce, przy ZNTK i przy Zakładach im. Gen. Waltera - łączne księgozbiory w/w bibliotek wynoszą ok. 15 600 wól.

Z większych bibliotek zakładowych należy wymienić: bibliotekę w Domu Kultury Zakładów Metalowych /powstała w 1948 r./ - obecnie posiada 22 953 wól. i 2 409 czytelników, przy "Radoskórce" - 11 421 wól. i 2 127 czytelników, przy

ZPD - 8 780 wol. i 1 155 czytelników, przy ZZK - książe -
zbiór 11 000 wol., przy ZEOW - 6 035 wol., Kombinat Budow-
nictwa Miejskiego - 3 996 wol.

W okresie 30-lecia PRL dorobek bibliotek radomskich
jest imponujący, co przedstawia się w następujących cyf-
rach:

1955 r. - 61 bibliotek z księgozbiorem 223 200 wol., 31 900
czytelników, 411 500 wypożyczeń;

1972 r. - 74 biblioteki z księgozbiorem ok. 613 192 wol.

W 1972 r. na 1 mieszkańca przypadało ok. 3,7 książki.

Wyrazem zainteresowania twórczością literacką w Ra-
domiu jest działalność Klubu Literackiego. Pierwsze wzmian-
ki w prasie o jego powstaniu pochodzą z kwietnia 1945 r.,
kiedy odbył się wieczór autorski młodych poetów Radomia -
"Żagwiarzy" /H. Paluszyński, St. Skoneczny, Jaśkiewicz, A.
Teodorowicz-Nowicki, Machnikowski/. 10 maja 1948 r. rozpe-
czął działalność pod patronatem Warszawskiego Związku Li-
teratów Polskich; prezesem został Tadeusz M. Dutkowski, wi-
ceprezesem Jerzy Szymkowicz-Gombrowicz. Główny cel dzia-
łalności Klubu - to propagowanie literatury, piękna słowa,
popularyzacja dzieł literackich, Propagowanie literatury,
wspomaganie rzadkich zresztą talentów, sławne dzienniki umó-
wione maturzystów, poranki teatralne, kontakty z pisarzami
i literaturoznawcami - to wcale nie wyczerpujące podsumowa-
nie działalności Klubu.

Na krótko po wojnie związała się z Radomiem grupa po-
etów i pisarzy: Jan Bolesław Ożóg, Stanisław Skoneczny, Je-
rzy Jędrzejewicz, Elżbieta Gałęcka-Jackiewiczowa, w później-
szym okresie Jan Gauze, Stanisław Mioduszewski, Tadeusz Zi-
mecki. Poza zawodowymi literatami znajdowała się również
grupa ludzi związanych z działalnością Klubu: Jerzy Szymko-
wicz-Gombrowicz, Aleksander Czaplicki, Roman Ioth, Marian
Pietraś, Wacław Rousseau, Ireneusz Szukalski, Jerzy Helbich.

sobem aktowym, składającym się z 55 zespołów o 1 502 mb, roz-
poczęto już w połowie 1945 r. Od 1 czerwca 1950 r. Archiwum
stało się Oddziałem Powiatowym Wojewódzkiego Archiwum Pań-
stwowego w Kielcach, a w r. 1952 podniesiono do rangi Od-
działu Wojewódzkiego. W 1960 r. uchwałą PMRN zabytkowy bu-
dynek ratusza, dzieło architekta włoskiego H. Marconiego,
przeznaczone zostało na pomieszczenia dla Archiwum. 4 maja
1964 r. nastąpiło uroczyste otwarcie siedziby Archiwum w no-
wym gmachu. Zasób Archiwum to ok. 380 zespołów aktowych o
łącznej liczbie ok. 62 000 jednostek. Z akt korzystają za-
równo osoby prywatne jak i instytucje. W latach 1945-1970
załatwiono 5 422 kwerendy.

Rok Liczba korzystających Liczba udostępnionych t.a.

1945-50	38	589
1972	127	1 028

Istotną rolę w upowszechnieniu kultury spełniają op-
rócz prasy, książki - radio i telewizja. W latach 1945-1948
radomski radiowęzeł poszczycić się może okazałym dorobkiem
w akcji radiofonizowania miasta. Podczas gdy w 1946 r. prze-
prowadzonych było zaledwie 12 km linii, w r. 1948 było już
38 km obsługujących ponad 1 000 głośników. 6 marca 1952 r. po-
raz pierwszy zabrzmiał głos z miejscowego radiowęzła. Du-
szą pierwszego zespołu był Stanisław Fila. Do 1962 r. KRAL
nadał ok. 4 000 audycji.

Stan abonentów radia w r. 1955 - 15 970 na 1000 mieszk. 136,9
" " " " " 1972 - 33 948 " 1000 " 270
W 1958 r. zainstalowano w Radomiu pierwsze 82 odbiorniki
telewizyjne; w 1960 r. było ich już 1 145, podczas gdy w
1972 r. - 32 551.

Do szybkiego wzrostu ilości telewizorów w mieście
przyczyniło się zainstalowanie przekaźnika na Osiedlu XV -
lecia, a ostatnie dzięki wybudowaniu i oddaniu do użytku

W r. 1966 do grupy "Konfrontacje" należeli: Aleksander Czapliski, Jan Gauze, Henryka Kosiowa, Barbara Gajewska, Wacław Rousseau. W okresie lat 1959-1972 Klub zorganizował: 41 spotkań autorskich, 25 odczytów, 41 innych imprez. W ramach spotkań gościli w klubie: Władysław Broniewski /3 krotnie/, Stanisław Ryszard Dobrowolski, Waldemar Babinicz, Wiktor Worezylski, Jarosław Iwaszkiewicz, Jerzy Putrament, Ryszard Miernik i wielu innych.

Reaktywowanie działalności Muzeum nastąpiło już w kwietniu 1945 r., a otwarcie dla publiczności 21 paździer - nika tegoż roku. Muzeum posiadało wówczas działy: archeologiczny, paleontologiczny, mineralny, etnograficzny, numizmatyczny, sztuki malarskiej. Poważnym krokiem naprzód w działalności Muzeum było upaństwowienie w r. 1950. Od tej chwili rozpoczął się nowy okres w dziejach Muzeum. W roku 1952 przystąpiono do reorganizacji, tworząc Muzeum Podstawowe, którego wystawa stała obrazowała powstanie i rozwój życia na ziemi. Drugą stałą ekspozycją była historia Radomia. W 1962 r. powstała stała galeria malarstwa polskiego od połowy XVIII do pocz. XX w., stale uzupełniana nowymi nabytkami i opracowaniami naukowymi. Podjęta w skali kraju akcja "Muzea uniwersyteckie kultury" - znalazła żywy oddźwięk w Muzeum, gdzie akcja ta rozwinęła się bardzo szeroko. W r. 1964 uzyskano dodatkowy lokal dla działu archeologicznego - zabytkowy budynek b. kościoła św. Wacława na Starym Mieście, pochodzący z XIII w. Działalność Muzeum prowadzona w zasadniczych kierunkach: wystawienniczej, oświatowej, badawczej przynosi z każdym rokiem ogromne osiągnięcia.

Rok	Działy	Wystawy stałe	Wystawy czasowe	Frekwencja
1960	3	2	19	28 934
1972	6	-	20	26 400

Z chwilą wyzwolenia Radomia 16 stycznia 1945 r. przystąpiono do organizacji Archiwum. Prace porządkowe nad za -

nowej retransmisyjnej stacji telewizyjnej na Świętym Krzyżu wydatnie poprawił się odbiór programu telewizji w mieście.

Kina radomskie odegrały dużą rolę w rozwoju kultury w mieście. Już dwa dni po wkroczeniu wojsk radzieckich do Radomia, kino "Bałtyk" rozpoczęło normalne wyświetlanie filmów. 7 maja 1945 r. zostało uruchomione kino "Hel". Obok tych dwóch istniało trzecie kino "Wisła"^{4/}. W r. 1948 liczba premier w kinach radomskich wyniosła 156; liczba przedstawień - 2 306; frekwencja 651 474 widzów. W latach 1961 - 1964 wzrosła liczba kin i obecnie posiadamy 4 kina państwowe i 2 związkowe. W 1972 r. odbyło się 7 163 seansów filmowych, które obejrzało 814 500 widzów. Aktualnie miasto dysponuje 2 847 miejscami kinowymi.

Dyskusyjny Klub Filmowy istniejący w Radomiu od września 1956 r. jest członkiem Federacji DKF w Polsce. Należy do najstarszych w kraju klubów, które popularyzują dobrą kinematografię, uczą odbieru sztuki filmowej. Klub korzysta z pomieszczeń kina "Hel".

Pożyteczną działalność oświatową prowadzi Oddział Centrali Filmów Oświatowych "Filmos", który zajmuje się rozpowszechnianiem filmów szkolnych i instruktażowych.

17 marca 1945 r. Związek Zawodowy Pracowników Sztuki sekcja aktorska wzywała wszystkich kolegów aktorów w Radomiu i okolicy do przybycia na zebranie w sprawie uruchomienia w Radomiu stałego teatru.^{5/} Doniesienie roli teatru, jako czynnika oddziaływającego zarówno na wychowanie społeczeństwa, jak też na podwyższenie jego poziomu kulturalnego było treską Zarządu Miejskiego, który kilkakrotnie na posiedzeniach zajmował się sprawą stałego teatru. Na siedzibę teatru proponowano Dom Kultury Robotniczej przy ul. Malczewskiego, potem kino "Wisła" w budynku ZZK. Od 15 września 1948 r. do 1 grudnia 1954 r. kierownikiem literackim

sceny radomskiej był Jerzy Jędrzejewicz. W okresie lat 1950 odbyło się kilka premier m. in. "Noce narodowe" R. Brandstaetera; "Krakowiacy i górale" W. Bogusławskiego; "Grzech" S. Żeromskiego. Ambitne i śmiałe plany repertuarowe przeżywał teatr w l. 1952-1958 za kierownictwa Ireny i Tadeusza Byrskich. W r. 1955 stanowisko zastępcy dyrektora teatru i kierownika sceny radomskiej objął dojrzały aktor, legitymujący się długoletnimi sukcesami w Warszawie-Zdzisław Karczewski. Na scenie teatru w Radomiu stawiało pierwsze kroki: Tadeusz Kalinowski, Alicja Kisielewska, Ludmiła Horbacka, Barbara Wałkówna, Anna Ciepielewska, Stanisław Niwiński, Mieczysław Pawlikowski.

W 1960 r. teatr radomski wystawił widowiskowe historyczne Jerzego Zagórskiego "Calendarium Radomiense" w reżyserii Jadwigi Marsze. W okresie l. 1960-1970 odbyło się :

Rok	przedstawień	widzów	frekwencja w %
1960	240	80 914	56
1970	106	46 599	57

W 1965 r. na podstawie decyzji inspektora ZZPKiSs teatr został zamknięty i działalność swoją przeniósł do sali koncertowej PMRN, gdzie do dziś wystawia sztuki 3 razy w tygodniu. W ostatnim czasie przystąpiono do adaptacji pomieszczeń teatru przy pl. Zwycięstwa.

Omawiając osiągnięcia teatru zawodowego nie sposób nie wspomnieć o istniejącym w latach 1959-1968 Studenckim Teatrze Poezji przy Studium Nauczycielskim. Patronował mu oddany bez reszty polonista mgr Stanisław Nowakowski. W sumie w okresie tych lat teatr dał 90 przedstawień pełnospektaklowych, które obejrzało ok. 65 tys. widzów.

Upowszechnienie muzyki w okresie powojennym wiąże się z powstaniem w maju 1945 r. Instytutu Muzycznego. Celem jego było prowadzenie niższej i średniej szkoły muzycznej,

kursów umuzykalnienia oraz krzewienia wśród społeczeństwa zamiłowania do muzyki. Dyrektorem Instytutu był Marcell Karczemny, późniejszy dyrektor /do 1972 r./ Szkół Muzycznych. W r. 1946 w Instytucie kształciło się 238 słuchaczy. W r. 1952 szkoła prowadzona przez Instytut została upaństwowiona, w 1956 r. otrzymała nowy budynek przy ul. Waryńskiego 2. W lipcu 1961 r. została utworzona średnia szkoła muzyczna, gdzie czynne były dwa wydziały: instrumentalny z 13 specjalizacjami oraz wokalny. W r. 1961/62 do szkoły uczęszczało 280 uczniów, w 1973/74 szkoła I stopnia miała 232 uczniów a szkoła II stopnia - 75 uczniów.

Od 1952 r. istnieje Społeczne Ognisko Muzyczne, którym kieruje Kazimierz Potkański. W 1959 r. było ok. 300 młodych dziewcząt i chłopców; w r. 1973 - 270. Ognisko posiada 7-letni dział dziecięcy i 4-letni dział młodzieżowy.

Poważnym osiągnięciem ruchu muzycznego w mieście było zorganizowanie Orkiestry Symfonicznej. O pierwszych próbach utworzenia donosi na swych łamach "Głos Ziemi Radomskiej"^{6/} 12 grudnia 1947 r. odbył się pierwszy publiczny występ pod dyr. Ludwika Knysaka. Orkiestra koncertowała w świetlicy "Bata", zespół składał się z 36 muzyków. w latach 1950-1952 Powiatowa Rada Związków Zawodowych wspólnie z przedstawicielami świata muzycznego podejmowały dalsze próby organizowania orkiestry symfonicznej. Pierwszym osiągnięciem był inauguracyjny koncert w dniu 14 grudnia 1953 r. pod batutą Aleksandra Marczewskiego, który przez 10 lat prowadził zespół. Z ROS-em występował cały szereg wybitnych solistów: Ildia Grychteżówna, Maria Fełtyn, Iger Iwanow, Henryk Palulis. Po A. Marczewskim orkiestra miała dyrygenta w osobie Czesława Orsztynowicza, w l. 1967-1969 Antoniego Wicherka, od stycznia 1972 ROS-em kieruje Zdzisław Sełtyszewski.

Od 1965 r. akcję umuzykalniania prowadzi Radomskie Towarzystwo Muzyczne. Poprzez nawiązanie współpracy z Filharmonią Narodową, która zobowiązała się objąć patronat nad kulturą muzyczną miasta, odbyło się szereg ciekawych koncertów. W r. 1966 koncert Wielkiej Orkiestry Filharmonii Moskiewskiej; 1967 r. - koncert chóru Stuligrosza; występ Orkiestry Filharmonii Drezdeńskiej oraz recital jednego z wielkich pianistów świata Witolda Małcużyńskiego.

Radom ma piękne tradycje dotyczące chórów. Wiele ze spółów śpiewczych Radomia stało na wysokim poziomie artystycznym, które zbierały uznanie nie tylko w mieście, lecz na terenie całej Polski. Już w l. 1945-1949 istniały następujące chóry: Żeński im. Marii Gajl, Męski Państwowych Szkół Przemysłowych i Mieszany Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Skórzanego. W l. 1953-1970 działał chór międzyszkolny pod nazwą "Młoda Pieśń" prowadzony przez Helenę Ciber. Chór występował na wszystkich poważniejszych uroczystościach państwowych i społecznych.

Krzewieniem kultury choreograficznej i popularyzowaniem jej wśród młodzieży zajmuje się Społeczne Ognisko Baletowe. W r. 1945 w Radomiu powstał ośrodek tańca klasycznego - szkoła baletowa, której założycielem i kierownikiem jest Helena Stadnicka. Od 1 września 1950 r. szkoła przyjęła nazwę - Społeczne Ognisko Baletowe. Ognisko ma dwa działy: dziecięcy od 5-12 lat i młodzieżowy od 12 wzwyż. Program Ogniska opiera się na nauce tańca klasycznego i ludowego. W 1959 r. w Ognisku kształciło się ok. 100 osób, w 1973 r. - ok. 50. Uczniami Ogniska są znani soliści baletu i opery: Zbigniew Strzałkowski i Henryk Szydlowski oraz Tadeusz Zlamal.

Dzięki grupie miłośników sztuki i artystów radomskich powstało w Radomiu 15 czerwca 1945 r. Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, którego celem jest krzewienie i popu-

laryzowanie sztuk plastycznych wśród najszerszych kręgów społecznych. Już 1 maja 1945 r. została otwarta pierwsza wystawa sztuki, na którą złożyły się prace licznych artystów plastyków wówczas zamieszkałych w Radomiu: Wacława Dobrowolskiego, Heleny Wysockiej, Ireny Cichowskiej, Haliny i Jędrseja Krysińskich, Władysława Mikosa, Haliny Hermanowicz, Stanisława Zajączkowskiego, M. Wiercińskiego, M. Kluge. Organizowane od 1945 r. Ogólnopolskie Wystawy Plastyki podnosiły rangę miasta, jako ośrodka sztuki plastycznej. W okresie lat 1945-1972 TRSP zorganizowało ok. 269 wystaw ogólnopolskich, które zwiedziło ok. 573 639 osób.

Poważnym ośrodkiem oddziaływania kultury plastycznej na społeczeństwo jest działalność Państwowego Ogniska Plastycznego. Placówka została założona przez artystę malarza Wacława Dobrowolskiego w 1945 r. jako Szkoła Rysunku, Malarstwa i Rzeźby. W 1951 r. została upaństwowiona, przyjmując nazwę Państwowe Ognisko Plastyczne. W Ognisku wykładane są przedmioty: rysunek, grafika, literniectwo, wiedza o sztuce, fotografika, rzeźba, malarstwo. W r. 1945/46 było 2 kursy i 27 uczniów, podczas gdy w 1973/74 - 5 kursów i 154 uczniów.

Rozwijanie wśród swoich członków umiejętności wiedzy i sztuki fotograficznej oraz popularyzacja fotografiki we wszystkich jej dziedzinach - oto cel Radomskiego Towarzystwa Fotograficznego - działającego od r. 1961. Towarzystwo jest członkiem Federacji Stowarzyszeń Fotograficznych w Polsce, skupia ok. 40 członków. Działalność wystawiennicza to roczne wystawy amatorskiej Fotografii Artystycznej, wystawy tematyczne: "Radom i jego ludzie", "Ziemia Radomska w XX-leciu" itp.

Z inicjatywy ambitnych entuzjastów, przy poparciu miejscowych władz partyjnych i administracyjnych powstało w październiku 1963 r. Radomskie Towarzystwo Naukowe. Celem

RTN jest praca nad rozwojem i popularyzacją badań naukowych, szczególnie dotyczących miasta i regionu radomskiego. RTN prowadzi działalność w trzech komisjach: historycznej, nauk społecznych i przyrodniczych. Z bogatej o różnorodnej formie działalności, bez wątpienia na czołże wybija się działalność wydawnicza.^{7/} Systematycznie ukazuje się Biuletyn Kwartalny, zawierający ciekawe materiały o charakterze informacyjno-przyczynkowym, dotyczącym najistotniejszych spraw kultury miasta i regionu. Dotychczas ukazało się 10 tomów Biuletynu Kwartalnego RTN, które zawierają 25 zeszytów i ok. 100 arkuszy autorskich publikacji.

Poważnym wkładem RTN w zdobywaniu materiałów źródłowych o mieście i regionie jest organizowanie sesji naukowych z udziałem wybitnych przedstawicieli świata naukowego. W latach 1963-1972 RTN zorganizowało ok. 15 sesji, konferencji, debat. Z ciekawszych należy wymienić: konferencję poświęconą problematyce funkcji przemysłu w rozwoju miasta; sympozjum z okazji 50-lecia odzyskania niepodległości; 30-lecia PPR; 25-lecia PRL; 100 rocznicy urodzin Tytusa Chałubińskiego. Do ważniejszych prac RTN należały badania naukowe murów obronnych m. Radomia. Prace przy odsłanianiu i konserwacji murów miasta kazimierzowskiego z II poł. XVI wieku prowadzone były pod kierownictwem doc. dr inż. arch. Andrzeja Gruszeckiego z Politechniki Warszawskiej. Również działająca w naszym mieście od lipca 1959 r. Ekspedycja Archeologiczna Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN PAN pod kierunkiem mgr Ewy Kierzkowskiej-Kalinowskiej podjęła badania archeologiczne na grodzisku Piotrówka oraz w kilku innych punktach miasta.

Dużą aktywnością wykazuje się Stowarzyszenie Miłośników Radomia, a wiele z podejmowanych przez nie zadań ma trwały charakter w dziedzinie kultury. Klub Miłośników Radomia działa od 1962 r. Śmiało jego zadania mają nieprzemijającą

wartość dla miasta. Hasło "Zabytki do muzeum, dokumenty do archiwum, książki do biblioteki" rzucone przez miłośników przynosi od lat rezultaty. Opieka nad zabytkami, estetyka miasta, ochrona przyrody, turystyka i wypoczynek - to zagadnienia, którymi zajmowały się istniejące sekcje: historyczna, krajoznawcza, ochrony zabytków i ochrony przyrody przy Klubie Miłośników Radomia, którym od lat kieruje Michał Tadeusz Osiński, nieustrudzony długoletni działacz naszego miasta. Klub Miłośników Radomia jest klubem specjalistycznym PTTK. Radomski Oddział PTTK reaktywował swoją działalność już 28 września 1947 r. Ilość członków w 1948-30; 1972 r. - 2 633 z liczbą kół 43. To szybkie tempo wzrostu liczby członków na swój odpowiednik w liczbie kół zakładowych, środowiskowych a zwłaszcza szkolnych.

Na terenie Radomia po wyzwoleniu powstały oddziały polskich towarzystw: Historycznego, Geograficznego, Ekonomicznego, Archeologicznego, Lekarskiego.

Oddział Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego powstał w r. 1964. Celem jego jest propagowanie wiedzy archeologicznej, szerzenie oświaty w tej dziedzinie, gromadzenie materiałów zabytkowych.

PTAiN zrzesza ok. 40 członków, włącza się czynnie do prac RTN, Archiwum, Muzeum Regionalnego, organizuje wiele ciekawych wystaw, odczytów, projekcji.

Reaktywowanie Towarzystwa Geograficznego następuje w r. 1953 z inicjatywy Jana Gruszki. Towarzystwo organizuje odczyty, wystawy: kartograficzne i inne.

Od 1953 r. działa na terenie miasta Towarzystwo Wiedzy Powszechnej. Szczegółowe omówienia wymaga prowadzony przez TWP w Radomiu Ośrodek wykładów powszechnych "Błyskawica", która powstała 24 stycznia 1962 r. Jest ciekawą inicjatywą w gruncie rzeczy inteligencko-młodzieżową. W latach 1962-72 "Błyskawica" zorganizowała ok. 300 wykładów. Sukces ten

przypisuje się kilku czynnikom: żelaznej konsekwencji w częstotliwości zajęć, fachowości prelegentów, których 50% zapewnia Uniwersytet Warszawski, oraz doborze tematyki. "Błyskawica" pracuje na zasadzie b. krótkoterminowego planu. Jest stacją przekąźnikową koncentrującą sprawy wynikające z aktualnych wydarzeń w Polsce i na świecie.

Po 1945 r. w Radomiu powstają liczne domy kultury, kluby, świetlice, rozwija się amatorski ruch artystyczny. Wielu inicjatywom patronują związki zawodowe. Już w maju 1945 r. powstało Towarzystwo Kultury i Sztuki, którego zadaniem było wprowadzenie czynnika społecznego do współpracy nad zagadnieniami kulturalnymi, sprawowanie roli organu doradczego wobec czynnika państwowego. Powstały liczne świetlice, prowadzone przez związki zawodowe. Pierwsze zespoły amatorskie stały się w owym czasie niemal jedyną formą upowszechnienia kultury w mieście. Szeroką działalność kulturalną prowadziło w tym okresie Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego TUR. W latach 1948-1949 istniało na terenie miasta ok. 35 świetlic, 5-6 zespołów teatralnych, 3-5 chórów oraz 6-8 zespołów instrumentalnych. W r. 1961 miasto dysponowało 35 zespołami artystycznymi, które zrzeszały 1 470 członków, podczas gdy w 1970 roku - 32 zespołami i 797 członkami. W r. 1972 odbyło się w Radomiu 70 imprez w wykonaniu zespołów amatorskich, w których uczestniczyło 9 740 osób.

W latach 1947-1954 szeroką działalność prowadził Dom Kultury Robotniczej przy ul. Malczewskiego, który był ośrodkiem kulturalnym dla całego miasta. Niezależnie od tego, kto go prowadził, uważany był za miejski dom kultury. Od czasu do czasu odbywały się tu popisy zespołów garbarzy, metalowców, pracowników handlu, które jednakże pozwalały widzowi orientować się w charakterze twórczości amatorskiej. Z masą różnych zespołów artystycznych, świetlic, klubów jakie istnia-

ły w latach 1945-1950 w niemal każdym zakładzie zostały obecnie tylko nieliczne. Do tych nielicznych, które przetrwały i nadal pracują należy Dom Kultury Zakładów Metalowych im. Gen. Waltera, który początkami sięga 1948 r. W latach 1952-1972 Dom Kultury "Waltera" rozszerzył swoją działalność, zmierzając do rozbudzenia aktywności kulturalnej załogi i środowiska. Cel ten osiągniany jest różnymi sposobami: połączono np. oderwane odczyty w stałe cykle odczytowe o określonej tematyce np. Ciekawi ludzie o ciekawych sprawach, Studium Zagadnień Międzynarodowych, Twoje miasto i Ty, Klub Otwartych Drzwi. Dom Kultury zrzesza 15 różnego typu zespołów i sekcji zainteresowań. Są to zespoły estradowe, chóralskie, muzyczno-wokalne i inne.

Początkiem Zakładowego Domu Kultury RZHS "Radoskór" była otwarta 19 maja 1945 r. świetlica "Rodzina Szewska". Już w styczniu 1947 r. została zorganizowana orkiestra dęta, którą prowadził Ludwik Knysak. W latach 1954-60 powstało przy klubie kilkanaście zespołów. W r. 1966 Klub Fabryczny został przekształcony na Zakładowy Dom Kultury i od tej chwili zaczyna się szeroka działalność kulturalno-oświatowa o różnorodnych formach przekazywania: od wszechniczy społeczno-politycznej do zagadnień techniki. Placówka prowadzi cykle odczytowe, spotkania z działaczami politycznymi, działa tu oświatowe kino "Wiedza". Zespoły artystyczne zdobywają sukcesy. W r. 1960 zorganizowano ok. 10 imprez dla załogi i ok. 12 dla środowiska, natomiast w 1972 36 dla załogi i 82 dla środowiska.

W r. 1964 z inicjatywy Dzielnicowego Komitetu PZPN rozpoczęto budowę pierwszego w Radomiu dzielnicowego domu kultury na Obozisku. Budowa została zrealizowana w ramach czynu społecznego mieszkańców dzielnicy. Znalazły w nim pomieszczenia: biblioteka /filia MBP/, sala widowiskowa, klub "Ruchu", liczne zespoły i koła zainteresowań. Dom Kultury

został otwarty 9 stycznia 1967 r. i od tej pory stał się ważnym ośrodkiem upowszechnienia kultury, zwłaszcza wśród młodzieży.

Drugim dzielnicowym domem kultury, którego budowę rozpoczęto w r. 1970 także w czynie społecznym, jest Dom Kultury w dzielnicy Idalin-Długojów. Na budowę tego obiektu zgromadzono ok. 3,8 mln zł., z tego połowę z dotacji ludności. Dom Kultury udostępniony został mieszkańcom dzielnicy w październiku 1973 r. Działają tu 2 zespoły wokalne-muzyczne oraz prowadzi się zajęcia plastyczne, fotograficzne, kursy języków obcych: angielskiego i niemieckiego, Klub Miłośników Teatru i Telewizji oraz filia Miejskiej Biblioteki Publicznej z bogatym księgozbiorem.

Młodzieżowy Dom Kultury w Radomiu, początkowo jako Dom Harcerza rozpoczął działalność 1 lutego 1952 r. W pierwszym roku istnienia działało w nim 5 kółek zainteresowań, zrzeszających 78 osób. W r. 1956 przemianowano Dom Harcerza w Młodzieżowy Dom Kultury. Od tej chwili placówka systematycznie rozwija się, poszerzając nowe agendy, doskonaląc strukturę, formy i metody pracy wychowawczej, zgodnie z wytycznymi władz oświatowych oraz potrzebami środowiska. W 1958 r. było w MDK 51 kół zainteresowań i 917 uczestników a w r. 1964- 82 kół i 2 213 uczestników. Obecnie MDK dysponuje 11 pracownikami i zrzesza 2 249 młodzieży.

Klub Robotniczy Zakładów Przemysłu Tytoniowego jest placówką przyzakładową, działającą na rzecz załogi jak również środowiska. Po wyzwoleniu, już w maju 1945 r. staraniem Zarządu Fabryki i Rady Zakładowej została uruchomiona świetlica fabryczna, przy której działało kółko dramatyczne oraz biblioteka z czytelnią.^{8/} Obecnie w Klubie działają zespoły: muzyczno-wokalny, kółko teatralne, Studium Wychowania Obywatelskiego, Klub Złotego Wieku. W r. 1966 zorganizowane 29 odczytów i 32 imprezy dla 6 456 widzów, podczas

gdym r. 1972 - 62 odczyty, 26 imprez dla 6 069 widzów.

Klub Związku Zawodowego Kolarzy istnieje od marca 1947 r. W ciągu swej długiej działalności różnymi formami pracy zyskał sympatię i uznanie społeczeństwa. Klub skoncentrował się na dwóch zasadniczych kierunkach pracy: upowszechnieniu dorobku kultury, sztuki, nauki, gospodarki i rozwijaniu amatorskiego ruchu artystycznego. Prowadzi cykl: Radomianie na szerokim świecie i Kultura na codzień. Już w 1946 r. powstał przy klubie Teatr Dziecka, którym kierował wówczas J. W. Helbich. Nosi on obecnie nazwę Teatrzyk "Baj-Baju". Istniejący przy klubie zespół regionalny posiada w swoim repertuarze liczne widowiska obrzędowe.

Klub Pracowników Łączności prowadzi pracę kulturalno-oświatową od 1950 r., początkowo jako świetlica, obecnie jest placówką międzyzakładową resortu łączności. Przy klubie istnieją zespoły i kółka zainteresowań. W r. 1969 odbyło się 44 odczyty, 41 imprez dla 2 866 widzów, podczas gdy w r. 1972 - 50 odczytów i 37 imprez dla 13 240 widzów.

Spółdzielczy Klub Kultury "Relaks" został otwarty 22 listopada 1969 r.; jest placówką kulturalno-oświatową spółdzielczości pracy, mającą na celu prowadzenie, rozwijanie oraz inicjowanie, propagowanie i upowszechnianie kultury, uwzględniając potrzeby członków i pracowników spółdzielczości. Podobnie jak i inne kluby prowadzi wiele zespołów. Przy klubie działa kabaret "Contra".

W r. 1970 odbyło się 46 odczytów, 28 imprez i 4 wystawy, w których uczestniczyło 12 096 osób. W 1972 r. odbyło się 16 odczytów, 30 imprez i 1 wystawa przy frekwencji wynoszącej 13 460 osób.

Klub "Zdrowie" prowadzony przez Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy zdobył uznanie wśród pracowników służby zdrowia. Spotkania z popularnymi ludźmi, odczyty, dyskusje,

gry towarzyskie ze zgaduj zgadulą włącznie, kąciak brydżowy, prasowy i telewizyjny - oto przekrój działalności Klubu "Zdrowie".

Staraniem Zarządu Radomskiej Spółdzielni Mieszkaniowej i Działu Społeczno-Wychowawczego w kwietniu 1970 r. powołano do życia Klub "Eresem". Działalność klubu rozwinęła się przy współpracy z Ogniskiem TKKF, ZMS i ZHP. Klub prowadzi działalność w sekcjach: muzyki młodzieżowej, miłośników teatru i filmu, fotograficznej, brydża sportowego, szachów, warcabów, kibica sportowego, wędkarskiej; przy klubie działa koło PTTK oraz Estrada Literacka "Impresje".

Klub Stowarzyszenia "Pax" systematycznie organizuje spotkania, prelekcje, odczyty z różnych dziedzin wiedzy. Placówka gościła wielu popularnych pisarzy, działaczy społecznych i politycznych, ludzi sztuki i teatru. W r. 1971 klub zorganizował ok. 200 spotkań.

Działalność kulturalno-oświatową poprzez różnorodne formy artystyczne i wychowawcze prowadzą kluby: "Atrium", istniejący przy Kielecko-Radomskiej WSI oraz Młodej Inteligencji Techniczno-Ekonomicznej "Prometeusz"; klub działa pod patronatem ZMS, grupuje w swych szeregach absolwentów prawie wszystkich uczelni.

Obraz osiągnięć kulturalnych miasta w 30-leciu PRL nie byłby pełny bez uwzględnienia olbrzymiego dorobku prowadzonych akcji krajowych: Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego, Kongres Kultury Polskiej, Festiwale Związków Zawodowych, Ogólnopolskie konkursy: Piosenki Radzieckiej i Recytatorski, Dni Oświaty, Książki i Prasy, Dni Człowiek, Świat, Polityka, regionalnych: Rok Ziemi Kieleckiej, Świętokrzyskie Dni Kultury, lokalnych: Dni Radomia, Dni Kultury Radzieckiej; imprez cyklicznych: "Kto pyta nie błądzi" czy "Dobry Wieczór".

Nasze miasto o bogatej historii i pięknym dorobku wspól -

czesnym ma się czym pochwalić przed przybyszami, a i własnym mieszkańcom warto unaoocnić zachodzące przemiany i rozwój, które nam żyjącym w tym środowisku uchodzą nieraz uwadze. Obok tych aspektów obchody "Dni Radomia" mają charakter twórczy. Wszystkie środowiska włączają się do pracy, zgłaszając czyny społeczne, inicjując wiele ciekawych przedsięwzięć z różnych dziedzin na rzecz miasta.

Pierwsze "Dni Radomia" zostały zorganizowane w r. 1955 /21-30 V/ w 800 rocznicę powstania naszego grodu. Następnie dla przypomnienia odbywały się: II /18-20 IX 1965/; III - 17-19 IX 1966/; IV - /20-22 V 1967r./; V 25-26 V 1968 r/; VI /10-12 V 1969/; VII 20-29 V 1972 r/; VIII /15-17 VI 1973/.

Popularne od kilku lat stały się w Radomiu konkursy: Piosenki Radzieckiej i Recytatorski.

Poraz pierwszy konkurs Piosenki Radzieckiej przeprowadzono w r. 1962 i od tej chwili rok rocznie konkurs ten, mający na celu popularyzację piosenki radzieckiej, zdobywa coraz większą ilość uczestników, zwłaszcza wśród młodzieży i szeregów amatorskiego ruchu artystycznego. W r. 1973 przedstawicielka Radomia z Domu Kultury "Radoskór" Maria Marciniak odniosła duży sukces i po raz pierwszy reprezentowała województwo kieleckie w Inowrocławiu na finałowej imprezie XII Ogólnopolskiego Konkursu Piosenki Radzieckiej oraz została laureatką Festiwalu w Zielonej Górze. Od r. 1969 z inicjatywy ZM TPPER prowadzi się także Konkurs Piosenki Radzieckiej dla młodzieży szkół podstawowych.

Prowadzone od r. 1954 konkursy recytatorskie mobilizują do udziału w tej imprezie grono miłośników literatury i pięknego słowa. W okresie lat 1954-1973 radomianie niejednokrotnie odnosili duże sukcesy tak na eliminacjach wojewódzkich jak i centralnych. W r. 1963 centralną nagrodę otrzymał uczestnik radomskich konkursów, student SN-u Marek Bargiełowski - dziś aktor teatru Łódzkiego.

Dni Kultury Radzieckiej prowadzone trzykrotnie już w Radomiu /1971, 1972, 1973/ stały się przeglądem osiągnięć Kraju Rad w każdej dziedzinie - od podboju kosmosu, poprzez pokojowe wykorzystanie energii atomowej aż do rozwoju kultury, oświaty, nauki i sportu.

Poważne znaczenie w działalności kulturalno-oświatowej i rozrywkowej miało zainicjowanie i organizowanie przez ZM ZMS od r. 1968 masowej imprezy pod nazwą "Dobry Wieczór", obejmującej swym zasięgiem szerokie rzesze młodzieży, imprezy quizowej połączonej z wywiadami ze sławnymi ludźmi i konkursem młodych talentów. Imprezy zdobyły sobie szerokie uznanie nie tylko społeczeństwa Radomia, ale całego województwa. Również turnieje międzyszkolne pod hasłem "Kto pyta nie błądzi", organizowane w ramach akcji popularyzującej wychowanie obywatelskie i pożyteczną zabawę, stały się najpopularniejszą dla młodzieży imprezą kulturalną.

W materiale zawartym w niniejszym artykule przedstawiono rozwój i działalność poszczególnych ogniw upowszechnienia kultury w okresie 30-lecia PRL. W pracy wykorzystano głównie, wprawdzie dostępne, lecz rozproszone materiały, publikacje, sprawozdania, artykuły prasowe.

Oczywiście nie jest możliwe pokazanie w kilkunastu stronicowym artykule wszystkich osiągnięć kulturalnych Radomia. Artykuł ten traktować należy jako pewną sumę wiadomości; materiały te mogą być również dużą pomocą dla młodzieży w poznawaniu spraw związanych z miastem, w którym żyją.

- 1/ Tadeusz M. Dutkowski zm. 11 VII 1959 r.
- 2/ Rocznik Statystyczny m. Radomia 1971, Radom 1971, s.80.
- 3/ M. Sołtyk: Instytut Naukowe-Społeczny w Radomiu/w:/Biuletyn Kwartalny RTN" 1967, z.2, s.18-29.
Cz. Zwolski: Radomski INS /w:/ "Mówią Wieki", 1971 nr 7 s. 27-28.

- 4/ Głos Ziemi Radomskiej nr 80: 11 V 1945 s. 4
- 5/ Radomski Biuletyn Informacyjny nr 34: 17 III 1945 s.2.
- 6/ Głos Ziemi Radomskiej nr 65: 24 IV 1945 s. 4.
- 7/ Omówienie na s.126 i 127
- 8/ Świt nr 4: 6 V 1945 s. 4.

Czesław Myśliwiec

S Ł U Ż B A Z D R O W I A

Straty radomskiej służby zdrowia w czasie hitlerowskiej okupacji wynosiły ponad 70 pracowników. Wśród nich było 17 lekarzy, 8 lekarzy dentyków, 4 felczerów, 9 położnych, 2 pielęgniarki, były sałowe, byli woźni i pracownicy administracyjni. Zginęli oni śmiercią męczeńską w obozach zagłady, więzieniach i gettach.

Ale już nazajutrz po wyzwoleniu przystąpiono do organizacji służby zdrowia w mieście, które w 1945 roku liczyło 60 tysięcy mieszkańców. Do pracy przystąpiło 48 lekarzy, 21 lekarzy dentyków, 6 felczerów, 21 pielęgniarek dyplomowanych i 28 położnych.

Kadry te pozwoliły na uruchomienie Szpitala • 329 Łózków, 2 ambulatoriów przy ul. Kelles-Krauz 3 i Sze - necznej 10, "Kropli Mleka" przy ul. Słowackiego 20. Niezależnie od tego 48 lekarzy otworzyło prywatne gabinety lekarskie.

Organizacją służby zdrowia w Radomiu do 1948 roku zajmował się oddzielnie i niezależnie Zarząd Miejski, któ

ry uruchomił Szpital oraz rozciągnął opiekę lekarską nad nieubezpieczoną i najbiedniejszą ludnością miasta oraz młodzieżą szkolną.

Ludnością pracującą i ich rodzinami opiekowała się istniejąca przed wojny Ubezpieczalnia Społeczna, która podlegała Ministerstwu Pracy i Opieki Społecznej. Mieściła się ona początkowo przy ul. Słowackiego, wkrótce miała miejsce jej przeprowadzka na ul. Kelles Krauza 3. Pod względem terenowym zasięg jej obejmował miasto Radom i powiat radomski, powiat Iłżę ze Starachowicami oraz powiat Kozienice.

Obok działu administracyjnego wyodrębniony był dział lecznictwa, który poza opieką lekarską zajmował się sprawami emerytur, rent, udzielaniem zasiłków chorobowych, rodzinnych i wypadkowych.

Przy ul. Kelles Krauza 3 miały swe pomieszczenia następujące gabinety: 2 ogólne, 1 chirurgiczny, 1 stomatologiczny i 1 gabinet rentgenowski. Niektórzy specjaliści /laryngolodzy: dr J. Wiłkomirski, dr Rentaller/ przyjmowali chorych u siebie w domu.

Dyrektorem Ubezpieczalni Społecznej był Stanisław Żurawski, potem Józef Gruszożyński. Lekarzem naczelnym był dr S. Gajdziński, jego zastępcą dr W. Raczyński, a Naczelną Pielęgniarką była Maria Golkowa.

W gestii Zarządu Miejskiego znalazł się przydzielony służbie zdrowia w 1946 roku budynek przy ul. Reja 5. Po adaptacji otwarto tu Międzyszkolną Przychodnię Dentystyczną, Poradnię Przeciwgruźliczą oraz ambulatorium ogólne. W ambulatorium rozpoczęło pracę 4 lekarzy, przeniesionych z gabinetów prywatnych.

W innym lokalu w Rynku /dawniej pl. 800-lecia/ uruchomiono Poradnię Skórno-Weneryczną i Poradnię Reumatyczną, a przy ul. Tytoniowej - Poradnię Sportową.

Kierownikami tych placówek byli w kolejności: dr J. Skocińska, dr Z. Szafranski, dr J. Trószynska, dr Lebküchler A., dr W. Kasche.

W 1947 roku służba zdrowia otrzymuje kolejny lokal przy ul. Kelles Krauza, który zostaje przeznaczony na protezownię dentystyczną. Placówką tą kieruje kolejno: technicy dentystyczni - J. Piwowarczyk, H. Grabowska, E. Drewnicki, H. Oświeciński; lek. dentysta F. Górewicz, lek. dentysta M. Maciecha, lek. dentysta Z. Szwargulińska.

Zmiana ustroju społecznego Polski po II wojnie światowej doprowadziła do przebudowy wielu dziedzin życia społecznego, a w szczególności do stworzenia nowej organizacji służby zdrowia, obejmującej swym zasięgiem najszersze masy społeczeństwa.

Pierwsze elementy tej organizacji to wprowadzenie bezpłatnego leczenia chorób społecznych / gruźlica, choroby weneryczne/ dla całej ludności oraz organizacja poradni ogólnych, których zadaniem było udzielanie w zakresie podstawowym zarówno pomocy leczniczej, jak i profilaktycznej. W 1948 roku została uchwalona przez Sejm ustawa o społecznych zakładach służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia.

Realizacja powyższych decyzji była w Radomiu trudna ze względu na wielotorowość organizacyjną i przede wszystkim brak kadr.

Ujednoczenie systemu organizacyjnego lecznictwa było hasłem chwili, warunkującym dalszy jego rozwój. Dużym krokiem naprzód dla poprawy istniejącego stanu było powołanie Zakładu Lecznictwa Pracowniczego. Połączył on w sobie zarówno kadry fachowe i administracyjne, jak też oddał do ich dyspozycji istniejące lokale i sprzęt.

W roku 1951 ukazała się ustawa o radach narodowych, podporządkowująca terenowe zakłady opieki zdrowotnej tymże radom. Tego roku powstał w Radomiu Wydział Zdrowia Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, któremu powierzono nadzór nad pracą służby zdrowia i odpowiedzialność za sprawy ochrony zdrowia ludności.

Organizację otwartej opieki zdrowotnej oparte na następujących zasadach:

1. Objęcie świadczeniami całej ludności / ubezpieczonych bezpłatnie, nieubezpieczonych odpłatnie/.
2. Osiągnięcie pełnej dostępności opieki lekarskiej w miarę rozwoju sieci i dopływu kadr.
3. Ścisłe powiązanie działalności leczniczej i profilaktycznej.
4. Objęcie opieką całego środowiska rodzinnego, bytowego, lub pracy.
5. Oparcie działalności zakładów opieki zdrowotnej na zasadach rejonizacji.
6. Stopniowe wprowadzenie poradnictwa specjalistycznego.
7. Współpraca zakładów różnego typu i specjalności w procesie zapobiegania, leczenia oraz ciągłości świadczeń leczniczych.

W celu realizacji tych założeń Radom zostaje podzielony na 5 rejonów, liczących 30 odcinków lekarskich.

Ujednoczenie systemu lecznictwa i ujęcie go w nowe ramy organizacyjne daje początek dynamicznemu rozwojowi służby zdrowia.

W latach 1950-1951, po raz pierwszy w Polsce Ludowej wychodzą z Akademii Medycznej nowe kadry lekarzy, całkowicie wykształconych już po wojnie. Część z nich napływa również do Radonia. Umożliwia to dokonanie wielu zmian i dalsze rozszerzenie lecznictwa. Zaczyna się problem walki nie tylko o ilość, ale i jakość świadczonych usług w

zakresie ochrony zdrowia. We wszystkich placówkach lecznictwa otwartego doniesłą rolę zaczyna odgrywać profilaktyka.

W latach 1951-1952 do Radonia przybywa 40 nowych lekarzy. Możliwe staje się wtedy wyodrębnienie lecznictwa dziecięcego z lecznictwa ogólnego. Stworzone 3 samodzielne poradnie specjalistyczne dla dzieci chorych /D 1/ i 2 poradnie dla dzieci zdrowych /D/.

Równocześnie z rozwojem usług w zakresie lecznictwa podstawowego powstają nowe poradnie specjalistyczne. W 1953 roku wzrosła w przychodniach rejonowych i specjalistycznych dwukrotnie liczba godzin pracy lekarzy w stosunku do roku 1950. Placówki lecznictwa otwartego w tym okresie zostają wyposażone w nowy sprzęt medyczny i aparaturę.

Wydział Zdrowia PMRN przejmuje również opiekę nad młodzieżą szkolną, organizując 6 gabinetów lekarsko-dentystycznych przy większych szkołach i przeprowadzając rejonizację pozostałych. Organizuje się opiekę lekarsko-pielęgniarską w żłobkach, przedszkolach i domach dziecka.

Wprowadzona w styczniu 1951 roku reforma zaopatrzenia w leki na podstawie ustawy o przejęciu aptek na własność Państwa rozszerzyła detychozasową funkcję nadzoru - czą Wydziału Zdrowia o funkcję organizowania zaopatrzenia w leki.

W 1953 roku wzrasta ilość ambulatoriów przyzakładowych, a mianowicie: przy Zakładach Drzewnych, Wytwórni Gęści Zemiennych, Zjednoczeniu Instalacji Sanitarnych, Odlewniach Radomskich i przy Zakładach Materiałów Ogniotrwałych. Przychodnia przy Zakładach Metalowych otrzymuje aparat rentgenowski. Ogólnie w całym lecznictwie przyzakładowym 5-krotnie wzrasta zatrudnienie lekarzy. Tak np. w 1950 roku liczba godzin pracy lekarzy w ambula -

torialach przyzakładowych wynosiła 16,5, a w roku 1953 zwiększyła się do 90 godzin dziennie.

W latach 1952-1954 zaczyna się okres szkolenia lekarzy i zdobywania przez nich różnego rodzaju specjalności. Ma to miejsce zarówno we wszystkich oddziałach Szpitala Miejskiego, jak również na wielotygodniowych kursach w Studium Doskonalenia Lekarzy w Warszawie, Bydgoszczy i w innych ośrodkach. Pozwala to służbie zdrowia na dalszą poprawę jakości świadczonych usług.

Dynamiczny rozwój miasta, szybki przyrost ludności /1953 r. 100 000 mieszkańców/, wzrost kadry fachowych pracowników służby zdrowia zaostrza problem bazy lokalowej lecznictwa otwartego, które nie posiada żadnej typowej placówki służby zdrowia. Niektóre dzielnice i rejony miasta nie posiadają najskromniejszej chociażby przychodni.

W 1954 roku Radomska Wytwórnia Papierosów wydzierżawia lokal zajmowany częściowo przez Poradnię Sportową na Przychodnię Rejonową nr 4, gdzie jednocześnie uruchomiona zostaje Poradnia D 1, Kierownikiem tej Poradni zostaje dr J. Mańkowski, który pełni tę funkcję dotychczas.

W 1956 roku radomska służba zdrowia otrzymuje trzy lokale zastępcze: przy ul. Traugutta 34, gdzie przemieszczona zostaje Poradnia Okulistyczna, oraz przy ul. Narutowicza 1, gdzie zlokalizowano cztery placówki: Poradnię Laryngologiczną, przeniesioną z pomieszczeń Oddziału Chirurgicznego, Poradnię Neurologiczną, Poradnię Zdrowia Psychicznego i Poradnię Przeciwalkoholową, przeniesione z ul. Kelles Krauza 3, w trzecim nieprzystosowanym lokalu przy ul. Gwardii Ludowej 10 po niezbędnych adaptacjach powstaje Przychodnia Rejonowa nr 6 dla dzielnicy "Obozisko". Kierownikiem Przychodni zostaje dr Tadeusz Więciorek. W 1960 roku dla potrzeb Przychodni przydzielono sąsiednie pomieszczenia, w których zorganizowano Poradnię D i D 1.

Również w roku 1956 Wydział Zdrowia po żmudnych staraniach, przy poparciu społeczeństwa i radnych Miejskiej Rady Narodowej uzyskuje pomieszczenia na Przychodnię 7 dla mieszkańców Borek. W starym budynku byłej fabryki Kromieńskiego po kapitalnym remoncie i adaptacji uruchomiono gabinet ogólny, Poradnię D i D 1, Poradnię K i gabinet dentystyczny. Tutaj również w 1962 roku uruchomiono po raz pierwszy w lecznictwie otwartym pracownię ekg. Kierownikami tej placówki byli kolejno dr W. Pruski, dr Cz. Myśliwiec, dr D. Krasucka, dr I. Rydzewska-Fundowicz.

W 1957 roku służba zdrowia otrzymuje budynek przy ul. Gajowej 66, który głównie środkami PCK, a częściowo w ramach czynów społecznych zostaje adaptowany na Przychodnię Rejonową nr 8 dla mieszkańców Młodzianowa. W dniu 27 XI 1959r. dr Kelles-Krauz dokonuje otwarcia Przychodni, w której uruchomiono także Poradnię D 1, gabinet dentystyczny i Poradnię K, a w 1969 roku również Poradnię D. Wieloletnim kierownikiem tej placówki był dr B. Pachocki, ostatnie jest dr T. Więciorek.

Przychodnia Rejonowa nr 2, zorganizowana w 1950 roku w budynku przy ul. Reja 5 borykała się z poważnymi kłopotami lokalowymi. W 1956 roku przeniesiono ją do starego baraku przy ul. Dzierżyńskiego 10. Z uwagi na zły stan techniczny baraku, Przychodnię przeniesiono następnie w 1969 roku do budynku przy ul. Świerczewskiego 9, a wkrótce później do pomieszczeń nowego bloku mieszkalnego przy ul. Świerczewskiego 86. W międzyczasie wybudowano w trybie awaryjnym nowy barak przy ul. Świerczewskiego 9, dokąd ostatecznie na stałe przeniesiono tę placówkę. Kierownikami jej byli dr Wanda Kasche, a następnie dr Janusz Wasiak.

W 1952 roku powstają dwie nowe przychodnie rejonowe: Przychodnia Rejonowa nr 1 przy ul. Kelles Krauza 3 w budynku po byłej Ubezpieczalni Społecznej i Przychodnia Rejonowa

Rejonowa nr 5 przy ul. Żeromskiego 51 w pomieszczeniach zwolnionych przez Pogotowie Ratunkowe. Przychodnią Rejonową nr 1 kierowali kolejno: dr Wiera Zamańska, dr Ludwika Kosikowska, dr Czesław Myśliwiec, dr Jerzy Stonarski, dr Maria Król. Od początku powstania Przychodni przełożoną pielęgniarek jest Maria Golkowa.

Kierownikiem Przychodni nr 5 jest od początku jej istnienia do dziś dr Włodzimierz Parniewski, długoletni, żonaty lekarz, jeden z organizatorów służby zdrowia w okresie powojennym i były kierownik Wydziału Zdrowia.

W 1955 roku powstaje Przychodnia Rejonowa nr 3. Najpierw chorzy przyjmowani są w domu dra Głowińskiego przy ul. Słowackiego 87. Stąd przenoszona wielokrotnie do różnych budynków, by wreszcie znaleźć swe ostateczne miejsce w specjalnie na ten cel nowowzniesionym budynku przy ul. Lubońskiego 2. Rozpoczęcie inwestycji miało miejsce w 1958 roku, oddanie do użytku nastąpiło w październiku 1961 roku. Znalazły tu swe pomieszczenia gabinety ogólne, Poradnia K, Poradnia i D 1, gabinety dentystyczne, Poradnia Endokrynologiczna, pracownia ekg i Poradnia Kardiologiczna. Zorganizowano tu również laboratorium analityczne, gabinet rtg oraz Poradnię Ortodontyczną. Kierownictwo Przychodni od początku pełni dr Łobodzińska-Kownacka.

W międzyczasie szybko postępuje naprzód rozwój lecznictwa specjalistycznego i zaplecza diagnostycznego. Oddanie w 1965 roku budynku polikliniki przy nowym szpitalu pozwala na uruchomienie tam szeregu nowych poradni specjalistycznych, bądź przeniesienie do lepszych pomieszczeń już istniejących. Tak więc znajdują tu swą siedzibę poradnie: Chirurgiczna, Okulistyczna, Laryngologiczna, Reumatologiczna, Urologiczna, Chirurgii Szczękowej, Ortopedyczna, Rehabilitacyjna, Alergologiczna, Kardiologiczna i ostatnio Poradnia Chirurgii Dziecięcej. Pracują tam prze-

ważnie lekarze specjaliści szpitalni, pod nadzorem ordynatorów.

W 1966 roku w 2-pokojowym lokalu przy ul. Traugutta 34 powstaje Poradnia Międzyszkolna z dr Wandą Pabisiak jako kierownikiem na czele. Ponieważ w istniejących warunkach nie była możliwa praca placówki, przeniesiono ją do zaadaptowanych pomieszczeń baraku byłego Oddziału Wewnętrznego Szpitala. W nowym lokalu uruchomiono poradnie specjalistyczne dla dzieci i młodzieży szkolnej: Okulistyczną, Laryngologiczną, Ortopedyczną, Pediatriczną, Psychologiczną, Endokrynologiczną, Kardiologiczną, gabinet fizjologii rozwoju dziecka. Wprowadzono gimnastykę korekcyjną i pływanie. W późniejszym okresie powstały dodatkowo gabinet ortopedyczny i logopedyczny oraz gabinet psychiatrii dziecięcej.

W zaadaptowanych pomieszczeniach baraku przy ul. Kościuszki 6 zorganizowano w 1971 roku Przychodnię Rejonową nr 5 dla mieszkańców Plant. Kierownikiem tej placówki jest dr Adam Grela, który równocześnie prowadzi ulokowaną w tej Przychodni Poradnię Przeciwcukrzycową.

18 IX 1972 roku Radomska Spółdzielnia Mieszkaniowa oddała do użytku drugą, z prawdziwego zdarzenia Przychodnię Rejonową nr 10 przy ul. Struga 57. W nowym, pięknym budynku znalazły pomieszczenia wszystkie gabinety dla zabezpieczenia podstawowej opieki profilaktyczno-leczniczej dla ludności osiedla XV-Lecia. Również znalazły tutaj swoje miejsce Konsultacyjna Poradnia Stomatologiczna, gabinet ekg, obsługujący miasto Radom i północną część województwa, Poradnia Kardiologiczna z gabinetem ekg, pełnozakresowe laboratorium i gabinet rtg z pracownią.

Wcześniej powstała Poradnia D i D 1 przy ul. Żeromskiego 85, a przy Poradni K na ul. Sienkiewicza - Poradnia Świadomego Macierzyństwa oraz Szkoła Matek.

W 1961 roku nastąpiła kolejna reorganizacja radomskiej Służby Zdrowia. Dla kierowania całością spraw lecz-

nictwa otwartego powołano w czerwcu tego roku Miejską Przychodnię Obwodową, jako samodzielną jednostkę organizacyjną i budżetową, pozostającą pod nadzorem Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej. Posiadała ona 12 etatów administracyjnych. Pierwszym kierownikiem MPO był dr Włodźmierz Pruski, następnie dr Genowefa Kołodziejka, dr Zenon Krawczyk, dr Kazimierz Madej, ostatnim jej kierownikiem była dr Jadwiga Maik. W początkowym okresie działalności Miejskiej Przychodni Obwodowej zatrudnionych było na etatach i godzinach wolnych 102 lekarzy, w 1973 roku 180 lekarzy.

Przemysłowa Służba Zdrowia

Wraz z odbudową zniszczonego przez okupanta oraz działaniami wojennymi przemysłu radomskiego powstają ambulatoria zakładowe. Już w 1945 roku czynne jest ambulatorium przy Zakładach Metalowych, Radomskiej Wytwórni Papierosów, przy Zakładach Wytwórczych Aparatury Teletechnicznej T-9 oraz przy Zakładach Obuwia.

W 1951 roku zakłady przemysłowe Radomia mają już 9 ambulatoriów przyzakładowych. Obok wymienionych funkcjonowały już następujące ambulatoria: przy Radomskich Zakładach Garbarskich, Radomskich Zakładach Mięśnych, przy Zjednoczeniu Budownictwa Miejskiego, Radomskich Zakładach Materiałów Ogniotrwałych i przy Zakładach Opakowań Blaszanych.

W 1950 roku lecznictwo przemysłowe przejmuje Zakład Lecznictwa Pracowniczego, a następnie w 1951 roku Wydział Zdrowia i Opieki Społecznej PMRN. Powstają w tym okresie nowe placówki przemysłowej służby zdrowia, jak np. duży ośrodek zorganizowany przez Zakłady Metalowe przy ul. Solskiego 3. Zorganizowano na terenie ambulatorium Izbę Chorych dla pracowników Zakładów Metalowych. W 1952 roku Wydział Zdrowia otwiera ambulatorium z gabinetem dentystycznym

przy Odlewniach Radomskich.

1 maja 1961 roku została zorganizowana w Radomiu samodzielną placówką administracyjno-budżetową, Obwodowa Przychodnia Przemysłowa. Do jej kompetencji należała całość spraw związanych z zapewnieniem opieki profilaktyczno-leczniczej nad załogami pracowniczymi wszystkich większych zakładów przemysłowych i przedsiębiorstw.

W chwili jej powstania istniało 16 terenowych placówek przemysłowej służby zdrowia, w tym 12 przychodni przemysłowych i 4 punkty felczerskie. W wymienionych placówkach działały trzy poradnie specjalistyczne: chirurgiczna, dermatologiczna i okulistyczna oraz 3 poradnie K, 7 gabinetów dentystycznych i 2 laboratoria analityczne. Zatrudnionych było 146 pracowników, w tym 26 lekarzy medycyny i 15 lekarzy stomatologów.

W okresie 12 lat działania Obwodowej Przychodni Przemysłowej t.j. do 1973 roku powstały dodatkowo następujące placówki przemysłowej służby zdrowia:

1. Przychodnia przy Zakładach Rymarskich, jako rejon Przychodni przy RZHS "Radoskór".
2. Przychodnia przy Piecach Przemysłowych, jako rejon Przychodni dla Przedsiębiorstwa Budowlanych.
3. Przychodnia przy Fabryce Łączników.
4. Przychodnia przy PKS.
5. Przychodnia przy Zakładach Terenowych MODAR.
6. Przychodnia przy ZEOW.
7. Przychodnia przy ZREMB, jako rejon Przychodni dla Przedsiębiorstwa Budowlanych.
8. Przychodnia przy Zakładach Garbarskich, jako rejon Przychodni przy RZHS "Radoskór".
9. Przychodnia przy PEK, jako rejon Przychodni dla Przedsiębiorstwa Budowlanych.
10. Poradnia Chirurgiczna dla pracowników przemysłu.

Powstało dodatkowo 11 gabinetów dentystycznych, 3 Poradnie K i 9 poradni specjalistycznych.

Ponadto czynnych było 10 laboratoriów analitycznych i 8 gabinetów ekg.

Aktualnie jest w radomskiej przemysłowej służbie zdrowia 25 placówek zorganizowanych w 15 przychodniach przy- i międzyzakładowych oraz 1 Poradnia Higieny Pracy. Jest zatrudnionych 202 pracowników, w tym 46 lekarzy medycyny i 21 lekarzy stomatologów.

Pierwszym kierownikiem Obwodowej Przychodni Przemysłowej był dr Henryk Narożnik, kolejnymi byli: dr Ryszard Kli-mecki, dr Kazimierz Bochyński, dr Ryszard Zaród i dr Alicja Lenc.

Szpital Miejski

W 1951 roku leczono się w Szpitalu 13 200 chorych, w 1963 roku 21 105 chorych, w 1972 roku 22 482 chorych.

W pierwszych latach po wojnie Szpital posiadał 10 oddziałów, w 1963 roku 15 oddziałów, a w roku 1973 - 21 oddziałów: 2 oddziały chirurgiczne, oddział chirurgii dziecięcej, ortopedyczny, urologiczny, 2 oddziały wewnętrzne, 3 oddziały położniczo-ginekologiczne, noworodków, 2 oddziały dziecięce, zakaźny, płucny, dermatologiczny, laryngologiczny, okulistyczny, neurologiczny, reumatologiczny oraz oddział anestezjologii i reanimacji.

Ponadto Szpital radomski posiada Dział Rehabilitacji, Pracownię Rtg, Zakład Anatomii Patologicznej, pełnozakresowe Laboratorium Analityczne, Aptekę oraz Punkt Krwiodawstwa.

Szpital Miejski zatrudnia obecnie 131 lekarzy /ze stażystami/, innych pracowników z wyższym wykształceniem 12 osób, 405 osób personelu średniego, 290 osób personelu niższego fachowego, 171 osób personelu niższego нефachowego.

Ilość dobowych dyżurów lekarskich wynosi miesięcznie

525. Radomski Szpital jest szpitalem szkoleniowym i prowadzi aktywne i systematyczne szkolenie wśród lekarzy na I i II stopień specjalizacji.

Każdy z oddziałów szpitalnych ma znaczne lub wielkie osiągnięcia. Dokonuje się wielu skomplikowanych zabiegów chirurgicznych, ortopedycznych, urologicznych, ginekologicznych i innych. Zorganizowane w Oddziale Wewnętrznym ośrodki intensywnej opieki, a zwłaszcza opieki kardiologicznej. Dzięki nowoczesnemu sprzętowi dokonuje się różnych zabiegów reanimacyjnych, jak defibrylację, stymulację, wprowadza się elektrodę do komory serca itd.

Średni pobyt chorego w Szpitalu wynosi 13,1 dnia. Analiz laboratoryjnych wykonano w 1972 roku 399 984, zdjęć rtg w 1971 roku wykonane 51 356, a prześwietleń diagnostycznych 3 838. W tym samym roku wykonano 9 880 badań ekg. Zakład Anatomii Patologicznej wykonał w 1971 roku 22 973 badań histopatologicznych.

Stosowane w Szpitalu nowoczesne metody leczenia uwzględniają w szerokim zakresie krew, której w 1972 roku przetoczono chorym 2 027 litrów.

Szpital radomski długo pracował w trudnych warunkach lokalowych. Spośród wszystkich budynków szpitalnych tylko jeden, przy ul. Narutowicza 20 dostosowany był do potrzeb lecznictwa zamkniętego. Inne tylko z konieczności zamienione na oddziały Szpitala.

W tych warunkach w roku 1958 rozpoczęto budowę nowoczesnego obiektu szpitalnego na 460 łóżek. Obok pawilonu głównego zbudowano pawilon zakaźny, budynek anatomii patologicznej, garaże z pertiernią oraz pralnię. Budowę zakończono w 1965 roku i wtedy uległy radykalnej poprawie warunki leczenia chorych i pracy personelu.

Warto podkreślić, że ulica, przy której usytuowany jest Szpital, nazwana została ulicą Doktora Adelfa Tochter-

mana, wielkiego lekarza, społecznika i człowieka.

Pierwszym po wyzwoleniu dyrektorem Szpitala Miejskiego w Radomiu był dr Stanisław Niklewski. Kolejnymi dyrektorami byli: dr Piotr Metera, Adam Czyż, dr Zbigniew Biegański, dr Kazimierz Kostrzewski, dr Konrad Vieth, dr Zenon Wasilewski, dr Eugeniusz Grochelski.

Nowy Szpital nie rozwiązał problemu łóżek szpitalnych w Radomiu. Z roku na rok wzrasta liczba odmów przyjęcia chorych do Szpitala ze względu na brak miejsc. Tak np. w roku 1963 odmówiono przyjęcia 7 937 chorych, a w roku 1972 16 155 odmów.

Dlatego Uchwała Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w dniu 2 V 1972 roku przewiduje budowę kolejnego nowego Szpitala w Radomiu na przeszło 1000 łóżek. Inwestycja wejdzie do realizacji w 1978 roku.

Pogotowie ratunkowe

6 X 1949 roku Polski Czerwony Krzyż w ramach Tygodnia Zdrowia otwiera uroczyste Pogotowie Ratunkowe przy ul. Żeromskiego 51 z 1 karetką do dyspozycji. Pierwszym kierownikiem Pogotowia był dr Franciszek Waga. Lekarze dyżurowali wówczas społecznie.

W 1951 roku Pogotowie Ratunkowe przenosi się na ul. Kelles Krauza 3 ze stanem 3 karetek sanitarnych. W 1954 roku kolejna przeprowadzka do budynku przy ul. 1-go Maja 19.

Rozwój Pogotowia Ratunkowego postępował równolegle z innymi jednostkami organizacyjnymi służby zdrowia. W 1971 roku Pogotowie posiada już 6 całodobowych karetek oraz karetkę reanimacyjną R.

Celem usprawnienia pracy i usług zorganizowano łączność radiofoniczną, której zasięg zwiększył się z chwili

łą zamontowania w najbliższym czasie odpowiedniej wysokości masztu - anteny radiostacji.

Ostatnio w ciągu dnia pełni dyżury wyjazdowe 4 lekarzy, w ciągu nocy 6 lekarzy ogólnych, 1 pediatra i 1 anesteziolog. Ambulatorium Pogotowia czynne jest całą dobę.

Ogromny wzrost usług Pogotowia Ratunkowego ilustrować mogą liczby: w roku 1963 karetki Pogotowia wyjeżdżały do 18 714 przypadków chorobowych. W tym samym czasie ambulatorium Pogotowia udzieliło pomocy w 14 093 przypadkach. W 1973 roku liczba wyjazdów karetek Pogotowia do chorych wynosi 38 275.

Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna

Uchwały II Zjazdu PZPR poświęcone zadaniom gospodarczym na lata 1954-1955 zwracały m.in. uwagę na konieczność podniesienia stanu sanitarnego Kraju, stanu higieny i bezpieczeństwa pracy oraz na konieczność zwiększenia wymagań zdrowotnych w stosunku do artykułów żywności. Wykonanie tych uchwał nakładało nowe zadania na służbę zdrowia.

Dla realizacji tych zadań na terenie Radomia powstała w roku 1954 Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna. Powstała ona z połączenia istniejącego przy Wydziale Zdrowia referatu sanitarnego, sprawującego nadzór sanitarny oraz z filii PZH, która działając przy Zakładach Mięsnych, zajmowała się badaniami laboratoryjnymi. Zlokalizowano ją w budynku po byłym szpitalu skórno-wenerycznym i kąpielisku, zorganizowanym przez władze okupacyjne dla ludności żydowskiej przy ul. Dzierżyńskiego 34.

Powstają kolejne: pracownia badania żywności, pracownia bakteriologiczna, pracownia badania wody i w 1960 roku pracownia higieny pracy.

Pierwszym dyrektorem Stacji San-Epid był dr Mamert

Cywiński, który w 1964 roku przeszedł na emeryturę, a jego miejsce zajął i do dziś pracuje dr Kazimierz Bochyński.

W 1962 roku po połączeniu powiatowego i miejskiego Wydziału Zdrowia połączono również powiatową i miejską Stację Sanitarną w jedną jednostkę, poszerzając zakres działania na miasto i powiat.

Stan sanitarno-higieniczny miasta Radomia i powiatu radomskiego uległ w ciągu ostatnich lat poprawie, jednak zarówno w ocenie obiektywnej jak i w odczuciu społecznym pozostawia nadal wiele do życzenia. Mimo to sytuację epidemiologiczną miasta i powiatu w ostatnich latach należy uznać jako korzystną. Jest to rezultatem m. in. wysokiego wykonawstwa szczepień ochronnych, które wahało się w granicach 95% - 100%. Choroby zakaźne, poza żółtaczką wirusową, są w zasadzie opanowane. Znikły niektóre choroby zakaźne, od 10 lat nie ma zachorowań na gruźlicze zapalenie opon mózgowych - rdzeniowych, od 6 lat nie ma błonicy, a w 1972 roku nie zanotowano żadnego przypadku duru.

Zaopatrzenie miasta w wodę nie budzi istotnych zastrzeżeń, 85% ludności zaopatrywana jest w wodę z wodociągu miejskiego o dobrej jakości.

Wszystkie zakłady produkcji, żywienia, zbytu artykułów spożywczych posiadają warunki umożliwiające zachowanie podstawowych zasad sanitarno-higienicznych.

Ostatnio stosunkowo rzadko napotyka się na rażące uchybienia w zakresie higieny pracy, które stwarzałyby zagrożenie dla zdrowia. Poważnie zmalała ilość przypadków chorób zawodowych.

O wielkiej i rzetelnej pracy Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej może świadczyć parę cyfr odnoszących się do okresu 1 I 1973 r. - 30 IX 1973 r.:

1. przeprowadzono 3 692 kontrole,
2. wydano 444 decyzje,

3. ukarano mandatami 230 osób,
4. wystosowano 55 wniosków do Kolegium Karno-Administracyjnego,
5. nałożono grzywny na 130 osób w celu przymuszenia do poddania się szczepieniom ochronnym.

Stacja Krwiodawstwa

Radom do 1952 roku nie posiadał własnej placówki Służby Krwi. Pod koniec 1952 roku uruchomiono Przystanek Punkt Krwiodawstwa, którego kierownikiem został dr Konrad Vieth. Punkt ten już w 1953 roku wyprodukował dla potrzeb tutejszego Szpitala 300 litrów krwi konserwowanej. Równocześnie Punkt Krwiodawstwa w Radomiu zaopatrywał w krew konserwowaną szpitale w Kozienicach, Pionkach, Opocznie i Iłży.

W marcu 1953 roku przekazano do użytku Punktu Krwiodawstwa pomieszczenie na parterze budynku przy ul. Kellas Krausa 3.

Znaczny wzrost zadań tej placówki spowodował, że w dniu 1 I 1955 roku Punkt Krwiodawstwa został przemianowany na Rejonową Stację Krwiodawstwa, której dyrektorem został dotychczasowy kierownik Punktu dr Konrad Vieth. W związku z tym nowopowstała Stacja Krwiodawstwa otrzymała dodatkowe pomieszczenia w oficynie na uruchomienie koniecznych pracowni i produkcji płynów do wlewań dożylnych. Wyodrębniono pierwsze pracownie: serologiczną, surowie wzorcowych, analityczną i chemiczną. Później powstały: pracownia biologiczna wraz ze zwierzętarnią, pracownia odczynów kiłowych i pracownia suchej plazmy.

Początkowo istniały trudności z pozyskiwaniem kandydatów na krwiodawców, wkrótce zostały one pokonane dzięki prawidłowo prowadzonej akcji propagandowej.

W latach 1959 - 1966 radomska Stacja Krwiodawstwa uruchamia Punkty Krwiodawstwa we wszystkich szpitalach północnej części województwa kieleckiego, jako rejonie swojego działania.

Plany pobierania krwi wzrastały z roku na rok. W 1955 roku produkowano w zasadzie tylko krew konserwowaną. Z biegiem lat na skutek stosowania coraz to nowych i lepszych metod leczenia rozpoczęła się poza krwią konserwowaną również produkcja krwi zagęszczonej, masy erytrocytarnej, osocza płynnego i mrożonego, osocza suchego oraz krwinek zawieszanych w surowicy grupy AB. Przewadzi się zbiór krwi łożyskowej z oddziałów położniczych i izb porodowych.

Obecnie produkcja Stacji Krwiodawstwa nie tylko w pełni pokrywa zapotrzebowania szpitali północnej części województwa kieleckiego w krew i środki krwiopochodne, ale często wspomaga swoimi nadwyżkami szpitale sąsiednich województw./patrz tabela nr 1/.

Krwiodawstwo bezpłatne zostało wprowadzone w 1958 roku, początkowo w formie krwiodawstwa prawie wyłącznie rodzinnego. Opiera się ono na oddawaniu krwi w związku z przebywaniem w leczeniu szpitalnym i przetaczaniem krwi członkom najbliższej rodziny.

Krwiodawstwo honorowe, polegające na dobrowolnym bezpłatnym oddawaniu krwi dla osób nieznanymi, jest wyrazem humanitarnej pomocy dla chorych współobywateli. Werbunkiem krwiodawców zajmuje się prawie wyłącznie Polski Czerwony Krzyż, w niektórych ośrodkach przy pomocy Służby Zdrowia, a w szczególności Przemysłowej Służby Zdrowia. Akcja krwiodawstwa honorowego daje coraz lepsze wyniki. Świadczą o tym tabela na stronie 174 i ilość uzyskanych odznak PCK "Honorowy Dawca Krwi":

I^o /złota, oddana 3 litry krwi/ - 46

II° / srebrna, oddany w ciągu 2 lat 1 litr krwi/ - 403
III° / brązowa, oddanych w ciągu 1 roku 600 ml krwi/ - 417.

Na terenie działalności radomskiej Stacji Krwiodawstwa czynnych jest 26 Klubów Honorowych Dawców Krwi, z tego 19 Klubów na terenie miasta Radomia.

Ciasnota pomieszczeń Stacji Krwiodawstwa przy ul. Kelles Krauza 3 coraz bardziej utrudniała realizację systematycznie wzrastających zadań. Celem poprawy warunków lokalowych przekazano Stacji w styczniu 1967 roku do adaptacji budynek przy ul. Dzierżyńskiego 42. Budowlani przystąpili do pracy w 1969 roku. Nakładem 13 milionów złotych dokonano modernizacji starego budynku, dobudowano nowy pawilon i budynek laboratoryjny oraz zbudowano magazyn na produkty krwiopochodne i krwiozastępcze. Obiekt wyposażony został w najnowocześniejsze urządzenia i aparaturę pochodzenia krajowego i zagranicznego. Przeprowadzka do nowego obiektu nastąpi w 1974 roku.

Zespół Opieki Zdrowotnej

jest obecną formą organizacyjną służby zdrowia, wprowadzoną ostatnio w całym Kraju, a więc i w naszym mieście. W Radomiu ZOZ powstał na podstawie Rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 20 II 1973 roku oraz na mocy Uchwały Miejskiej Rady Narodowej z dnia 1 VII 1973 r.

Zadaniem Zespołu jest zapewnienie ludności wszechstronnej i kompleksowej opieki zdrowotnej. Dla realizacji tego zadania Zespół Opieki Zdrowotnej w Radomiu zintegrował Szpital Miejski, Miejską Przychodnię Obwodową, Powiatową Przychodnię Obwodową, Obwodową Przychodnię Przemysłową oraz Pogotowie Ratunkowe. Istotnym elementem integracji jest funkcjonalne zespolenie opieki zdrowotnej z wyraźnym wzmocnieniem podstawowej opieki środowiskowej w mieście, powiecie, w zakładzie pracy i nauczania. Drugim elementem in-

tegracji jest przywrócenie konsultacyjnej roli opiece specjalistycznej. Realizacja tych założeń przez Zespół Opieki Zdrowotnej jest możliwa w oparciu o jednolitą dyspozycję całą kadrą fachową.

Zespół Opieki Zdrowotnej w Radomiu obejmuje swoim zasięgiem miasto i powiat radomski w zakresie całkowitej opieki profilaktyczno-leczniczej oraz powiaty Zwoleń i Białobrzegi w zakresie opieki specjalistycznej. Powoduje to, że radomski ZOZ działa na terenie zamieszkałym przez 260 tys. ludzi, świadcząc im opiekę w pełnym zakresie, a opiekę specjalistyczną dla 350 tys. mieszkańców i jest jednym z największych ZOZ-ów na terenie Kraju.

W skład ZOZ-u w Radomiu wchodzi:

1. Dział Podstawowej Opieki Zdrowotnej m. Radomia - Z-ca Dyrektora
2. Dział Przemysłowej Opieki Zdrowotnej - Z-ca Dyrektora
3. Dział Specjalistycznej Op. Zdrowotnej - Z-ca Dyrektora
4. Dział Administracyjno-Ekonomiczny - Z-ca Dyrektora
5. Dział Techniczny - Z-ca Dyrektora
6. Dział Diagnostyki - Kierownik
7. Dział Metodyczno-Organizacyjny - Kierownik
8. Dział Terenowej Opieki Zdrowotnej /powiat/ Kierownik
9. Dział Spraw Osobowych i Socjalnych - Kierownik
10. Naczelna Pielęgniarka
11. Ośrodek Opiekuna Społecznego.

Zespołem Opieki Zdrowotnej kieruje Dyrektor przy pomocy Rady Zespołu, w skład której wchodzi Zastępca Dyrektora, Kierownicy Działów, Naczelna Pielęgniarka, przedstawiciele organizacji społecznych i politycznych.

ZOZ radomski zatrudnia aktualnie 2 099 pracowników, z tego:

lekarzy medycyny	-	295
lekarzy dentystów	-	91
innych pracow. z wyższym wyksz-	-	30

średni personel medyczny	-	1000
niższy personel medyczny	-	331
pracownicy obsługi	-	234
personel techniczny	-	34
administracja	-	81

Szkolenie

i podnoszenie kwalifikacji lekarzy w zakresie wszystkich specjalności odbywa się głównie na bazie Szpitala Miejskiego. Ponadto lekarze licznie uczestniczą w różnych kursach szkoleniowych w Szpitalu Wojewódzkim w Kielcach, w Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego, jak również w poszczególnych klinikach Akademii Medycznych. W wyniku powyższego mamy obecnie w Radomiu lekarzy specjalistów II° - 79. 6 lekarzy posiada naukowy tytuł doktora nauk medycznych, a szereg innych stworzyło przewody doktorskie.

Lekarskie Towarzystwa Naukowe

Organizacje lekarskie w Radomiu posiadają wiekową tradycję. Powołanie organizacji ogólnokrajowej i utworzenie w roku 1952 Oddziału Polskiego Towarzystwa Lekarskiego w Radomiu stanowi współczesny już rozdział w historii miejscowych stowarzyszeń lekarskich.

Obok Oddziału PTL działają w Radomiu specjaliści - czne towarzystwa lekarskie, jak Polskie Towarzystwo Pediatryczne, Polskie Towarzystwo Ginekologów. Ponadto aktywnie pracuje Polskie Towarzystwo Pielęgniarskie, zrzeszające aktualnie 571 pielęgniarek.

Utrzymującą się trwale aktywność zawdzięcza Oddział PTL przede wszystkim gronu lekarzy szpitalnych. Pracą Oddziału kierowali kolejno: dr Franciszek Waga, Kazimierz Kestrowski, Witold Hański, Aleksander Surdacki, a obecnie

Zenon Wasilewski. Nie szczędzili oni wysiłku dla nadania wysokiej rangi posiedzeniom naukowym, które pod ich przewodnictwem stały się ważnym przyczynkiem w kształceniu fachowym i etycznym lekarzy, pobudzały do pracy naukowej i odegrały poważną rolę w propagowaniu postępu wiedzy lekarskiej. Jako aktywnych członków Zarządu Oddziału PTL należy przede wszystkim wymienić dr. dr: Wacława Raczynskiego, Barbarę Borzym, Mariana Piotrowskiego, Zenona Wasilewskiego, Jerzego Fruszyńskiego i Antoniego Zahorskiego, a szczególnie dr. Witolda Hańskiego, który swą rozległą wiedzą, zapachem naukowym ożywił zebrania i przyczynił się do podniesienia ich poziomu naukowego.

W ciągu 21 lat działalności Polskiego Towarzystwa Lekarskiego zorganizowano 183 zebrania, na których wygłoszone 425 referatów, pokazów i demonstracji. Oddział zorganizował 2 zjazdy wojewódzkie /w latach 1956 i 1957/ poświęcone zagadnieniom matki i dziecka oraz toksoplazmozy, z udziałem reprezentantów uczelni akademickich. Członkowie miejscowego Oddziału PTL biorą stale udział w ogólnokrajowych i regionalnych zjazdach naukowych, wygłaszając tam swoje prace, a po powrocie dzielą się swymi spostrzeżeniami i wrażeniami z ogółem lekarzy na posiedzeniach PTL. Częstymi gośćmi na zebraniach są prelegenci z klinicznych ośrodków naukowych, prezentujący wyniki najnowszych badań i doświadczeń własnych.

Do zadań Towarzystwa należy m. in. kształcenie i doskonalenie miejscowej kadry. Celowi temu, poza wymienionym już programem, służy wyświetlanie filmów dydaktycznych, organizowanie konferencji kliniczno-patomorfeologicznych, dni szkoleniowych internistycznych /nefrologia, cukrzyca/, tudzież współpraca z innymi Towarzystwami specjalistycznymi.

Niemniejszą wagę przywiązuje się do znajomości za -

ślad etyki i deontologii lekarskiej, czemu służyły wiele-krotne dyskusje na ten temat. Dyskutowano także teksty ustawy o zawodzie lekarza oraz statut Zrzeszenia Polskich Towarzystw Lekarskich.

Oddział PTL uzyskał od Dyrekcji Szpitala lokal na bibliotekę i czytelnię, które urządzone własnym sumptem, angażując fachową bibliotekarkę. Aktualnie otrzymywany zestaw tytułów czasopism fachowych obejmuje podstawowe i specjalistyczne periodyki krajowe i wszystkich Krajów Demokracji Ludowych, tudzież zachodnioeuropejskie.

Na 295 lekarzy zatrudnionych w promieniowaniu oddziaływania Oddziału, 186 jest członkami PTL. Nie bez słuszności zatem Polskie Towarzystwo Lekarskie może się uznać za reprezentatywne forum miejscowej społeczności lekarskiej.

R o k	Ilość dawców honorowych	p o b i e r a n i e k r w i				o g ó l n e	
		od dawców honorowych		od dawców odpłatn.		plan	wykonanie
		plan	wykonanie	plan	wykonanie		
1955				629 290	600	629 290	
1956	97		19 410	639 405	650	658 815	
1957				727 720	720	727 720	
1958	65		12 940	852 850	800	865 790	
1959	512		84 480	1274 285	1380	1358 765	
1960	1697	300	333 730	1140 1352 190	1440	1685 920	
1961	2812	600	551 470	900 1285 710	1500	1837 180	
1962	4550	600	889 420	1500 1501 100	2100	2390 520	
1963	5410	600	1025 240	1600 1598 120	2200	2623 360	
1964	5599	800	1123 150	1700 1655 960	2500	2759 110	
1965	8204	1300	1691 530	1700 1551 940	3000	3243 470	
1966	8951	1200	1925 680	1800 1703 095	3000	3628 775	
1967	10820	1400	2408 270	1900 1562 780	3300	3971 050	
1968	10889	1750	2616 970	1750 1628 830	3500	4245 800	
1969	13697	2825	3275 470	1825 1817 370	4650	5092 840	
1970	14851	3175	3469 460	1825 1933 500	5000	5402 960	
1971	14933	3275	3624 780	1775 1947 710	5500	5572 490	
1972	17514	4050	4148 340	1750 1691 080	5850	5839 420	

Zródło: Opracowane na podstawie sprawozdań Stacji Krwiodawstwa w Radomiu

Biuletyn Kwartalny RTN
tom XI, z. 1-2, 1974 r.

Władysław Sobczyk

ROZWÓJ TELEKOMUNIKACJI I ELEKTRONIKI NA TERENIE RUT RADOM / 1945 - 1973/

1. Wprowadzenie

Dla uwypuklenia szybkiego rozwoju telekomunikacji w okresie XXX-lecia PRL należy chociaż w dużym skrócie przedstawić stan w okresie poprzednim.

Gdy w dniu 4-go stycznia 1918 r. otwarto Polski Urząd Pocztowy w Radomiu przy ul. Malczewskiego nr 5, a w dniu 10 marca 1919 r. powołano w Radomiu Zarząd Techniczny Telegrafów i Telefonów, nikt nie myślał, że za 50 lat Radomska Telekomunikacja rozwinię się tak, że Radom osiągnie liczbę 13 800 numerów w tym ponad 11 000 abonentów telefonicznych, że będą pracować wieloparowe symetryczne kable dalekosiężne i kable współosiowe oraz urządzenia telefonii nośnej i telegrafii wielokrotnej, że będą tak duże jak obecnie sieci miejscowe kablowe i mocno obciążone transmisją trakty telefoniczne napowietrzne, niosące na jednym torze kilkadziesiąt rozmów telefonicznych.

Pierwszym naczelnikiem Zarządu Technicznego w Radomiu był Mikołaj Małke /10 III 1919r.- 12 XI 1924 r./, drugim naczelnikiem był Zygmunt Gawroński od 1 XII 1924 r. do końca 1930 r.

W tym czasie istniała przy ul. Malczewskiego 5 na I piętrze 50-numerowa łącznica telefoniczna MB. Istniały linie telefoniczne napowietrzne, kable nie były wtedy znane.

W roku 1925 zainstalowano w Radomiu przy ul. Malczewskiego nr 5 nową centralę telefoniczną typu MB o pojemności 500 numerów. Służba telefoniczna na centrali trwała codziennie od godziny 7-ej do 15-ej bez przerwy. Centralę obsługiwało 5 telefonistek. Abonentów telefonicznych było początkowo 218.

Abonenckie linie telefoniczne napowietrzne były rozprowadzone ze stojaków dachowych, umieszczonych na budynku Poczty. Linie prowadzono w czterech kierunkach: 1/ ul. Warszawska i Kozienicka, 2/ ul. Żeremskiego - Szwackiego - Nowotki do dworca PKP, 3/ ul. Wałowa i Starekrakowska, 4/ ul. Rwańska, Mleczna i Zamkynie.

Przy ul. Rwańskiej/strewna południowa/istniała linia telefoniczna napowietrzna o sześciu poprzecznikach 6 x 2. Druty znajdowały się w odległości 15 cm od ścian kamienie.

Na regu ulicy Wałowej i Żeremskiego stał potrójny słup H-owy o wysokości 12 m. Po obu stronach ulicy Żeremskiego znajdowały się w chodnikach linie telefoniczne, każda obciążona osmiu stalowymi poprzecznikami 6 x 2. Druty uniemożliwiały otwarcie okien na zewnątrz.

W roku 1925 istniały dwa międzymiastowe łącza telefoniczne Radom - Warszawa i Radom - Kielce. Obydwa łącza napowietrzne były podwieszone na linii telefoniczno-telegraficznej Warszawa - Radom - Skarżysko - Kielce - Kraków.

W maju 1930 r. oddano Zarządowi Technicznemu nowy bu-

dynek I-piętrowy przy ul. Nowotki nr 16. W latach 1929 - 1930 zbudowane na całym obszarze obecnego śródmieścia telefoniczną, betonową kanalizację kablową, wielostworową.

We wrześniu 1930 r. rozpoczęto budowę centrali telefonicznej automatycznej 3 000 numerów, szwedzkiej konstrukcji typu SAIME. W lutym 1931 r. oddano ją do użytku. Centrala międzymiastowa /CMM/ o 12 stanowiskach i CA z siłownią kosztowała 980 tys. zł./tj. 980 ton cukru/. Obecna CA Gliniec 2 000 numerów kosztuje 10 mil. zł.

W roku 1934 dokonano zmiany nazwy ZTTT na Rejonowy Urząd Telefoniczno-Telegraficzny - RUTT.

Obszar RUT-u w 1939 r. obejmował teren 14 obecnych powiatów: Białobrzegi, Końskie, Kozienice, Opoczno, Przystucha, Rądom, Szydłowiec, Zwolen i teren obecnego RUT Ostrowiec Świętokrzyski: Lipske, Ostrowiec, Sandonierz, Skarżysko, Staszów i Starachowice. Stanowiło to 14/26 terenu województwa kieleckiego.

Siedziby Nadzorców Teletechnicznych mieściły się w miastach powiatowych: Końskie, Kozienice, Opoczno, Ostrowiec Św., Sandonierz, Skarżysko i Starachowice.

Ówczesna pojemność central telefonicznych wynosiła:

automatycznych	2500 numerów /W roku 1938 - 500 nr oddano do Zakopanego/
CB ręcznych	300 numerów w Sandonierzu
MB ręcznych	<u>2700 numerów</u>
Razem	5500 numerów.

Stanowi to ok. 28% obecnego stanu numerów central na terenie tylko osmiu powiatów obecnego RUT Radom. Z obecnej liczby 149 terenowych placówek pocztowo-telekomunikacyjnych 66 istniało w 1939 r. Stanowi to ok. 44% stanu z roku 1973.

2. Okres odbudowy /20 I 1945 r. - 30 XII 1950 r./.

W dniach 17 i 18 stycznia 1945 r. spłonął budynek te-

chniczny przy ul. Nowotki 16 a z nim i centrala automatyczna 2000 numerów /500 numerów zlikwidowali Niemcy w 1943 roku/. O ratowaniu nie mogło być mowy, z braku wody w całym mieście.

Dnia 19 stycznia 1945 r. przybyli do Radomia dwaj pełnomocnicy Ministerstwa Poczty i Telegrafów z Lublina Ob. Kalinowski i Ob. Strzenkowski. O godz. 10-ej rano zwołali walne zebranie starej załogi RUTT i dokonano wyboru piątku kierowniczego RUTT. Naczelnikiem RUTT wybrano inż. Władysława Zawadzkiego. Kierownikiem sieci rejonowej - Józefa Sosnowskiego /od 1 II 1945 r./, kierownikiem sieci miejskiej, centrali automatycznej, nadzoru teletechnicznego Radom i okręgowych warsztatów teletechnicznych - inż. Władysława Sobczyka.

Wtedy organizacyjnie RUTT składał się z dwóch pionów kierowniczych: sieć rejonowa obejmująca całą teletechnikę w terenie i sieć miejska, tj. cała ówczesna teletechnika w Radomiu i powiatach: Radom, Białobrzegi i Szydłowiec. Kierownikiem urządzeń stacyjnych i CA był wtedy obecny profesor nadzwyczajny Politechniki Wrocławskiej dr inż. Tadeusz Kabacik.

Już w drugim dniu pracy zebrane szybko 86 osób wykonawców i rozpoczęto odbudowę sieci m/m i miejskiej oraz centrali. Linie m/m napowietrzne przerwane. Kable magistralne w studniach przyszakowych rozszarpane minami. Na 10 czynnych szafek kablewych siedem wysadzone w powietrze. Centrala międzymiastowa i miejska - spalona. W terenie wszystkie urządzenia stacyjne nieczynne, wywiezione, zniszczone lub silnie uszkodzone.

Daty uruchomienia nadzoru teletechnicznych w miastach powiatowych:

NT Sandomierz był czynny od 10 X 1944 r. Kierownik NT Władysław Cała

Dnia 19 I 1945 r. uruchomiono RUTT Radom i N.T. Radom z P.T. w Białobrzegach i Szydłowcu,
 " 25 I 1945 r. uruchomiono N.T. Kozienice, kierownik N.T. Stanisław Mordziński,
 " 27 I 1945 r. N.T. Skarżysko, kier. Witold Wakulski,
 " 28 I 1945 r. N.T. Ostrowiec, kier. N.T. Witold Bezkowski,
 " 28 I 1945 r. N.T. Starachewice, kier. N.T. Antoni Pęk,
 " 22 I 1945 r. N.T. Końskie, kier. N.T. Teodor Trzeciński,
 " 23 I 1945 r. N.T. Opoczno, kier. N.T. Józef Rejek,
 W 1946 r. przyłączone do Dyr. w Łodzi Końskie i Opoczno.

A teraz kilka danych o wynikach pracy załogi RUTT. Dnia 10 lutego 1945 r. uruchomiono w Radomiu pierwszą 100-numerową centralę telefoniczną, automatyczną typu B.T. 100. Dnia 8 lutego 1945 r. oddano naprawioną kablewnię i 2250 par kabli magistralnych. Dnia 26 lutego 1945 r. uruchomiono służbę okienkową przy RUTT ul. Nowotki 19. Również w lutym 1945 r. uruchomiono CM ręczne w Nadzrach: Ostrowiec, Kozienice, Końskie, Opoczno, Skarżysko i Starachewice.

Projekt odbudowy sieci miejskiej /kablewej i napowietrznej/ w Radomiu opracował 25 I - 10 II 1945 r. ówczesny kierownik sieci miejskiej inż. Władysław Sobczyk. On też codziennie od dnia 12 II 1945 r. kontrolował i ewidencjonował postępy robót, układał tygodniowe harmonogramy prac i plany materiałowego zaopatrzenia. Dzięki takiej organizacji robót całą kablewą i drutową telefoniczną sieć miejską Radom odbudowano i oddano do pracy dnia 15 IV 1945 r. Pracę wykonywaną przez 16 godzin na dobę, przez cały zespół ludzi, bez żadnego dodatkowego wynagrodzenia.

Dnia 20 IV 1945 r. uruchomiono w Radomiu drugą CA typu B.T. 100, a 24 maja tegoż roku oddano do użytku centra-

lę ręczną CB 300 numerów i przeniesione B.T.100 na ulicę Sienkiewicza nr 6.

W czasie styczeń-kwiecień 1945 r. odbudowano linie i uruchomiono połączenia telefoniczne międzymiastowe do placówek.

Dnia 29 sierpnia 1945 r. Dyrektor Okręgu Poczty i Telegrafów w Lublinie inż. Wiktor Kołodziejczyk uzgodnił z kierownikiem RUTT Radom wykonanie naprawy kabla międzymiastowego 114-parowego Radom - Puławy - Lublin, od Radomia do Puław. RUTT zatrudnił 16 swoich pracowników i w ramach pomocy gromadzkiej 300 ludzi z okolicznych wsi. Dnia 31 października 1945 r. oddano do pracy kabel w relacji Radom - Lublin. Usunięto 36 uszkodzeń, wymieniono 5 159 m. kabla.

Przy odbudowie kabla dalekosiężnego Radom - Puławy - Radom - Ostrowiec - Sandomierz i Radom - Opoczno przez cały czas odbudowy osobiście pracował naczelnik RUTT obecny dyrektor inż. Władysław Zawadzki i kierownik oddziału sieci miejskiej obecny zastępca inż. Władysław Sobczyk. Prace trwały codziennie od godz. 5-ej do 12-ej, pół godziny na śniadanie o godz. 8-ej, jedna godzina na przerwę obiadową i znów praca od godziny 13-ej do godz. 20-ej. Na terenach powiatów Zwolen, Puławy i Opatów - Sandomierz wioski były spalone, obszary przy wioskach niezamieszkałe. Kolony rebotce nocowały w rozwalonych stodołach, śpiąc na jęczmieniowych plewach, bo takie tylko po wojnie zostały. Odżywiano się chlebem, pieczonymi w gorącym asfalcie kartoflami, młkiem i wodą. Do oddalonych miast nie można było dojeżdżać, gdyż cały zespół ludzi miał w dyspozycji tylko jeden samochód. W takich warunkach pracowano od 4 V 1945 r. do 31 X 1945 r. Po uruchomieniu kabli Minister Pocht i Telegrafów nadesłał do RUTT Radom list pochwalny, który odczytano przed frontem brygad rebotczych.

Dnia 10 XI 1945 r. uruchomione własnymi siłami przewizeryczną stacją wzmacniakową w Rademiu, przez co uzyskano łącza tel. m/m z Warszawą, Katowicami, Łodzią i innymi miastami Polski. Pierwsze połączenie telegraficzne, dąlekepisywe uruchomione 31 X 1945 r. w relacji Radom-Lublin. Dnia 1 VII 1946 r. RUTT uruchomił stację wzmacniakową w Ostrowou.

29 marca 1947 r. Dyrektor Departamentu Ministerstwa Łączności inż. W. Mirkowski podejmuje decyzję odbudowy 1000 numerów spalanej w Rademiu centrali typu SAIME. W dniu 20 grudnia 1947 r. oddano do użytku odbudowaną 1000-numerową centralę SAIME i zniszczoną centralę ręczną 300-ar oraz dwie B.T. 100.

Dnia 26 kwietnia 1948 r. RUTT rozpoczął budowę kabla dalekosiężnego Starachowice-Lubienia łącznie z gruntowną rezbudową sieci kablowej w Starachowicach-Wierzbniku. Kolony rebotce w składzie 240 ludzi pod kierownictwem Władysława Sobczyka, pracując po 12 godzin na dobę oddały telestradę do użytku 7 VIII 1948 r. Warto dodać, że w końcu 1948 r. stan etatowych i kontraktowych pracowników RUTT wynosił 98 osób. Pracowników wykonawców - 352.

W latach 1945-1950 RUTT Radom zmuszony był we własnym zakresie /kierownicy oddziałów/ przewidywać, prognozować, planować, projektować, wykonywać, kontrolować przebieg prac, oddawać do eksploatacji, użytkować, konserwować i naprawiać różnorodne urządzenia telekomunikacyjne. Wszystkie wymienione prace były wtedy wykonywane przez całą załogę RUTT w czasie 10 - 16 godzin dziennie, bez żadnych dodatkowych wynagrodzeń, w ramach normalnego, ale szczupłego w tych czasach wynagrodzenia zasadniczego.

Od dnia 11 X 1948 r. RUTT rozpoczyna masowe szkolenie pracowników technicznych i telegrafistek oraz telefonistek. Kierownikiem technicznym, ogólnym i jednym z wy-

kładowców na wszystkich kursach był kierownik SM inż. Władysław Sobczyk.

Wykładowcy: St. Konfederak, L. Morawski, Z. Kopa - czynska, W. Krzywenos, M. Juszcak, W. Pechyła, S. Otecki, A. Małkwa, L. Polakiewicz, W. Sobczyk, St. Szpakowska i M. Ślusarczyk.

Do dnia 1 I 1968 r. przeszkolone na 36 kursach stacjonarnych: techników, telefonistek, telegrafistek oraz monterów ogółem w ilości 1 486 osób. Wielu z tych pracowników pełni obecnie obowiązki kierowników oddziałów w różnych Upt i RUT na terenie DOPiT Lublin.

Od 1968 r. kierownikiem kursów telefonistek i telegrafistek z terenu RUT i z telefonicznych central wewnętrznych zakładowych jest Janina Wlazko.

Dnia 30 kwietnia jako dar dla Polski na 1 maja 1949 r. ukończono /Hożeński, Krawczyk, Rzepkowski/ budowę stacji wzmacniakowej w Sandomierzu.

Dnia 11 I 1950 r. oddane do pracy 400 Nr CA i 4 stanowiska CMa w Sandomierzu /kier. Cała, Hożeński, Przygoda, Rzepk, Krawczyk/.

Dnia 27 III 1950 r. brygada Hożeńskiego i Przygody ze Skarżyska oddała do użytku nową 300-numerową CA i 4 stan. CMa w Starachowicach.

3. Okres rozbudowy, modernizacji i eksploatacji urządzeń i obiektów telekomunikacyjnych

Silnie rozbudowana telefoniczna, kablewa sieć dalekosiężna w węzle radomskim spowodowała, że dnia 20 XII 1950 r. wydzielone z RUTT 18-tu pracowników i utworzone Urząd Kabli Międzydzielnicowych /UKM/ z siedzibą w Radomiu. Naczelnik Stanisław Pietrzak, a od 1956 r. Ludwik Barczyk.

Dnia 15 II 1952 r. brygady FBIK, RUT i UKM oddały do użytku nowy telefoniczny kabel okręgowy Radom-Pienki, a w

kwietniu 1952 r. rozpoczęto eksploatację nowego kabla okręgowego Radom - Wierszka.

Dnia 1 kwietnia 1952 r. RUTT Radom wchodzi organizacyjnie do Wojewódzkiego Zarządu Łączności /WZZ/ w Kielcach. Dnia 15 V 1954 r. zniesiono RUTT, a utworzone w Radomiu Urząd Telekomunikacyjny, w powiatach - Powiatowe Zarządy Łączności i w Radomiu dla całego województwa W.Z.R.I. B. /Wojewódzki Zakład Remontowo-Instalacyjny/. Kierownikiem WZRIŁ został Stefan Barnecki z RUTT Radom, a zastępcą Józef Skalski.

Naczelnikiem U.T. w Radomiu pozostał dotychczasowy naczelnik RUTT inż. Władysław Zawadzki, a naczelnikiem UT inż. Władysław Sobczyk. W okresie od 1946 r. do 1950 roku pracownicy technicami SM i NT łącznie z kablarsami RUTT Radom zaprojektowali i wybudowali kable sieci miejskie w Opatowie, Ostrowcu, Sandomierzu, Skarżysku, Starachowicach, Szydłowie, Kosienicach, Pienkach, Zweleniu, Białobrzegach i Przysusze, modernizując je przez skablewanie. Siatkami kablem kablowych odremontowane kable dalekosiężne: Radom-Sandomierz, Radom-Opatów-Sulejów o długości 117+106=223 km. Wtedy Oddziały RUTT same opracowywały wszystkie projekty, zatwierdzały i wykonywały obiekty telekomunikacyjne. Odbiór dokonywał się niekiedy przy udziale przedstawiciela Dyrekcji Okręgu Poczt i Telegrafów w Lublinie.

W roku 1954 była prowadzona szeroka rozbudowa i modernizacja dalekopisowej, telegraficznej i telekuszowej łączności telegraficznej.

Dnia 5 VIII 1954 r. UT Radom otrzymuje prośbę za osiągnięcie I-go miejsca w skali krajowej i I-osą nagrodę w skali wojewódzkiej.

Daty etapów rozbudowy CA Radom:

30 X 1950 r. - CA o 3000 Nr

12 X 1957 r. - CA na pojemność 4000 Nr i CMa 40 stanowisk rebończyk

- 30 IV 1960 r. - 3000 nr, razem pojemność CA 7000 nr
 6 V 1968 r. - budowa nowej CA 2000 nr na Osiedlu XV-lecia.
 16 IX 1966 r. - rozbudowa o 2000 nr CA Śródmieście, pojemność 9800 numerów.

Na terenie RUT - Rejonowy Urząd Telekomunikacyjny/- który powstał 1 VII 1957 r./ znalazło się 8 powiatów. Obejmują one powierzchnię około 7 445 km² i 682 000 ludzi.

W dniach 20-21 lutego 1958 r. odbyła się w Warszawie wielka krajowa narada kierowników technicznych jednostek telekomunikacyjnych P.P.T. i T. i P.M.K.T. Naradę nazwano Sejmem Telekomunikacyjnym.

Na podstawie wytycznych narady RUT Radom opracował założenia techniczne-ekonomiczne dla Radomskiego Węzła Telekomunikacyjnego /R.W.T./. Według założeń RWT Radom otrzyma w przyszłości tj. do 1990 r.:

1. Centrala Automatemczna Śródmieście
2. Centrala automatyczna Osiedle XV-lecia
3. Centrala automatyczna Glinice
4. Centrala automatyczna Borki
5. Centrala automatyczna Zamłynie.

Centrala automatyczna będzie zbudowana w 1980 r. i ma być przystosowana do ruchu pełnoautomatycznego, półautomatycznego i ręcznego w ruchu szybkim, przyspieszonym i normalnym.

Na terenie RUT w latach 1958-61 zainstalowane 10 telefonicznych central automatycznych typu AG /automat gromadzki/ jako początek ruchu telefonicznego, automatycznego wiejskiego. Od 1966 r. RUT ma w planie do zainstalowania w terenie kilka AG co rok.

Na podstawie wieloletniej obserwacji trzeba stwierdzić, że centrale AG nie spełniają wszystkich warunków poprawnej, nowoczesnej telekomunikacji. Będą zastąpione/1975-

1980/ krzyżowymi centralami wiejskimi nowej polskiej konstrukcji o pojemnościach: 32, 80, 120, 160 i 200 numerów, umożliwiającymi współpracę między centralami różnych konstrukcji i telefoniczny ruch pełnoautomatyczny ze strefowym automatycznym zaliczaniem należności za przeprowadzone rozmowy.

Dnia 8 I 1970 r. uruchomiono na 18-tu łączach w godzinach od 16-ej do 6-ej rano telefoniczny ruch pełnoautomatyczny z Radomia do Warszawy /prefiks 82-22/.

Dnia 15 X 1971 r. Przedsiębiorstwo Budowy Idni Kablowych w Warszawie oddało do użytku RUT i Elektrowni Kozienice kabel okręgowy w relacji Radom-Kozienice-Swierże Górne. Dnia 28 XII 1971 r. dokonano odbioru i przekazano do eksploatacji w Kozienicach 800-numerową telefoniczną centralę automatyczną nowoczesnej konstrukcji.

Dnia 15 VII 1972 r. przejęto od Łódzkiego Przedsiębiorstwa Robót Telekomunikacyjnych rozbudowaną o 800 numerów telefoniczną centralę automatyczną 1400 numerów w Końskich. W dniu 27 XII 1972 r. RUT uruchomił w Radomiu i przyjął do eksploatacji nową, ręczną telefoniczną centralę międzymiastową o 62 stanowiskach roboczych.

W styczniu 1974 r. załoga techniczna RUT Radom oddała do eksploatacji nową dzielnicową centralę automatyczną "Glinice" o pojemności 2000 numerów.

W grudniu 1973 r. zaprojektowane uruchomić ruch pełnoautomatyczny między Radomem, Kielcami i Lublinem. Okres 1970-1973 r. obfitował w prace intensywnej budowy nowych sieci obiektów i urządzeń telekomunikacyjnych. Między innymi telefonizowane 576 sołectw, wybudowane 420 km. torów okręgowych. W grudniu 1973 r. RUT Radom otrzymał duże wiązki łączy do Warszawy 58 i do Kielc 30. Są to łączy nośne wysokiej jakości w kablu koncentrycznym, do pracy ruchem ręcznym i automatycznym.

Plany inwestycyjne na budowę kabli okręgowych Ra -
 dom-Pionki-Swierze Górne na lata 1971-1972 określały su-
 mę 27 milionów złotych. W roku 1972 plany finansowe RUT
 /usługi/ osiągnęły sumę 88 milionów zł. W roku 1973 usłu-
 gi wyniosły 126 milionów. Podstawą do opracowania planów
 inwestycyjnych są potrzeby: administracji państwowej, przemy-
 słu, społeczeństwa i kierunki rozwoju gospodarki narodo-
 wej, nakreślone planami inwestycyjnymi i uchwałami partii.
 Głównym naszym zadaniem na lata 1971-1975 jest utworzenie
warunków dla zwiększenia usług telekomunikacyjnych oraz
poprawy jakości tych usług.

W ramach OWB tj. Organizacji Współpracy Łączności
 krajów socjalistycznych cała Polska, a w niej i RUT Radom
 przygotowuje się do automatyzacji ruchu telefonicznego w
 kolejnych fazach: 1/ stolica - stolica, 2/ województwo -
 województwo, 3/ powiat- powiat, 4/ sieci okręgowe - gmina-
 wieś. RUT otrzymuje coraz więcej urządzeń telefonii nes-
 nej 12-krotnej dla linii telefonicznych, a około 1975-76
 roku są możliwości otrzymania nowych urządzeń telotransmi-
 syjnych z modulacją kodowo-impulsową dla barażo małych od-
 ległości. Dla torów międzymiastowych będą instalowane urzą-
 dzenia telefonii 60 i 120-krotnej.

Z początkiem 1974 roku RUT odda do eksploatacji 58
 łączy telefonicznych dla ruchu automatycznego w relacji
 Radom - Warszawa, oraz w II-gim kwartale 1974 r. będzie
 uruchomiony pełnoautomatyczny ruch telefoniczny - 35 łą-
 czy - w relacji Radom-Kielce. Następnym etap /1976-78 r./
 automatyzacji ruchu telefonicznego w relacjach: Radom -
 Lublin, Radom - Białoźbrzezi, Radom-Końskie, Radom-Kozie-
 nice, Radom-Opoczno, Radom-Przysucha i Radom-Zwoleń. Wte-
 dy w pomiarowni RUT i w powiatach zostaną wprowadzone "re-
 bety", które w czasie około 100 ms wykonają wszystkie wy-

magane pomiary elektryczne na jednym łączy m/m. Dziś te sa-
 me pomiary, ale mniej dokładnie wykonuje człowiek w ciągu 1
 godziny.

Dużo łączy m/m wysokiej jakości dla przekazywania in-
 formacji zażądają od RUT w najbliższych latach zakłady pro-
 dukcyjne, banki i instytucje centralne. Trzeba obecnie i w
 przyszłości zwrócić baczna uwagę na szkolenie kadr, aby pe-
 dołać eksploatacji i konserwacji przyszłych, nowoczesnych
 urządzeń łączności.

Z merytorycznej działalności w opisanym okresie wyso-
 ke ocenia się twórczą postawę całej załogi RUT. W pracy żar-
 liwej, pełnej niejednokrotnie poświęceń i osobistych wyrze-
 czeń, jedynym celem każdego pracownika było aby szybciej od-
 dać obiekty do pracy i aby lepiej i taniej wykonywać zada-
 nia.

W pracy tej RUT Radom nie był osamotniony. Dużo pomo-
 cy kierującej i inspirującej wniósł pion kierowniczo-kon-
 trolny obecnej Dyrekcji Okręgu Poczty i Telekomunikacji w
 Lublinie.

Instancje partyjne miejskie i powiatowe oraz władze te-
 renowe /PPRN i GRN/ na całym terenie RUT zawsze i chętnie
 otaczały RUT i jej załogę troskliwą i życzliwą opieką oraz
 udzielały skutecznego poparcia i pomocy w pokonywaniu trud-
 ności kadrowych i materiałowych.

Dzięki takiej opiece i współpracy można powiedzieć, że
 załoga RUT dobrze wypełnia swoje obowiązki, nawet ponad mia-
 rę kształtujących się warunków i możliwości.

Biuletyn Kwartalny RTN
tom XI, s. 1-2, 1974r.

Stefan Iwaniak

SPOŁECZYSTWO RADOMIA I POWIATU RADOMSKIEGO
W OSADNICTWIE NA ZIEMIACH ODZYSKANYCH

Na międzynarodowych konferencjach państw zwycięż-
skich nad Niemcami hitlerowskimi, odbywających się w cza-
sie i tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej, dysku-
towane nad przyszłymi granicami naszego kraju. Ostatecz-
ne ustalenie zachodniej i północnej granicy Polski za-
padło na konferencji w Poczdamie 2 sierpnia 1945 r. Sta-
re, piastowskie ziemie powróciły raz na zawsze do Polski.
Należało je zasiedlić i zagospodarować; odbudować prze-
mysł, komunikację, zagrody wiejskie, przewieźć inwen-
tary żywy i martwy by ziemie od nowa mogły dawać plony.

Sytuacja była o tyle trudna, iż miliony Polaków
zginęło w czasie wojny i okupacji hitlerowskiej. Dobra
materialne wielu pokoleń przestały służyć ich twór-
com i spadkobiercom, zniszczono je lub zrabowane. W woj-
nie kieleckiej zginęło w latach 1939-1945 ponad 260 tys. oby-
wateli narodowości polskiej i około 400 tys. obywateli
polskich narodowości żydowskiej. Obok tego setki tysię-

cy Polaków wywieziono na przymusowe roboty do Niemiec. W samym powiecie radomskim według szacunkowych danych hitlerowcy wymordowali około 23 tysięcy osób ludności wiejskiej, do obozów koncentracyjnych wywieziono prawie 8 tysięcy, zaś do niewolniczych prac na terenie Rzeszy wywieziono niemal 4 tys. ludności wiejskiej. W latach okupacji na 256 masowych egzekucji - 34 przypadało właśnie na powiat radomski. W samym dystrykcie radomskim istniało 68 obozów koncentracyjnych.^{1/} Od 1941 r. Niemcy wysiedlili kilkadziesiąt wsi pow. radomskiego, a dawniej uprawne ziemie zamieniono na poligon wojskowy.

Po skończonej wojnie ludność dziesiątek osad radomskich często nie wiedziała nie tylko gdzie stały ich zabudowania gospodarskie, lecz nawet nie znała granic oddzielających chłopskie zagony. Rosła więc liczba tułaczy poszukujących pracy i chleba, jedno i drugie w najbliższym Radomiu trudno było znaleźć.

W poważnym stopniu zostały zdewastowane obiekty gospodarskie omawianego powiatu. Na około 20 tys. gospodarstw wiejskich 4 389 zagród zostało zniszczonych lub uszkodzonych, co stanowiło ogólną sumę strat w złotych sprzed 1939 r. w wysokości około 23.200 tys., a średnia strata jednej zniszczonej lub uszkodzonej zagrody wynosiła 5 300 zł. to znaczy 89% jej wartości. Tak więc 20% zagród tegoż powiatu zburzono w prawie 18%.^{2/} Tylko powiaty przyczółkowe charakteryzowały się większym ubytkiem budynków mieszkalnych i inwentarskich. Wios radomska straciła około 12 400 koni, ponad 47 300 szt. bydła i ponad 43 300 szt. trzody chlewnej. Na przełomie lat 1945/46 zmniejszyła się tu powierzchnia zasiewów ozimych w stosunku do 1939 r. o 48%, jarych o 25%, a okopowych o 40%. W tym ostatnim wypadku znów ziemia radomska miała jedno z najniższych wskaźników w województwie.

Orientacyjne straty ludności polskiej m. Radomia sięgały od 8 - 10 tys., zaś ubytek ludności żydowskiej sięgał około 98%. Ogólne więc straty ludnościowe miasta wahały się w granicach 40%.^{3/} W 1945 r. przemysł radomski zatrudniał ok. 25% robotników w stosunku do 1939 r. a największe zakłady przemysłowe zostały zdewastowane, bądź najwartościowsze maszyny okupant wywiózł przed ofensywą styczniową 1945 r.

W tej skomplikowanej sytuacji gospodarczej miasta i powiatu radomskiego społeczeństwu nie pozostawało nic poza chęcią przeniesienia się na inne tereny. Wielu chłopów i robotników wiejskich myślało o swym domu poza granicami powiatu. I choć trudno im się było rozstać ze swoimi rodzinnymi stronami, to sytuacja materialna stała się wprost beznadziejna. W tym właśnie okresie w mieście i powiecie pojawiają się plakaty z hasłami: "Chcesz ziemi - na Zachodzie jest ziemia!", "Chcesz chleba - na Zachodzie jest chleb". Do 2 sierpnia 1945 r. - czyli ostatecznej decyzji konferencji poczdamskiej - wyruszyli na Odrę i Bałtyk najodważniejsi.

Motywy wyjazdów pierwszego okresu pionierskiego były różne. W. Białkowski z Jankowic koło Jedlińska wspomina, że marzył o dużych zarobkach, dobrej ziemi i lepszym życiu dla siebie, żony i dziecka. Miał przecież tylko 3 ha bardzo lichutkiej ziemi, mieszkał w jednej izbie wraz z rodzicami, a głód był częstym gościem w ich chacie.^{4/}

Większość przesiedleńców z pow. radomskiego jako główne przyczyny wyjazdu na ziemię piastowskie stawiało na pierwszym planie karłowate gospodarstwa we własnych rodzinnych stronach.^{5/} Rzeczywiście gospodarstwa w tym powiecie były rozdrobnione. W 1931 r. na ogólną ilość 22 278 gospodarstw 3 011 znajdowało się w grupie do 2 ha, 8 194 od 2-5, 7 136 od 5-10, 1 258 od 10-15, 338 od 15-50 i 48 felwarków ponad 50 ha ziemi.^{6/} Cechę charakterystyczną nada-

ją strukturze agrarnej gospodarstwa drobne, które nie mogły być podstawowym źródłem utrzymania rodzin. Poza tym tylko 10% gleb wchodziło do kategorii pszenno-buraczanych, pozostałe 90% - to słabe grunty żytnio-ziemniaczane.^{7/} Teraz staje się oczywistym, dlaczego z powiatu i m. Radomia tak dużo osób rozpoczęło migrację na progu pierwszych lat niepodległości. Ten duży odpływ odważnych ludzi trzeba było ująć w ramy organizacyjne ze strony władz państwowych. Radom poza tym odgrywał poważną rolę jako węzeł komunikacyjny leżący na szlaku wędrowek ze Wschodu na zachodnie ziemie Polski. Powstało w związku z tym wiele organizacji i instytucji, których zadaniem była opieka nad ludnością przemieszczającą się masowo zaraz po wojnie.

Organizacja Państwowych Urzędów Repatriacyjnych w terenie rozpoczęła się od lutego 1945 r. Zadaniem PUR-ów było: 1/ propaganda i organizacja osadnictwa na ziemiach zachodnich oraz ich planowe rozmieszczanie, 2/ planowy napływ przesiedleńców, 3/ opieka sanitarna, żywnościowa, przygotowanie kilkudniowych noclegów, pomoc finansowa i dostarczenie bezpłatnej odzieży oraz 4/ koordynacja pracy w powiecie i mieście z działalnością Oddziału Wojewódzkiego PUR w Kielcach.

W końcu marca i na początku kwietnia 1945 r. w Radomiu powstał Inspektorat Rejonowy Osadnictwa PUR, którego zadaniem było niesienie pomocy przesiedleńcom z własnego terenu, ludności z innych województw i przesiedlonym z terenów wschodnich. Dnia 13 marca 1945 r. zorganizowany został punkt etapowy PUR w Radomiu. Kierownictwo jego objął Andrzej Trejnar. Kancelaria tego punktu została urządzona oddzielnie. W ciągu marca skompletowano urządzenia biurowe, łącznościowe, a Komendantura Wojenna miasta przekazała do czasowego wykorzystania dwa konie wraz z bryczką. Jednocześnie Magistrat m. Radomia przydzielił dwa budynki mieszkal-

ne przy ul. Dzikiej nr 2 i 4, gdzie oprócz pomieszczeń na punkt etapowy przewidziano mieszkania stałe dla pracowników PUR rekrutujących się spośród repatriantów oraz dla 30 rodzin samych repatriantów. Poza tym Magistrat radomski - w wyniku systematycznych interwencji - przydzielił dla użytku PUR kompleks budynków mieszkalnych przy placu 3-go Maja 5, gdzie można było w znośnych warunkach ulokować około 150 rodzin.^{8/} Do końca marca zamieszkało tam 11 rodzin repatriantów, co w poważnym stopniu odciążyło pomieszczenia punktu etapowego, gdzie rodziny zamieszkiwały w ramach pobytu czasowego. Była Fabryka Broni oddała do dyspozycji PUR dwa duże budynki mieszkalne, dwa mniejsze, dwa gospodarcze oraz łaźnię /jako osobny budynek/ i szopę. W skład całości wchodziły - poza biurami - cztery sale ogólne, 10 separatek, magazyn żywnościowy, kuchnia przygotowująca zbiorowe żywienie, magazyn opałowy, skład rzeczy repatriantów, izba chorych, garaże, stajnie, pokój gościnny i inne niezbędne pomieszczenia dla prawidłowej pracy punktu etapowego. We wszystkich pomieszczeniach przywrócono do stanu używalności instalację elektryczną i wodociągowo-kanalizacyjną, przeprowadzone małe naprawy stolarskie, wstawiono brakujące szyby i kocioł do prania bielizny oraz utrzymania higieny dla podróżnych.

Pomieszczenia przy ul. Żeromskiego 48 mogły pomieścić około 500 osób, które otrzymywały tam kilkudniowe schronienie, pomoc żywnościową, finansową i w naturze. Początkowo tą wielką machiną organizacyjną kierowało tylko około 20 osób.^{9/} Podobne punkty etapowe powstały w Kielcach, Skarżysku, Częstochowie, Włoszczowie, Jędrzejowie, Sandomierzu, Ostrowcu, Busku i Starachowicach. Filia w Skarżysku podlegała Kielcom, a punkty w Pionkach i Kozienicach kontrolowane były przez Radom.^{10/}

Osiedleńcy i repatrianci przechodzący przez punkty

etapowe otrzymywali bezpośrednią skromną pomoc w postaci doraźnych zapomóg pieniężnych w wysokości do 1000 złotych, oprócz tego jednorazowe zapomogi doraźne z darów UNRRA w obuwia, odzieży i materiałach. W wyjątkowych wypadkach, np. śmierci w rodzinie podczas podróży, długotrwałej trasy, zapomogi były udzielane powtórnie przez Oddział Wojewódzki PUR.

Tabela nr 1

Przykładowe zestawienie przesiedleńców i repatriantów korzystających z punktu etapowego w Radomiu /VI 1946-V 1947 r./.

Ip.	D a t a	Repartian- ci ze Wscho- du	Repatr. z Zachodu	Prze- siedleń- cy	Ogółem
1	06.1946r.	28 749	152	3	28 904
2	07.1946r.	2 998	164	32	3 194
3	08.1946r.	1 008	290	6	1 304
4	09.1946r.	95	655	1	751
5	10.1946r.	90	1 185	65	1 340
6	11.1946r.	80	969	24	1 073
7	12.1946r.	75	720	2	797
8	01.1947r.	23	177	3	203
9	02.1947r.	19	122	36	177
10	03.1947r.	29	21	870	920
11	04.1947r.	26	20	1850	1 896
12	05.1947r.	26	32	43	101

Przez punkt etapowy w Radomiu przewijało się co - dziennie dużo ludzi. W kwietniu 1945 r. korzystało śred - nie dziennie ponad sto osób, w maju 136 osób, a od czerw - ca do sierpnia tego roku korzystało z pomocy placówki ra - demskiej od 200 do 260 osób każdego dnia. Ze względu na słaby stan zdrowia ludzie ci niejednokrotnie zmuszeni by-

li pozostawać po parę dni na miejscu i żyć w dość prymityw - nych warunkach. Zdarzały się i takie fakty, iż przesiedleń - cy i repatrianci, np. w czerwcu oraz lipcu przedłużyli swój pobyt nawet do 6 tygodni. Pomieszczenia mieszkalne dla 300 osób, będące w gestii PUR, stale były przepełnione. W tej sy - tuacji gmina radomska na okres przejściowy przydzieliła 100 mieszkań jednoizbowych, które również nie rozwiązały wszy - stkich potrzeb. Władze miejscowe podjęły decyzje, że po - dróżujący mogą zatrzymać się w mieście na okres od 7 do 14 dni. Ten niebываły ruch ludności niezwykle utrudniał prowa - dzenie normalnej gospodarki mieszkaniowej w mieście i nie mógł być tolerowany przez dłuższy okres.

Podane zestawienie statystyczne /tabl. 1/ nie obrazu - je właściwej fali migracji ludności przez punkt etapowy, dy - namizm swój osiągnęła ona w drugiej połowie 1945 r. Już do maja tego roku z usług punktu radomskiego skorzystało 1 783 osoby, zaś w maju 1946 r. 47 826 osób.^{11/} Szczyt przejazdów wystąpił latem i wczesną jesienią pierwszego roku niepodle - głości. W okresach zimowych "wędrówka ludów" nieco się zmniejszała, by wiosną znów przybrać na sile. Dotyczy to jednak ludności Ziemi Dawnych, natomiast z terenów zabużań - skich w styczniu 1947 r. z usług punktu etapowego skorzysta - ło 115 603 osoby, prawie taką samą liczbę zanotowano rok później. Były to jednak wyjątkowe okresy, średnio już w 1948 r. do punktu etapowego w Radomiu przybywało miesięcznie od 3 do ponad 3 000 osób.^{12/} W każdym bądź razie 1947 r. był przełomowym okresem w wyjazdach ludności miejscowej na zie - mie zachodnie. Można powiedzieć o wygasaniu akcji wyjazdów w stosunku do wielkiego odpływu w 1945 r.

Na co mogli oczekiwać repatrianci i osadnicy miejscowi od społeczeństwa i władz miejscowego urzędu repatriacyjnego? W tych ówczesnych skromnych warunkach życiowych, wszyscy, któ - rzy brali udział w opisywanej akcji, wywiązywali się ze swej

pracy należycie. Weźmy tylko parę wybranych przykładów. W punkcie etapowym lekarz i sanitariuszka udzielali dzień i noc porad lekarskich. Dr Halina Noblin zorganizowała pełną opiekę lekarską nad migrantami, zaś władze zapewniły - w miarę możliwości - warunki materialne do takich świadczeń. Urządzono prowizoryczną łaźnię i miejsce do prania bielizny. Gdy i to nie rozwiązało potrzeb, magistrat przekazał do użytkowania przejściowego łaźnię miejską. Do jej uruchomienia włączył się również Komendant Wojenny m. Radomia, dzięki któremu zakupiono po niższych cenach węgiel.

W maju 1945 r. zorganizowano już ambulans dla lekarza oraz izbę chorych, która następnie została wyposażona w niezbędne urządzenia, łóżka, pościel i leki. Tych ostatnich najczęściej było brak, ale radzono sobie w różny sposób. Część otrzymano z darów Polskiego Czerwonego Krzyża, inne sprowadzano z Kielc, a z braku oficjalnych źródeł niewielkie ilości zakupowano na "czarnym rynku" po paskarskich cenach.

Poważna grupa wyjeżdżających i przejeżdżających przez Radom, którzy musieli się zatrzymać na krótki okres, korzystała z komory dezynfekcyjnej przeznaczonej tylko dla ludności poza-miejscowej. Zarząd Miasta stale zaopatrywał punkt w sienniki, koce, łóżka, bieliznę osobistą i pościelową.^{13/} Tysiącom ludzi trzeba było udzielić natychmiastowej pomocy. Kilka osób spośród repatriantów zmarło w Radomiu, tu kilka matek urodziło dzieci, które do dzisiaj - szego dnia mieszkają na starych ziemiach Piastów.

Ciepłe posiłki i suchy prowiant dostarczano tym którzy przebywali na punkcie etapowym i tym, którzy tylko przejeżdżali przez Radom. Uruchomiono tu dwie stałe kuchnie polowe. W sierpniu 1945 r. wydały one 5 386 posiłków całodziennych i 2 885 porcji suchego prowiantu. Poza tym

miejscowy Komitet Opieki Społecznej dostarczał bezpośrednio na dworzec przede wszystkim chleb. Tylko we wrześniu 1946 r. istniejące kuchnie wydały ponad 10 000 gorących posiłków, nie licząc przydzielanych porcji żywnościowych bezpośrednio ludziom, którzy nawet nie wychodzili z wagonów podczas przejazdu przez radomską stację. A przecież był to bardzo trudny okres w zaopatrzeniu miejscowej ludności w żywność. Nawet dla robotników fabrycznych trudno było zabezpieczyć odpowiednią ilość artykułów spożywczych. W jednym tylko miesiącu 1946 r. radomskie piekarnie przygotowały 7 000 kg. chleba, który bezpłatnie został rozdany repatriantom. Obok tego rozdysponowane kilkaset kilogramów mąki i tyleż kaszy.

Od pierwszych miesięcy istnienia radomskiego PUR-u i punktu etapowego przydzielano zasiłki pieniężne repatriantom i osadnikom. W czerwcu 1945 r. powstały pewne kłopoty w związku z wstrzymaniem kredytów, ponad 40% wniosków nie zostało rozpatrzone, zrealizowano je w lipcu. Od sierpnia do grudnia 1945 r. wypłacone migrantom w ramach doraźniej pomocy prawie pół miliona złotych.

Tabela 2.

Sumy wypłacone migrantom na punkcie etapowym w Radomiu za okres poszczególnych miesięcy 1946 r. / w tys. zł. /

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ogółem
110	136	204	25	50	120	100	150	36	75	18	6,5	1025,5

Wypłacenie ponad miliona złotych tylko w jednym 1946 r. /tab. 2/ przypadło w okresie nie największego nasilenia akcji przesiedleńczej.

Ogólne wydatki za ostatni kwartał 1945 r. na PUR ra-

domski wyniosły ponad milion złotych. Od początku akcji do stycznia 1949 r. wypłacono w Radomiu ludności przesiedleńczej 12 240 000 złotych w ramach pożyczek na kupno inwentarza żywego, zaś w podległym urzędzie repatriacyjnym w Kzlenicach w analogicznym czasie wypłacone 8 160 000 zł.^{14/} Całkowite obliczenie całości kosztów na akcję przesiedleńczą i repatriacyjną prowadzoną przez Radom może być dokonane przy bardziej pogłębionych studiach nad tym zagadnieniem.

Przeprowadzenie tak wielkich przedsięwzięć związa-nych z udziałem władz radomskich w procesach migracyjnych lat 1945-1948 nie możliwe byłoby bez współpracy ze społeczeństwem oraz organizacjami politycznymi i społecznymi. Stąd też miejscowy urząd repatriacyjny wszedł w ścisłe kontakty z Miejskim Komitetem Opieki Społecznej, Polskim Czerwonym Krzyżem, Komendą Chorągwi Związku Harcerstwa Polskiego, Wydziałem Opieki Społecznej przy Starostwie Powiatowym, domami opieki starców, kalek, sierocińcami, żłobkami, dyrekcją i pracownikami Polskich Kolei Państwowych, Powiatowym Komitetem Opieki Społecznej, Związkiem Walki Młodzieży, Organizacją Młodzieżową Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych, komendanturą wojenną miasta Radomia, Związkiem Samopomocy Chłopskiej, władzami szkolnymi i Związkiem Nauczycielstwa Polskiego. Trudne jest wprost wyliczyć wszystkie organizacje, również jednak wiele dobrej woli władze PUR-owskie spotkały ze strony mieszkańców miasta. Chodzi tu o bezinteresowne włączenie się do opieki nad ludźmi, którzy stali się ofiarami wojny i nad tymi, którzy w wielu wypadkach z pobudek patriotycznych ciągnęli na zachodnie ziemie polskie.

Powstawały wówczas samorzutnie organizacje społeczne, a do nich należał przede wszystkim radomski Związek Repatriantów. Powstał on w lipcu 1945 r. i w swoim programie

postawił za zadanie naczelne: "... wzajemną pomoc przy zagospodarowaniu się repatriantów osiadłych na stałe w Radomiu, wspomaganie w sprawie zdobycia pożyczek bankowych, obrona w imieniu związku, interesów poszczególnych repatriantów u władz miejscowych, delegowanie wysłanników na ogólne zjazdy Związków Zawodowych, ścisła współpraca z Inspektorem Osadnictwa w sprawach związanych z osiedlaniem". Praca powyższa dała konkretne wyniki. Dwukrotnie zwołano stałe walne zgromadzenie członków, na których wybrane zarząd i omówiono zagadnienia interesujące repatriantów.^{15/} Dwukrotnie na zebraniach zarządu ustalono plan pracy na najbliższą przyszłość. Powstała organizacja skupiła w swoich szeregach 102 członków. Była to jedna z pierwszych organizacji tego typu w woj. kieleckim.

Od późnej wiosny 1946 r. zaczęły na terenie województwa powstawać specjalistyczne organizacje społeczne, których zadaniem było bezpośrednie podjęcie spraw propagandowych oraz organizacyjnych w sprawach przesiedleńczych ludności Kielecczyny. Jedną z nich powołano w Radomiu. 30 kwietnia 1946 r. odbyło się pierwsze posiedzenie Powiatowej Rady Społecznej Osadnictwa Spółdzielczo-Parcelacyjnego dla miasta i powiatu radomskiego. Na inauguracyjne posiedzenie zaproszone przedstawiciele ZSCH, Starestwa Powiatowego, Powiatowego Biura Rolnego, ZAW "Wici", władz szkolnych i organizacji młodzieżowych. Przewodniczącym rady został Stanisław Bień /ZSCH/, wiceprzewodniczącym Wacław Karwat /ZNP/, sekretarzem Piotr Mikos /ZMW/, a członkami wybrane Jana Pawełca, Stefana Banaszkiwicza, Kazimierza Urbańczyka, Jana Jaśłana, Edwarda Walaszkiwicza i Tadeusza Łosina. Zarzeczowane trzy miejsca dla dalszych przedstawicieli organizacji młodzieżowych. W takim składzie ta organizacja nie spełniała w sposób należyty swych obowiązków, brak w niej było ludzi o dużych prerogatywach władzy i cieszących się wysokim autorytetem

we własnym środowisku.

W końcu lutego 1947 r. zorganizowano PRSOSP. Na -
stępnym jej przewodniczącym wybrano Starostę Powiatowego
Ludwika Przybylskiego, zaś Franciszka Boducha wiceprze -
wodniczącym. Sekretarz i członkowie reprezentowali po -
dobne instytucje jak w poprzedniej radzie, byli to jednak
ludzie o dużych wpływach w środowisku radomskim.^{16/}

Rada radomska bezpośrednio współpracowała, instru -
owała, nadzorowała i dokonywała formalności sprawozdaw -
czych za pow. kozienicki. Trudności jedynie wynikały z
dość dużej odległości Kozienic od Radomia, oczywiście bio -
rąc pod uwagę ówczesne kłopoty komunikacyjne.

Powołane rady miały charakter typowo społeczny, nie
korzystały ze świadczeń budżetu państwowego, a pracę pro -
wadziły pod kierunkiem starostw i Urzędu Wojewódzkiego
Kieleckiego. Zakres zadań ich był dość obszerny, zaczyna -
ły się one od prowadzenia szerokiej akcji propagandowej
przez wszystkie doń wchodzące organizacje, poprzez wysy -
łanie ekip rekonesansowych w grupach od 5-15 osób, wer -
bunku i samego transportu do miejsca zasiedlania rodzin .

Osadnicy radomscy, przesiedlający się w ramach tej
akcji, początkowo gospodarowali wspólnie na ziemiach za -
chodnich, by po umocnieniu się materialnym przejść do indy -
widualnej formy gospodarowania. Gdy zdobyli odpowiednią
ilość zboża siewnego, inwentarza martwego i żywego oraz
niezbędnych sprzętów domowych, wspólny majątek dzielili
na parcele i powstawały gospodarstwa typu własnościowego.

Organizacje społeczne tworzyły się w okresie, gdy
akcja przesiedleńcza rozwijała się dynamicznie, lub malała,
na co złożyły się różnorodne przyczyny. Pierwsze gru -
py osadników radomskich wyjechały już w końcu maja 1945 r.
Pierwsza ekipa stałych osadników kompletowana całkowicie
przez radomską organizację peperowską wyjechała 9 czerw -

ca tegoż roku, na tereny podsudeckie. Ze względu na cie -
kawy opis, jaki pozostał po grupie pionierskiej, pozwo -
le sobie przytoczyć szerszy urywek tego ciekawego spra -
wozdania. "Grupa nasza licząca 96 osób, wyłoniła z sie -
bie milicję liczącą 25 osób uzbrojonych w karabiny. Za -
daniem milicji miała przede wszystkim być ochrona naszej
grupy przed Niemcami, którzy, jak głosiła fama, napadają
na transporty polskich osadników. Karabiny podtrzymywały
na duchu całą grupę, która psychicznie nastawiona była w
sensie negatywnym w stosunku do Niemców i szabrowników.

W skład naszej grupy wchodziło 15 osób spośród in -
teligencji, w tej liczbie kilku z akademickim wykształ -
ceniem oraz 80 ludzi pochodzących z warstwy robotniczej
i rzemieślniczej. Ogólny poziom moralny bardzo wysoki,
wszystkich ożywiał duch pionierski."^{17/}

Ważnym zagadnieniem był fakt spójności grupy, wy -
sokiej organizacji i dyscypliny. Grupa ta zdawała sobie
sprawę z tego, że będzie jakby strażą przednią w utrzy -
maniu ładu, porządku i spokoju. Od niej zależała atmo -
sfera dla dalszych setek i tysięcy przyszłych osadników.
Sama droga nie była zbyt atrakcyjna, prawie 100 osobowa
grupa radomiaków spotykała bałagan i biurokrację tamtej -
szych władz osiedleńczych. Nikt ich nie witał radośnie,
nikt nie przychodził z miłą strawą jak na punkcie eta -
powym w rodzinnym mieście. A często słyszeli głosy nie -
wiary w możliwości stałego zamieszkania na takich tere -
nach. "Szabrownicy" zaś śmiali się z nich, by powstrzy -
nać dalszą falę wzmożonego napływu patriotycznie nasta -
wionego elementu z Ziemi Dawnych. W Legnicy kazano im
sprzątać ulicę, podczas gdy dawni mieszkańcy sprzed 1939
r. do niczego się nie włączali, czekając na lepsze czasy
- chodzi tu o ludzi nie polskiej narodowości." Po tym
gościnnym przyjęciu udzielono nam w wojewódzkim Komite -

cie PPR wyczerpujących informacji, dotyczących spraw osadnictwa na tamtejszym terenie, zostaliśmy przyjęci przez wojewodę obywatela Piaskowskiego^{18/}, szczerze uradowanego widokiem tych pionierów z Radomia".^{19/} Cała ekipa osiedliła się w Ząbkowicach i najbliższych miejscowościach. Tereny tamte zaludniły się dość szybko przez ludzi z okolic Nowego Sącza i Krakowa. Dzięki tym pierwszym grupom szybko zorganizowano administrację państwową, by zapewnić spokój następnym osadnikom.

W lipcu 1945 r. na obszary podsudeckie wyjechała druga grupa z miasta i powiatu radomskiego. Organizatorem jej znów był Komitet Miejski Polskiej Partii Robotniczej. W skład grupy weszło 37 członków PPR, 2 z PPS i 65 bezpartyjnych. Struktura wyjeżdżających była zróżnicowana: inteligencja pracująca, rzemieślnicy, kupcy, robotnicy i rolnicy. W składzie jej był również ksiądz i lekarz. Z ich grona wyłoniono ponownie 20 milicjantów uzbrojonych w karabiny, którzy w czasie drogi czuwali nad bezpieczeństwem grupy, a w miejscu osiedlenia stworzyli od razu kadry milicyjne i służby bezpieczeństwa. W tej samej ekipie jechało 25 radomskich pracowników wodno-kanalizacyjnych, na których tak bardzo czekał niezwykle zniszczony Wrocław.^{20/} Warto wspomnieć, iż była to już druga duża grupa fachowców łagodzących potrzeby dużych miast Dolnego Śląska. Osadnicy radomscy wnosili na ziemiach zachodnich wielki wkład nie tylko w stabilizację władzy okresu pionierskiego, lecz srodowisko to ciągle zasilalo niekończące się potrzeby ziem piastowskich w kadry wysoko kwalifikowane.

W fazie pionierskiej radomiacy przede wszystkim osiedlali się grupowo w Kamiennej Górze, Jeleniej Górze i Ząbkowicach. W trzech ekipach organizowanych przez PPR z Radomia była liczna grupa członków partii. W zorganizowanym

Komitecie Powiatowym Kamiennej Góry działali członkowie tak z Radomia jak i Nowego Sącza. Pierwszym sekretarzem^{21/} był Popławski z Radomia, a drugim Szarota z Nowego Sącza. Pierwsza komórka partyjna, powstała we wspomnianym mieście, kierowana była przez byłego członka PPR z Radomia Sitarskiego.

Drugie półrocze 1945 r. było szczególnie charakterystyczne dla masowej akcji osiedleńczej. W żadnym innym roku tyle rodzin nie znalazło swego domu na ziemiach zachodnich. Od początku akcji do grudnia 1945 r. przeniesło się z miasta i powiatu radomskiego szczególnie na Dolny Śląsk i Pomorze Zachodnie około 24 tysiące osób. Wśród wyjeżdżających około 12 tysięcy stanowili rolnicy, około 3 tys. było robotników, około 4 tys. rzemieślników, ponad 12 tys. pracowników umysłowych, pozostali należeli do innych zawodów. Interesujący nas teren nie był typowy dla struktury wyjeżdżających z całego województwa, w większości powiatów przeważali rolnicy i robotnicy wiejscy wynajmujący się do pracy. Wracało stosunkowo niewiele z powrotem do rodzinnych stron, ale wśród tej grupy zazwyczaj przeważała ludność wiejska. W latach 1946-1948 sytuacja się zmieniła nawet wśród osadników radomskich, ludności miejskiej nie więcej wyjeżdżało jak od kilku do kilkunastu procent. W miesiącu kwietniu 1948 r. na 695 osadników - tylko 62 osoby pochodziło z Radomia, a reszta z terenu powiatu. W latach 1948-1949 tylko w sześciu miesiącach statystyki urzędu repatriacyjnego wykazywały wyjazd nielicznych mieszkańców z miast. Można powiedzieć, że w latach 1949-1950 przesiedlała się wyłącznie ludność wiejska i to w bardzo małych ilościach.

W pierwszym roku wolności systematycznie rozwijano wszechstronną propagandę na rzecz zasiedlania i zagospo-

darowania ziem nadodrzańskich oraz nadbałtyckich. O tych sprawach można było usłyszeć z nielicznych wówczas odbiorników radiowych, w prasie codziennej, na wiecach, zebraniach partyjnych, związkowych, młodzieżowych czy wiejskich. Jednak pod koniec 1945 r. obserwujemy pewne oznaki zahamowania wyjazdów. Składały się na to różne przyczyny, jedną chyba z najważniejszych był niedowład organizacji przesiedleńczych na ziemiach zachodnich i brak ciągle stabilizacji.

Były wiceminister sprawiedliwości Rządu Tymczasowego wspomina, że do prokuratury wrocławskiej wpływało średnio sześć spraw dziennie o zabójstwa. Ponad 40% spraw dotyczyło rabunków bandyckich na tle majątkowym. Przejsciecy przeważnie rekrutowali się z byłych więźniów i wracających z przymusowych robót w Niemczech.^{23/} Pamiętać należy, iż przeciw Dolny Śląsk wchodził w ramy zasadniczego planu zasiedlania przez woj. kieleckie. Poważną rolę w hamowaniu akcji osadniczej odegrała miejscowa propaganda organizacji reakcyjnych, czy konserwatywnych. Przykładem tego była ulotka charakterystyczna dla postawy podziemia rozkolportowana na terenie Radomia jesienią 1945 r. pt. "Na Zachód!".

"Ostatnio rozklejona po mieście odezwa - czytamy w ulotce - w gorących słowach wzywa obywateli Radomia do wyjazdu na Zachód, aby spełnić patriotyczny obowiązek i poprawić sobie byt. Odezwa ta napisana jest gorące, przekonujące, ale obywatel przeczyta, uśmiechnie się gorzko, odchodzi i nie jedzie!

Dlaczego? - Najważniejsze przyczyny są następujące: 1/ Kto ma jechać z pustymi rękami, ten albo zajmie jakiś urząd, albo otrzyma opuszczone gospodarstwo rolne. "Urzedników" to już chyba tam nie potrzeba więcej, ci co ostatecznie sohydźili Polskę i Polaków, zresztą i podał naczel -

ników i starostów chyba już nie ma, a na marną posadzinę kto by tam jechał. Aby zaś osiąść na gospodarstwie rolnym, trzeba cośkolwiek znać się na rolnictwie. Na skutek głupie przeprowadzonej reformy rolnej, ogromna ilość bezrolnych lub małorolnych rolników została dla sprawy Zachodu zmarnowana. Pozostaje więc do wyjazdu tłum szabrowników..."^{24/}.

W dalszej części tej dość wrogiej ulotki wszystko splatało się w jeden węzeł: atak na "tzw. Rząd", szydzenie z tych, którzy nawet mają pieniądze na zagospodarowanie się, a z drugiej strony straszenie ich bandami, drwiny z reformy walutowej, która odebrała środki wielu potencjalnym osadnikom, zaś tych którzy mają trochę pieniędzy nie zechcą ryzykować "wróbla w garści" dla "sokoła na dachu". Twórcy ulotki w "trosce" o dobro ludzi, nie tylko straszą wszystkimi plagami ziemskimi ewentualnych osadników, ale zohydźają partię bloku stronnictw demokratycznych, rzucają kalumnie na nowy ustrój i porządek w nim panujące.

Podobne odezwy polskiego podziemia w pewnym sensie hamowały systematyczność i planowość w zagospodarowywaniu integrowanych obszarów.

Trudno jest wymieniać wszystkie przyczyny hamujące odpływ ludności z woj. kieleckiego na ziemie zachodnie. Ludzie, którzy po wojnie pozostali bez warsztatów pracy i środków do życia, nie patrzyli na wrogą propagandę, podejmowali decyzję wyjazdu.

W 1946 r. władze państwowe opracowały specjalny plan zasiedlania terenów zachodnich, dla Kielecczyny przeznaczone Dolny Śląsk i Pomorze Zachodnie. A miastu i powiatowi Radom przydzielono powiat Szczecinek. Jak wynika z dokumentów ludność wiejska i miejska Radomia przesiedlała

się do: Elbląga, Malborka, Szczecinka, Kwidzyna, Drawska, Człuchowa, Kamienia, Susza, Ostródy, Białogardu, Parzyc, Bytowa, Strzelina, Kołobrzegu, Łęborka, Gdańska, Słupska, Kożuchowa, Morąga, Szczytna, Wrocławia, Koszalina, Sławna, Zielonej Góry, Szczecina, Stargardu, Gliwic, Olsztyna, Jeleniej Góry, Kamiennej Góry, Ząbkowic i innych miejscowości.^{25/} W regionalnym planie osadnictwa chodziło o równomierne rozmieszczenie ludności, przy zachowaniu nasycenia różnymi zawodami.

Radomska akcja przesiedleńcza w myśl wspomnianych zasad kierowana była równolegle w dwóch wielkich działach osadnictwa wiejskiego i miejskiego. Od 1946 r. zasadami tymi kierowała PRSOSP, zaś osadnictwo miejskie - chodzi tu o fachowców różnych dziedzin - odbywało się za pośrednictwem miejskiego Urzędu Zatrudnienia.^{26/} Ponieważ Urząd Zatrudnienia nie dysponował bezpłatnymi biletami na przejazdy kolejowe, w jego ramach utworzono referat dla repatriantów.

Przytoczone dane statystyczne /tab. 3/ są niepełne.^{27/} Występują tu duże braki w poszczególnych miesiącach 1946 r., a nawet trudno było ustalić dokładne obliczenia w następnych latach. W każdym bądź razie dają one pewien obraz udziału społeczeństwa radomskiego nie tylko w osadnictwie, ale także i w przetransportowanym inwentarzu żywym, którego tak niewiele było na terenie Kielecczyny.

Tabela 3.

Wykaz ludności z powiatu i m. Radom przesiedlonej w ramach osadnictwa spółdzielczo-parcelacyjnego /1946-1948/.

Lp.	m-c, rok	Wyjechało		Ilość zabranego inwent. żyw.		Ilość wysł. deleg. zwiad.	
		rodzin	osób	konie, owce, świnie, kozy	drób	liczba	osoby
1	05. 1946	36	71	8	b.d.	3	16

2	10.1946	8	18	3	...	-	-
3	02.1947	-	-	-	-	1	6
4	03.1947	14	168	14	8	14	b.d.
5	04.1947	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
6	05.1947	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	3	13
7	06.1947	24	94	67	62	2	14
8	07.1947	23	68	11	10	5	12
9	08.1947	19	82	25	78	14	121
10	09.1947	31	111	78	215	13	105
11	10.1947	55	214	168	321	6	40
12	12.1947	33	166	170	367	2	6
13	01.1948	3	18	13	25	5	44
14	02.1948	10	45	58	53	4	28
15	03.1948	28	133	122	240	5	32
16	04.1948	29	124	77	198	12	112
17	05.1948	25	97	70	b.d.	7	51
18	06.1948	35	143	152	121	7	47
19	07.1948	110	163	24	54	-	-
20	08.1948	10	62	31	64	1	6
21	09.1948	46	82	36	114	-	-
22	10.1948	6	b.d.	12	b.d.	1	8
23	11.1948	18	72	51	71	1	13
	Łącznie	563	1931	1190	2001	106	674

Bilansując całość akcji osadniczej z miasta i powiatu radomskiego, warto przytoczyć ogólne dane od początku wyjazdów do 1948 r. Oczywiście nie wliczamy do tych obliczeń ilości robotników sezonowych, którzy wyjechali do majątków Państwowych Nieruchomości Ziemijskich. Nie rozpatrujemy tu również tych, którzy z wielu różnych względów powrócili do rodzinnych stron. Ci ostatni w zasadzie wracali dopiero od jesieni 1949 r.

Tabela 4.

Ogólne zestawienie statystyczne akcji przesiedleńczej z powiatu i m. Radomia na ziemi zachodnie /1945 - 1948/.

R o k	Ilość rodzin	Ilość osób
1945	12 982	23 867
1946	4 935	8 244
1947	789	1 524
1948	894	2 441
Ogółem	19 600	36 076

Analizując powyższą tabelę, dochodzimy do wniosku, iż tylko dwa powiaty w skali województwa górowały w liczbach bezwzględnych ludności, która w powojennych latach osiadła na ziemiach rewindykowanych. Do nich należało miasto i pow. Kielce oraz powiat stopnicki. Dotyczyło to jednak tylko ilości osób, natomiast liczba rodzin przesiedleńczych była największa na interesującym nas terenie. W pozostałych dziesięciu powiatach liczba rodzin wahała się od 5 do 14 tysięcy, a w powiecie i mieście Radom osiągnęła aż 19 tysięcy rodzin. Czemu z tych trzech właśnie powiatów wyjechało najwięcej? Wnioski to są dość proste! Powiat stopnicki należał do jednego z najbardziej zniszczonych w okresie ostatniej wojny. Wchodził on do tak zwanego przyczółka sandomierskiego. Na jego obszarze nie było prawie rodziny, która by nie poniosła strat materialnych. Prawie co trzecia nie miała gdzie mieszkać, ogołocona została z inwentarza żywego, a nawet martwego. Zabudowania gospodarskie zostały tam w przeważającej większości zniszczone, a część gruntów uprawnych przez długi okres nie

mogła wydawać plonów ze względu na zniszczenia struktury rolnej gleb.

Powiaty i miasta Radom oraz Kielce były najliczniejsze pod względem ilości mieszkańców. Tu były dość duże skupiska urbanistyczne i przemysłowe, przede wszystkim w Radomiu. Ale przecież po wojnie ten przemysł pracował tylko w niewielkim procencie. Oba ośrodki miejskie otaczały powiaty o słabej glebie, niskim poziomie produkcji i niskiej kulturze rolnej. Wiele wsi zostało spalonych lub zniszczonych. Kamienista gleba podkielecka nadawała się wyłącznie do uprawy ziemniaków, żyta i owsa. Ludzie więc szukali lepszych warunków życia, był to odważny element społeczny, nie bał się opuszczać swoich nędznych schyłkowych przeludnienie agrarne wymagało tego, by odpływ pewnej części mieszkańców przyniósł korzyści pozostałej liczbie ludności. Liczba ludności we wsiach podradomskich przekroczyła przyjęte na tych terenach swoje optimum.

Posłuchajmy jak o tych sprawach pisze jeden z osadników: "Wieś była biedna /tzn. Falencice pod Radomiem SJ/, chłopci mieli mało ziemi. W pobliżu, na równinie, za gruntami chłopskimi ciągnęły się pola należące do folwarku.

W jesieni 1946 r. rolnicy wbili pierwsze kołki graniczne na gruntach dziedzica - ponad 20 małorolnych otrzymało ziemię. Część ludzi znalazła pracę w odbudowanych fabrykach, część wyjechała na tereny zachodnie. Ci co zostali w Falencicach mogli teraz odetchnąć szerzej, swobodniej. Doświadczenie zdobywali z roku na rok, rosły plony, zaczęła podnosić się zamożność".^{28/} W tym właśnie leżało sedno sprawy. Na tym polegała reforma rolna i jej drugi etap - rozładowanie przeludnienia wsi radomskiej przez osadnictwo na ziemiach rewindykowanych. Grunty uzyskane po przesiedleńcach, zostały przeznaczone dla tych, którzy pozostali na miejscu, przy czym formy ich przekazywania były

różne.^{29/}

Jak ci ludzie z radomskiego powiatu i miasta czuli się na ziemiach zachodnich? Od razu trzeba powiedzieć, że różnie! Pierwsze miesiące i lata były dla nich bardzo ciężkie! Nie tylko wchodziły tu w grę sprawy materialne, ale może jeszcze bardziej duchowe, adaptacja w nowych warunkach, trudności integracji kulturalnej i inne. Weźmy chociażby przykładowo stare tereny polskie Ziemi Lubuskiej. W 1945 r. spotkały się tam różne kultury, zwyczaje i obyczaje. Na tych terenach - mimo wielowiekowej germanizacji istniała stara kultura Słowian Babimojskich. Ta kultura w większości nie mogła być modelem dla pionierów radomskich. Do tego pustego domu dawnej kultury nadodrzańskich Słowian wprowadził się chłop z przeludnionej wsi radomskiej, demobilizowany żołnierz z Ludowego Wojska Polskiego i polskich formacji na Zachodzie, staruszkowie spod Przemyśla i repatrianci z terenów zabużańskich. Charakterystyczna dla tej zbiorowości była mozaika kulturowa, osobliwe dialekty językowe, różna kultura rolna, przyzwyczajenia, stopień wykształcenia, nawyki życia codziennego, ubiory i jedzenie. Nie poślednią rolę odgrywał stosunek do wyznawanej religii i obrządków z nimi związanych. To prawie tak jak w komedii filmowej "Sami swoi" S. Chęcińskiego - poświęconej osadnictwu. Osadnicy stanęli przed dylematem; którą kulturę wybrać, jaki model jest najlepszy i którzy osadnicy są w stanie narzucić swój system myślenia pozostałym mieszkańcom poszczególnych środowisk?

Proces integracji społecznej i kulturalnej kształtował się przez parę powojennych lat, a czasami trwał dłużej. Omawiana problematyka znalazła interesującą konkretyzację w postaci wspomnień osadników: "Inna rodzina - te osadnicy z radomskiego. Drobny, zabiedzony męzczyzna, reżolutna kobieta i ładna 12-letnia córeczka".^{30/}

Małorolni. U siebie w radomskim mieli trzy morgi klepskiej ziemi, sąsiedzi namówili ich do wyjazdu. W jeleniogórskim powiecie dostali 16 morgów i 3 krowy. Szybko doszli do stanu dość dobrych warunków materialnych.

"Opowiadają, że początkowo czuli się bardzo nieswoje - tacy sami wśród obcych, wprost nie wiedzieli, co mają z sobą zrobić. Teraz są tu kilka tygodni i już zdążyli się trochę przyzwyczaić. Gospodarstwo podoba im się bardzo, mają bieżącą wodę nie tylko w kuchni lecz i w oborze. Wszędzie światło elektryczne." Gdyby nas tu było więcej - wzdycha kobieta - wtedy byłoby zupełnie inaczej. Niech pani im powie, żeby przyjeżdżali, żeby jak najwięcej przyjechało - tyle pięknych gospodarstw jest tu jeszcze do objęcia... Kościół polski jest na miejscu. "Żeby tu był polski ksiądz - mówi kobieta, wtedy byłoby zupełnie inaczej! Niech pani koniecznie powie, żeby ksiądz przyjechał, już my go tu wyżywimy!". Widoczne jest, że polski ksiądz jest dla niej synonimem czegoś swojskiego, że wtedy by tu dla niej była Polska, gdyby w niedzielę mogła wysłuchać polskiego kazania, podobnie jak przed tem w Radomszczyźnie".^{31/} Najbardziej brak było tym pionierom ludzi z dawnych najbliższych okolic, by mogli wspólnie wytworzyć swojską atmosferę. Nowych przybyszów przyjmowali z otwartymi rękami, oni przynosili wraz ze sobą stare - nie zawsze najlepsze tradycje, za którymi jednak bardzo często tęsknili. Po paru latach wspólnego obcowania ludzie ci z różnych stron byli sobie na codzień potrzebni, wspomagali się wzajemnie a wraz z tym przychodziła asymilacja zwyczajowa i integracja kulturalna.

Spółczesność Radomszczyzny wniosło duży wkład nie tylko w zasiedlenie i zagospodarowanie ziem zachodnich naszego kraju, lecz również przyjęło do miasta i powiatu re-

patriantów, którzy tu na stałe znaleźli swój dom. Na początku 1945 r. był to niezwykle palący problem dla m. Radomia, sprawa mieszkań dla pozostających w mieście przesiedleńców stała się codzienną troską ówczesnych władz. W czerwcu tego roku kilkaset rodzin gnieździło się tymczasowo w barakach, na punkcie etapowym, bądź też w t.zw. "hotelu repatriantów" przy Placu 3 Maja. Dyrekcja PKP mogła w każdej chwili upomnieć się o zajmowany budynek przez PUR, a władze miejskie w tym pierwszym okresie jakoś nie mogły przydzielać większej ilości stałych mieszkań, bo i skąd? W dalszych miesiącach sytuacja uległa zmianie.

Do grudnia 1947 r. na terenie m. Radomia zamieszkało 1 113 rodzin z liczbą 2 777 osób. Natomiast od początku akcji osiedleńczej do końca 1946 r. w powiecie radomskim pozostały 163 rodziny repatriantów, to znaczy 807 osób. Na gminę Gębarzów przypadało 56 rodzin i 295 osób, na gminę Kowala 55 rodzin i 359 osób i gminę Orońsko 25 rodzin o łącznej ilości 80 osób. W takich gminach jak Wolanów, Zakrzów, Potworów, Skaryszew, Wielogóra osiedliło się od 2 do 5 rodzin, jedynie w gminie Radom osiadło na stałe 14 rodzin.^{32/}

Osadnictwo repatriantów na terenie powiatu radomskiego dokonywane było zgodnie z polityką władz zwierzchnich, aby dawne gospodarstwa ponemieckie przejęte zostały przez repatriantów. Chodziło przede wszystkim o rodziny ludzi starszych, schorowanych w więzieniach i obozach koncentracyjnych, niezaradnych ze względu na kalectwo lub w ogóle poszkodowanych przez wojnę. Słusznie obawiano się, iż ci nieczoczęśliwcy nie dadzą sobie rady na czasowe trudnych terenach ziem nadodrzańskich i nadbałtyckich.

- 1 / S. Iwaniak, Straty wsi kieleckiej w latach 1939-1945, /w:/ "Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego", Warszawa 1971, nr 13, s. 259-261,
- 2 / Tamże.
- 3 / S. Witkowski, Rozwój ludnościowy 1945-1963, /w:/ "Rozwój Radomia 1945-1964", Radom 1964, s. 35-37,
- 4 / W. Białkowski z Jankowic, poczta Jedlińsk, pow. Radom. Relacja w posiadaniu autora artykułu.
- 5 / J. Snopek spod Szydłowca. Relacja z tym rolnikiem spisana została przez R. Nawalnego. Tekst w posiadaniu autora artykułu.
- 6 / Statystyka Polski. Seria C, z. 86, Warszawa 1938, s. 83-96.
- 7 / Centralne Archiwum KC PZPR, sygn. 295/XII-210, zarys rejonizacji produkcji rolnej w Polsce, cz. I, 1948; Archiwum Rady Państwa, Biuro Podawcze Przewodniczącego KRN, t. I. Parcelacja wielkiej własności ziemskiej nie rozwiązała deficytu gruntów, jedynie go złagodziła. /Patrz: S. Iwaniak, Reforma rolna PKWN w radomskim /1945/, /w:/ "Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego", Radom 1972, t. IX, z. 1-2, s. 69-88/.
- 8 / "Radomski Biuletyn Informacyjny", Radom 12 III 1945, nr 29.
- 9 / Kierownikiem punktu etapowego został Andrzej Trojan, Józef Czykun pełnił obowiązki magazyniera, B. Pawłowski był pracownikiem. W szybkim czasie obsadzono stanowiska: dozorca, buchaltera, sanitariuszki, woźnicy, kucharki i jej pomocy, gońca, sekretarki, urzędnika transportowego, administratora budynków, lekarza, pomocy kancelaryjnej i inne. /Patrz: WAP Kielce, Oddział Wojewódzki Państwowego Urzędu Repatriacyjnego/ dalej: OW PUR/, sygn. 321/.
- 10/ WAP Kielce, WRN, sygn. 47.
- 11/ WAP Kielce, OW PUR, sygn. 321.
- 12/ WAP Kielce, OW PUR, sygn. 155.
- 13/ Tamże. Sprawozdanie miesięczne radomskiego urzędu repatriacyjnego za lata 1945-1947.
- 14/ WAP Kielce, OW PUR, sygn. 97 i 98.
- 15/ WAP Kielce, OW PUR, sygn. 321. Pismo punktu etapowego PUR w Radomiu z 18 VI 1945 r.
- 16/ Poza tym do PRSOSP weszli: Władysław Giedroic, Edward

Deja, Józef Orchowski, Tadeusz Koloschay, Stefan Banażkiewicz, Wacław Karwat, Edward Walaszekiewicz, przedstawiciele ZWM oraz ZMW. Stanowisko stałego instruktora pozostawiono w gestii PUR, dla lepszych obustronnych kontaktów./Patrz:WAP Kielce,OW PUR, sygn. 295, Sprawozdania PUR Radom z 5 V 1946, z II i III 1947/; Por. WAP Kielce, WRSOSP, sygn. 2./.

- 17/ Z ekipą PUR na Zachód. Z Radomia do kraju podsudeckiego./Patrz:"Swit", Radom 7 VII 1945, nr 12/44/.
- 18/ Mgr Stanisław Piaskowski był na początku 1945 r.wice-wojewodą kieleckim. Rząd Tymczasowy wyznaczył go Pełnomocnikiem Rządu na Okręg Administracyjny Dolnego Śląska. W kwietniu 1945 r. wyruszyła z Kielc 400-osobowa grupa działaczy partii i stronnictw politycznych, którzy objęli najważniejsze funkcje we władzach państwowych oraz partyjnych na Dolnym Śląsku.
- 19/ "Swit", Radom 7 VII 1945, nr 12/44/.
- 20/ Z ekipą PER na Zachód. Korespondencja z Zachodu./Patrz "Swit" Radom 22 VII 1945, nr 15/47/.
- 21/ WAP Kielce, OW PUR, sygn. 29. 1949 r. nie należy specjalnie brać pod uwagę w ogólnych procesach migracyjnych. W tym i następnym roku przesiedlało się przeciętnie w stosunku miesięcznym od kilku do kilkunastu rodzin. Jedynie marzec 1949 r. był miesiącem wyjątkowym, gdyż wyjechało wówczas 210 rodzin tzn. 1 040 osób.
- 23/ L. Chajn, Kiedy Lublin był Warszawą, Warszawa 1961, s. 154.
- 24/ WAP Kielce,UWK, sygn. 61.
- 25/ WAP Kielce, OW PUR, sygn. 34; WAP Kielce, OW PUR,sygn. 97 i 99 oraz cytowany "Swit".
- 26/ "Dziennik Powszechny",Radom-Kielce 15 VII 1946,nr 191/418/
- 27/ WAP Kielce, OW PUR, sygn. 321. Własne opracowanie na podstawie opisowych sprawozdań miesięcznych. Inne zbiorcze zestawienia.wskazują, że z omawianego powiatu osadnicy zabrali ze sobą 352 szt.inwentarza żywego do 1947r. Dane te są zanizone i nie mogą być brane pod uwagę.
- 28/ "Gromada - Rolnik Polski", 23 VI 1964, nr 75/1879/.
- 29/ Protokół stenograficzny z VI sesji plenarnego posiedzenia KRN. 3, 4 i 6 maj 1945. /Patrz Biblioteka Sejmowa, U. 477, s. 75/.

- 30/ "Odrodzenie", Kraków 9 IX 1945, nr 41.
- 31/ Tamże.
- 32/ WAP Kielce, OW PUR, sygn. 15; WAP Kielce, OW PUR, sygn. 210.

- 1. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 1, s. 1-10.
- 2. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 2, s. 1-10.
- 3. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 3, s. 1-10.
- 4. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 4, s. 1-10.
- 5. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 5, s. 1-10.
- 6. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 6, s. 1-10.
- 7. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 7, s. 1-10.
- 8. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 8, s. 1-10.
- 9. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 9, s. 1-10.
- 10. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 10, s. 1-10.
- 11. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 11, s. 1-10.
- 12. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 12, s. 1-10.
- 13. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 13, s. 1-10.
- 14. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 14, s. 1-10.
- 15. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 15, s. 1-10.
- 16. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 16, s. 1-10.
- 17. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 17, s. 1-10.
- 18. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 18, s. 1-10.
- 19. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 19, s. 1-10.
- 20. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 20, s. 1-10.

- 1. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 21, s. 1-10.
- 2. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 22, s. 1-10.
- 3. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 23, s. 1-10.
- 4. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 24, s. 1-10.
- 5. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 25, s. 1-10.
- 6. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 26, s. 1-10.
- 7. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 27, s. 1-10.
- 8. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 28, s. 1-10.
- 9. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 29, s. 1-10.
- 10. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 30, s. 1-10.
- 11. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 31, s. 1-10.
- 12. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 32, s. 1-10.
- 13. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 33, s. 1-10.
- 14. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 34, s. 1-10.
- 15. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 35, s. 1-10.
- 16. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 36, s. 1-10.
- 17. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 37, s. 1-10.
- 18. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 38, s. 1-10.
- 19. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 39, s. 1-10.
- 20. "Prace Komisji Historii i Kultury", t. 40, s. 1-10.

R E C E N Z J E

Trzy roczniki Instytutu Kultury i Historii w Warszawie, wydane przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe, stanowią cenne źródło informacji o działalności Instytutu w latach 1975-1977. Wskazują one na wieloletnią tradycję Instytutu w zakresie badań historycznych i kulturowych, a także na jego wkład w rozwój nauki i kultury w naszym kraju.

Instytut w tym czasie wykonał wiele ważnych prac naukowych i publikacji, które przyczyniły się do rozwoju historii i kultury w naszym kraju. Wskazują one na wieloletnią tradycję Instytutu w zakresie badań historycznych i kulturowych, a także na jego wkład w rozwój nauki i kultury w naszym kraju.

- 1/ Materiały na sesję naukową z okazji 50-lecia Archiwum Państwowego w Radomiu. Radom 1971 8° s. 202 + IX. - Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach Oddział w Radomiu.
- 2/ Jednodniówka okolicznościowa. Radom 1972 8° s. 126. Miejska Biblioteka Publiczna w Radomiu.
- 3/ Informator. 50 lat Muzeum Regionalnego w Radomiu./Radom/ 1973 8° s. 87, nrb. 1. - Muzeum Regionalne w Radomiu.
- 4/ Temczyk Danuta: Bibliografia Muzeum 1923-1973. Radom 1973 8° s. 100. - Muzeum Regionalne w Radomiu.

Trzy radomskie instytucje kulturalno-oświatowe, wiele zasłużone i znaczące w życiu umysłowym miasta: Archiwum Państwowe, Miejska Biblioteka Publiczna i Muzeum Regionalne, obchodziły swoje 50-letnie jubileusze działalności. Urządzone z tej okazji uroczyste zebrania i konferencje oraz opublikowane okolicznościowe wydawnictwa, które są warte szerszego omówienia.

Instytucje te swoje powstania zawdzięczają dążeniom i tęsknotom okresu niewoli oraz działalności wielu, często dziś zapomnianych, miłośników przeszłości a przede wszystkim potrzebom społecznym, naukowym i kulturalnym miasta i regionu w niepedległym kraju. Wszystkie one istniały w takich czy innych formach na długo przed swym formalnym powstaniem. Archiwum - to zinstytucjonalizowane i połączone w całość dawne archiwa miejscowych urzędów administracyjnych i sądowych, któremu dodano funkcje nadzoru nad archiwami zakładowymi późniejszej części województwa kieleckiego oraz funkcje naukowe - badawcze. Biblioteki kolegium pijarskiego, gimnazjum rządowego, resursy i bezpłatnej czytelnia dla niezamożnych, udostępniające swe zbiory mieszkańcom miasta - to poprzedniczki dzisiejszej Miejskiej Biblioteki Pub-

licznej. Potrzeby z zakresu muzealnictwa zaspokajały w określonym stopniu zbiory miejscowych bibliofilów i kolekcjonerów, szeroko znane radomskie wystawy starożytności z drukowanymi katalogami oraz istniejące tu od poł. XIX wieku zbiory przyrodnicze regionu radomskiego założone przez radomskiego gubernatora Edwarda Białoškórskiego /1799-1881/. Sprowadził on do ich gromadzenia, opracowania i udostępniania publiczności znanego już wówczas ornitologa Władysława Taczanowskiego /1819-1890/, który jednak wkrótce opuścił Radom, oddając się pracy naukowej w Warszawie. Z czasem zbiory przejął Zarząd Dóbr Państwowych mających w tym samym budynku w Radomiu, od tego Dyrekcja Lasów Państwowych, ta zaś z kolei uzupełniona ofiarowała w latach międzywojennych działającemu tu Muzeum Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, powstałemu w 1913 roku, głównie dzięki Janowi Wiśniewskiemu.

Wydawnictwo Archiwum Państwowego zawiera 10 prac zgrupowanych w dwa działy. Pierwszy dotyczy samego jubilat, drugi zaś obejmuje 6 opracowań wielkiej własności ziemskiej, opartych w znacznym stopniu na radomskich archiwaliach. Tu interesuje nas wyłącznie część pierwsza.

Elżbieta Bajek i Jan Orzechowski zajmują się archiwami radomskimi w XIX wieku /do 1921 r./, przed ich połączeniem w obecną placówkę. Mowa tu o narastaniu zasobu aktowego, jego porządkowaniu, brakowaniu akt, ich losów /w Radomiu/, korzystaniu z archiwaliów, personelu i lokalu.

Ówczesne archiwum miejskie było znane w kraju jako jedno z zasobniejszych i posiadających wartościowe dokumenty. Przekazane w XIX w. sporą ich część do archiwum centralnego, skąd znów wywiezione do Rosji, jak np. księgi prawa obelnego wydane w większej części przez Gackiego, przez co dzisiejsze Archiwum posiada w zasadzie za-

sób aktowy wytworzony w XIX i XX wieku, należąc przy tym i tak do większych placówek archiwalnych w kraju. Materiały radomskiego archiwum służyły w tamtym czasie wielu zarówno miejscowym badaczom, znajdującym tu klimat i obfitość źródeł historycznych, jak też i uczynom z innych ośrodków. Jemu zawdzięczać należy powstanie szeregu monografii historycznych okolicznych miejscowości pióra Józefa Gackiego, zamieszczanych w "Pamiętniku Religijno-Moralnym" /1842-1862/ i wydanych osobno, jak: "O rodzinie Jana Kochanowskiego" /W-wa 1869/, "Benedyktynski klasztor w Sieciechowie" /Radom 1872/, "Benedyktynski klasztor Świętego Krzyża na Łysej Górze" /W-wa 1873/ i "Jedlnia, w niej kościół i akta prawa obelnego" /Radom 1874/. W przedmowach do swych dzieł wspomina Gacki o dokumentach wykorzystywanych przez niego z gubernialnego archiwum rządowego w Radomiu, co może pozwolić na odtworzenie stanu aktowego niektórych części zasobu. Ułatwia to i metoda Gackiego, polegająca w głównej mierze na streszczaniu materiału źródłowego, dzięki czemu dzieła jego posiadają dziś dla nas wartość źródłową do opracowania tych zagadnień, dla których materiał źródłowy przepadł. Gdy ostatnie badania źródłoznawcze /m.in. E. Wiśniewskiego/ w oparciu o dochowane oryginały w pełni potwierdziły ich zgodność ze streszczeniami Gackiego, podniosło to zaufanie do wszystkich jego opracowań. Czerpał z materiałów tutejszego archiwum wybitny modewista i historyk osadnictwa Karol Potkański, a także językoznawca Jan Baudouin de Courteney, żeby przytoczyć najbardziej znanych badaczy.

Helena Kisiel przedstawia 50-letnie dzieje dzisiejszej placówki, stanowiącej Oddział Terenowy Archiwum Wojewódzkiego w Kielcach, zajmującej od 1964 roku reprezentacyjny gmach ratusza miejskiego. Omówiła zasób aktowy, jego opracowanie i udostępnianie, jak również badania nau-

kowe oparte na tym zasobie. Liczba ich i ranga jest wcale poważna, co może chlubnie świadczyć o roli i znaczeniu tej placówki dla nauki polskiej. Szkoda, że nie dołączono tu wykazu choćby opublikowanych prac, opartych na materiałach radomskiego archiwum, licznych kwerend i olbrzymiej ilości informacji, co dałoby możliwość ocenić jego dorobek.

Obok tej funkcji informacyjno-usługowej powstał tu szereg prac samych pracowników naukowych - miejscowych archiwistów. Artykuł kończy, stosownie do rodzaju wydawnictwa, wykaz pracowników archiwalnych za pięćdziesięciolecie jego istnienia.

Jan Boniecki wykorzystał materiały ankietowe dla przedstawienia miejscowego archiwum w opinii mieszkańców miasta, z których to materiałów wynika, jak dalece zakorzeniło się w opinii społecznej pojęcie archiwum jako "magazynu starych akt" i jak powoli ale stale nabiera archiwum opinii placówki potrzebnej i służącej współczesnemu życiu. Wiele dla podtrzymania tej opinii i jej dalszego poszerzenia społecznego mogą tu uczynić sami archiwiści, co najlepiej odzwierciedla uznanie, jakie dla tej placówki ma społeczeństwo i władze miejskie.

Koresponduje z wymienionymi opracowaniami artykuł Marii Wileczyńskiej pt.: Archiwum radomskie w życiu regionu. Szkoda przy tym, że autorka ograniczyła się tylko do ostatnich lat.

Nie mając zamiaru zabierać głosu w obcych mi problemach drugiej części wydawnictwa, luźno wiążącej się z jubilatem, zastanawiam się czy nie właściwszym byłoby przeznaczyć te prace do wydawnictw centralnych / dotyczą jednak problematyki ogólnopolskiej/, przez co łatwiejszy byłby do nich dostęp, niż gubić je w regionalnym i trudnodostępnym wydawnictwie regionalnym. Przeznaczone zaś na nie miejsce należało chyba z większym pożytkiem dla nauki wykorzystać na szczególny przewodnik po tutejszych zbiorach archiwalnych, tak bardzo potrzebny wszystkim.

Miejska Biblioteka Publiczna uczciła swój jubileusz "Jednodniówką okolicznościową", informatorem oraz kilkoma artykułami prasowymi.

"Jednodniówka" zawiera historię biblioteki pióra Iudomiły Holtzer, tejsze artykułik o roli biblioteki jako ośrodka wiedzy o regionie, zawierający spis książek i czasopism regionalnych posiadanych przez bibliotekę oraz dwie rzeczy Danuty Tomczyk: o starych drukach przechowywanych w bibliotece i bibliografię biblioteki za lata 1927-1972, a także teksty listów skierowanych do biblioteki z okazji jubileuszu, dedajmy od osób do tego zaproszonych.

Wyróżnienie w osobnym artykule znaczenia tej instytucji dla szerzenia wiedzy o regionie zmusza do wspomnień i równocześnie refleksji. Sam bowiem jako kilkunastoletni chłopak przesiadziałem kilka miesięcy z rzędu w jej czytelni, przybywając tu pieszo z podradomskiej wsi, by poznać piśmiennictwo o tej ziemi, wspomagany życzliwością ówczesnej bibliotekarki Romany Marii Dedie. Dziś biblioteka obok księgozbioru regionalnego posiada także kartotekę wydawnictw regionalnych, znajdujących się poza jej zbiorami. Oby tylko była kontynuowana i na bieżąco uzupełniana. Warto również pomyśleć, aby w ślad za tak pomyślaną informacją zacząć gromadzić mikrofilmy rzadkich wydawnictw, a w szczególności zmikrofilmować rozproszony po całej Polsce bogaty dorobek czasopiśmienniczy Radomia. Istnieje bowiem ogromne zapotrzebowanie na rzetelną, udokumentowaną wiedzę o regionie ze strony młodzieży studiującej, ludzi nauki, działaczy społecznych, gospodarczych i kulturalnych i licznej rzeszy miłośników miasta. Ale informacja o regionie to za ledwie cząstka ogromnego zadania, jakim jest działalność informacyjna dla regionu. A tego w artykule nie pokazano, bo na miarę dzisiejszych możliwości i potrzeb nie było co pokazać. Widać to dopiero z listów i powinszowań, które ob-

róciły się w ... prośbę o bibliotekę naukową w Radomiu, do-
 dajmy, prawdziwą humanistyczną bibliotekę naukową / dla
 nauk technicznych i ekonomicznych mogą z czasem stać się
 takimi istniejące biblioteki Wyższej Szkoły Inżynierskiej /
 Sprawa powstania w Radomiu biblioteki naukowej była już
 kilkakrotnie omawiana, m. in. na walnych zebraniach Radom-
 skiego Towarzystwa Naukowego z udziałem władz miejskich.
 Dyskusję przerwano z chwilą oświadczenia złożonego przez
 dyrekcję M B P, że powstanie... czytelnia naukowa. Na bra-
 ku takiej placówki cierpi przede wszystkim samo miasto
 oraz jego młodzież, szczególnie ta zdolna i ambitna, po-
 trzebująca warsztatu i perspektyw naukowych w nieście; nie
 znajdując tu właściwego klimatu i opieki - opuszcza je. Ma-
 teriały biograficzne ukazują nam jak wielu mamy wybitnych
 rademian z urodzenia, pracujących jednak dla innych miast
 i regionów. Truizmem jest też ciągle powtarzanie, że do-
 bre biblioteki naukowe są najczęściej podstawą twórczości
 się w danej miejscowości szkół wyższych i ośrodków nauko-
 wych.

Pełowę wydawnictwa zajmuje bibliografia zebrana przez
 Danutę Tenczyk. Taż autorka opracowała również bibliogra-
 fię muzeum. Ponieważ metoda obu tych prac jest prawie iden-
 tyczna omawiamy je tu razem. Bibliografie mają układy chro-
 nologiczne, w obrębie lat zaś alfabetyczne. Jest to prakty-
 ka najczęściej stosowana w podobnych zestawieniach bibli-
 graficznych. Biblioteczna zawiera 640 pozycji /w rzeczy -
 wistości co najmniej dwa razy tyle, gdyż łączy artykuły te-
 matyczne w jeden numer, choć nie zawsze konsekwentnie; prze-
 czy te przyjętemu porządkowi alfabetycznemu/, muzealna -
 1 368 pozycji. Bibliografie rejestrują druki dotyczące w ca-
 łości tych instytucji lub tylko wzmiankujące je ubocznie.
 W muzealnej uwzględniono też publikacje pracowników, choć
 można tu pokazać i braki. Czy nie lepiej byłoby wyodręb-

nić je w osobne zestawienie bibliografii personalnej, poka-
 zując dorobek naukowy placówki? Szeroka kwerenda bibliogra-
 ficzna w obu bibliografiach bez zastosowania selekcji, dała
 w wyniku długi szereg tytułów prac na przemian bliższych i
 podstawowych oraz wzmianek w opracowaniach ogólniejszych.
 Bibliografie są w zasadzie kompletne. W pierwszej pominię-
 to tylko dwa przedwojenne radomskie roczniki statystyczne
 z roku 1930 /wyd. 1933/ i roku 1931 /wyd. 1934/, zawiera -
 jące dane o księgozbiorze i udostępnianiu zbiorów / pomi-
 nięto je również w opracowaniu historycznym/. Drugą można
 byłoby uzupełnić kilkoma pozycjami z czasopiśmiennictwem
 sprzed I wojny, postulującymi założenie muzeum w Radomiu
 oraz z okresu międzywojennego, przedstawiającymi jego dzia-
 łalność. Niepotrzebnie przy pozycjach prasowych podawane
 numer oraz datę dzienną, kiedy pierwszy jest w zupełności
 wystarczający i ogólnie przyjęty. Bibliografia muzealna po-
 siada dodatkowo indeks autorski.

Bibliografie te stanowią pracowicie zebrane i poży-
 teczne kompendia wiedzy o tych instytucjach, do których z
 wdzięcznością będą sięgać osoby poszukujące o nich wiado-
 mości, regionaliści i miłośnicy miasta. Mogły być jednak
 zmniejszone drogą odpowiedniej selekcji do najmniej o po-
 łowę, przez co ułatwiłyby pracę ich użytkownikom.

Wydawnictwo muzealne zawiera siedem artykułów obra-
 zujących historię muzeum i rozwój poszczególnych jego
 działów: archeologicznego, etnograficznego, historycznego,
 numizmatycznego, sztuki i oświatowego. Żałować należy po-
 minięcie działu przyrodniczego, który w Radomiu ma, jak
 to przedstawiliśmy, bogatą tradycję. Prowadzony społecz-
 nymi siłami nie znalazł on jeszcze w pełni prawa obywatel-
 stwa w tej placówce, mimo olbrzymich możliwości jego
 wykorzystania w pracy dydaktycznej szkół i propagandzie

ochrony naturalnego środowiska człowieka.

Kończąc omawianie tych tak pożytecznych wydawnictw, chciałbym równocześnie prosić wymienione instytucje o przestrzeganie w przyszłości w swych wydawnictwach określonych konsekwencji wydawniczych. Brak ich prawie u wszystkich, a wyrażają się różnicami w układzie tytułowym na okładkach i kartach tytułowych / z czego wynika różne ich cytowanie/. Dlaczego użyte w tytułach słów "jedno - dniówka" i "informator", gdy ze swego charakteru nie są ani jednym, ani drugim. Brak miejsca wydania na karcie tytułowej informatora muzealnego jest niedopatrzaniem wręcz skandalicznym. Dochodzą do tego niekonsekwencje bibliograficzne. Aż chciałoby się zapytać, od czego mamy w mieście Radomskie Towarzystwo Naukowe, tym bardziej, że wszyscy autorzy są jego członkami, powołane do koordynowania i nadzoru naukowego. Dają znać również braki w zakresie wiedzy o regionie, jako elementu sterującego w historycznych badaniach regionalnych. Wiedzę tę poszerzają nam wspomniane wydawnictwa i w tym ich największa zasługa.

Stanisław Zieliński

P. 197

- T. 7: 1970 Zwolski Cz. T., Korczyński M.: ZWM w Radomiu 1945—1948; Grodziński A.: Rodzina Jacka Malczewskiego i jego dzieciństwo w Radomiu; Kierzkowska-Kalinowska E.: 10 lat badań Ekspedycji Wykopaliskowej IHKM PAN w Radomiu; Źródła do dziejów PRL w Archiwum Państwowym w Radomiu; Zaręba R.: Historia Puszczy Kozienickiej do poł. XIX w.; Warszzycki A.: Katedra w Sandomierzu; Boniecki J.: Jak się rodzi monografia historyczna m. Radomia; Witkowski S.: Rejonizacja m. Radomia; Boniecki J.: Z badań struktury pow. radomskiego po II wojnie światowej; Kalinowski W.: Problemy konserwatorskie m. Radomia; Zaręba R.: Uroczyska leśne Puszczy Kozienickiej; Nazarewicz B.: Stan badań nad zbrodniami hitlerowskimi w okręgu radomskim; Bróż E.: Rzadsze gatunki roślin z lasów nadleśnictwa Pionki.
- T. 8: 1971 Ośko S.: Szkolnictwo radomskie w dniach okupacji hitlerowskiej; Piechocka-Jurkowska K.: Wspomnienia z tajnego nauczania w Radomiu; Cyrańska J.: Wspomnienia z tajnego nauczania w szkole M. Gajłówny; Boniecki J.: Związek Postępowej Młodzieży Polskiej w Radomiu 1911—1912; Zwolski Cz. T.: Kazimierz Kelles-Krauz; Zieliński S.: Bibliografia Radomia 1969.
- T. 9: 1972 Naumiuk J.: Początki rewolucyjnego nurtu ruchu oporu na Kielecczyźnie (1939—1942); Zwolski Cz. T.: Lewicowe organizacje polityczne i PPR w Radomiu w latach okupacji hitlerowskiej; Iwaniak S.: Reforma rolna w pow. radomskim; Korczyński M.: PPR a ZWM w Radomiu; Boniecki J.: Kronika Fabryki „Bata” w Radomiu źródłem poznania przeszłości zakładu i miasta (styczeń—maj 1945 r.); Nowakowski F.: Franciszek Zubrzycki („Mały Franek”); Drewniewski S. A.: Włodzimiera Drewniewska (1914—1972); Medyński S.: Dzieje teatru radomskiego 1815—1968; Wliczyńska-Ratajczak M.: Życie muzyczne Radomia 1815—1939; Szymański A.: Niektóre problemy kadrowe szkół podstawowych w pow. radomskim, kozienickim i ilżeckim w latach 1945—1955; Zwolski Cz. T.: Droga Radomia do wyższej uczelni; Boniecki J.: Klasa robotnicza Radomia i jej sytuacja materialna w okresie między uwłaszczeniem a rewolucją 1905 r.; Marcinkowski S.: Miasta gub. radomskiej jako ośrodki wymiany handlowej (1845—1866); Palacz T.: Michał Mosiołek (1867—1898); Zieliński S.: Edward Hipolit Balcer, Antoni Bryński, Władysław Cezary Pawłowski, Witold Wigura, Zieliński S.: Bibliografia Radomia 1970.
- T. 10: 1973 Cieśliński S.: Wprowadzenie do problematyki ochrony środowiska człowieka w regionie radomskim; Kotnarowska E.: Zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego na terenie Radomia; Bochyński K.: Problem hałasu środowiska miejskiego w Radomiu; Czempińska Z.: Próba oceny czystości wód powierzchniowych w dorzeczu rzeki Radomki; Lipkowski J.: Wpływ zmian antropogenicznych na stosunki wodne dorzecza Pacynki; Cieśliński S.: Charakterystyka florystyczna oraz ochrona szaty roślinnej okręgu radomskiego; Bróż E.: Charakterystyka geobotaniczna rezerwatu „Zagożdżon” w Puszczy Kozienickiej. Boniecki J.: Wprowadzenie. Dąbkowski W.: Młodzież radomska w okresie manifestacji i Powstania Styczniowego 1860 — 1864; Boniecki J.: Młodzież radomska w rewolucji 1905 — 1907 r.; Franecki J.: Związek Harcerstwa Polskiego w Radomiu w latach okupacji hitlerowskiej 1939—1945 Zwolski Cz. i Korczyński M.: Powstanie i działalność Związku Walki Młodych w Radomiu. Massalski A.: Czerwone Harcerstwo w Radomiu w świetle dokumentów archiwalnych; Szymański J.: Związek antyfaszystowski młodzieży szkolnej im. Stanisława Wernera w Radomiu (wspomnienia); Boniecki J. i Franecki J.: Wina i kara w pojęciu hitlerowca (materiały źródłowe). Materiały do Słownika Biograficznego Ziemi Radomskiej: a) Henryk Michał Tochterman (Stanisław Zieliński), b) Jan Jerzy Tochterman (Stanisław Zieliński) c) Jan Kanty Trzebiński (Ludomiła Holtzer). Sprawozdanie opisowe z działalności Radomskiego Towarzystwa Naukowego za rok 1972. Zieliński St.: Bibliografia Radomia 1971 r.; Listy do redakcji.

WYDAWNICTWA ZWARTE RTN

1. Rozwój Radomia 1945—1964. Pod red. S. Witkowskiego. Radom 1965 r. 238.
2. Rocznik statystyczny m. i pow. Radom. R. 2 : 1965. Radom 1965 s. XLVII, 313.
3. Monety i medale polskie i związek z Polską mające. Wystawa numizmatyczna. Radom 1966 s. 8.
4. 1000 lat rozwoju przestrzennego m. Radomia. Wystawa. Radom 1966 s. 8.
5. Monety, bonknoty, medale Rosji i Związku Radzieckiego. II wystawa numizmatyczna. Radom 1967 s. 23.
6. Witkowski Stefan: Radom. Informator. Radom 1967 s. 15.
7. Ordery, odznaczenia, medale. Katalog wystawy urządzonej z okazji XXV rocznicy powstania LWP. Radom 1968 s. 9.
8. Program rekonstrukcji usług w m. Radomiu w latach 1966—1985. Pod red. S. Witkowskiego. Radom 1968 s. 143.
9. Radomska Wytwórnia Telefonów 1938—1968. Pod red. S. Witkowskiego. Radom 1968 s. 107.
10. Zabytki Ziemi Radomskiej. Gromadzenie i ochrona. Pod red. W. Kalinowskiego. Radom 1969 s. 95.
11. Przemysł Radomia. Pod red. S. Witkowskiego. Lublin 1970 Wyd. Lubelskie s. 202.
12. Witkowski Stefan: Radom. Informator. Radom 1970 s. 16.
13. Bróź Edward, Cieśliński Stanisław: Przewodnik przyrodniczy po okolicach Radomia. Radom 1971 s. 92.
14. Materiały na sesję naukową z okazji 50-lecia Archiwum Państwowego w Radomiu. Red. B. Zwolanowska. Radom 1971 s. 202 + IX.
15. Powiat lipski. Geograficzno-ekonomiczne problemy współczesne. Pod red. S. Be-rezowskiego, J. Gruszki i S. Witkowskiego. Łódź 1972 Wyd. Łódzkie s. 255.
16. Witkowski Stefan, Zwierzchowski Krzysztof: 25 lat Radomskich Zakładów Wy-robów Skórzanych i Odzieżowych Spółdzielni Pracy „Sport” w Radomiu 1948—1973. Radom 1973 s. 34.
17. Radomskie Towarzystwo Naukowe 1963 — 1973 pod red. J. Bonieckiego, Radom 1973 s. 149.